TOPLUMSAL
tarih
316
NİSAN 2020

Tarihte Salgın Hastalıklar

NURAN YILDIRIM – İSMAİL YAŞAYANLAR – MURAT YOLUN

Kıbrıs Meselesinde Yunan ve Türk Solu

NIKOS CHRISTOFIS

TBMM'nin Açılışının 100. Yıl Dönümü

Dosya Editörü: Ahmet Demirel

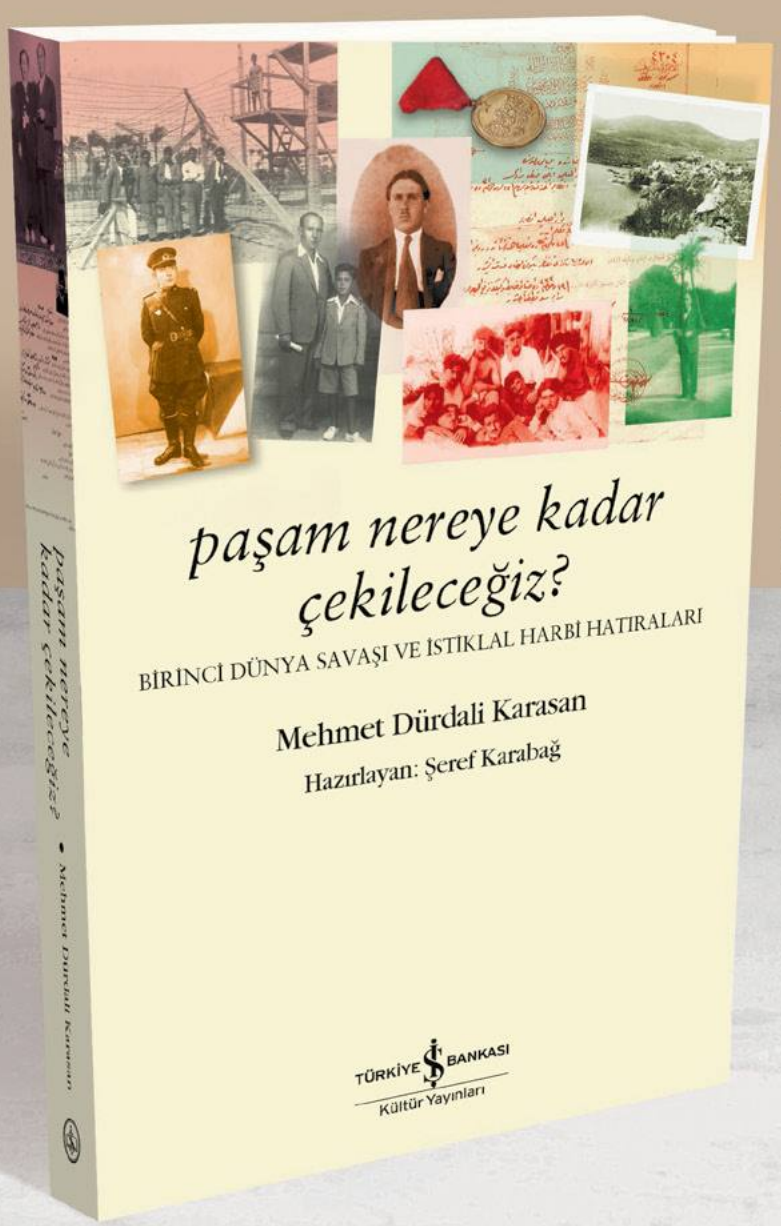
OSMANLI ORDUSUNDA BİR ASKERLİK — **MURAT CANKARA**

TOPLUMSAL TARİH | **AYLIK TARİH DERGİSİ** | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | **FİYATI: 17 TL. (KDV DAHİL)** | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1 202

Birinci Dünya Savaşı cephelerinden esarete ve İstiklal Harbi'ne uzanan mücadele dolu bir yaşam

Henüz 14 yaşındayken yaşı büyütülüp "onbeşliler" olarak bilinen 1315 doğumlularla askere alınan Dürdali Karasan'ın Birinci Dünya Savaşı yıllarını, esaret günlerini ve İstiklal Harbi'ni anlattığı ve dostu Cevat Şakir Kabaağaçlı tarafından daktilo edilen anıları, zorlu yaşamının yanı sıra, iç ve dış siyasi gelişmelere ilişkin değerlendirmelerini de içeriyor.

Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz?
Mehmet Dürdali Karasan
336 sayfa, 20 TL

Maximum Mobil'den QR ile ödemelerde **ücretsiz kargo!**

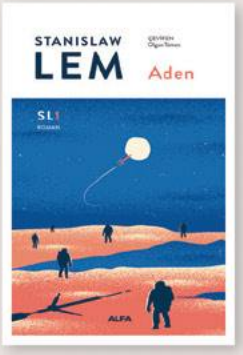
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

iskultur.com.tr
facebook.com/iskultur
twitter.com/iskultur
instagram.com/isbankasikulturyayinlari

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ALFA

KLASİKTEN MODERNE,
HER KİTAP YENİ BİR HİKÂYE!

EDEBİYAT

EDEBİYAT

EDEBİYAT

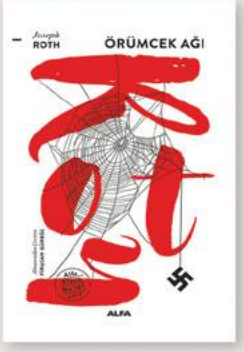
EDEBİYAT

EDEBİYAT

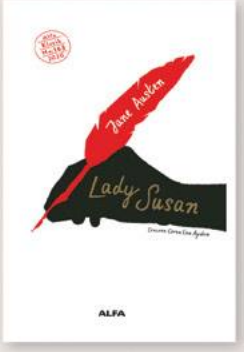
EDEBİYAT

KLASİK

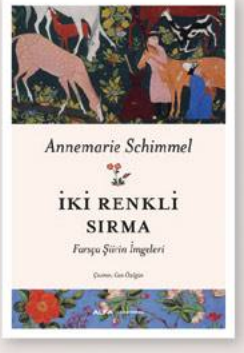
KLASİK

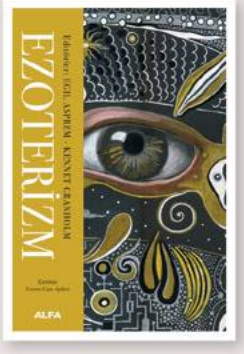
KLASİK

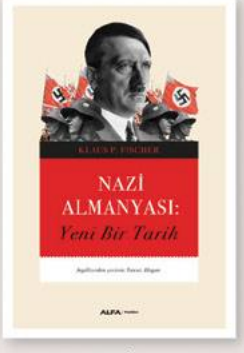
KLASİK

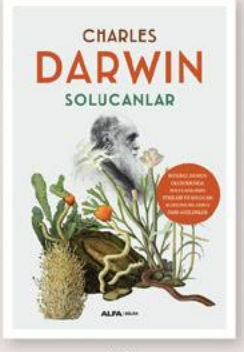
ARAŞTIRMA

ARAŞTIRMA

TARİH

BİLİM

BİLİM

www.alfakitap.com | alfakitap | alfakitap | alfakitap

Merhaba,

16 Nisan 2017 tarihinde, devam eden olağanüstü hal koşullarında yapılan bir anayasa değişikliği referandumuyla Türkiye parlamenter sistemden "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" adı verilen bir başkanlık sistemine geçti. Her ne kadar bu değişiklikle siyasal süreçlerdeki etkisi önemli ölçüde daraltılmış olsa da, bizler temsiliyet ve siyasal meşruiyet tartışmalarını hala meclis üzerinden yapıyoruz. İşte bu nedenle *Toplumsal Tarih*'in nisan sayısının dosya konusunu, açılmasının 100. yılı vesilesiyle TBMM'nin ilk yıllarına ayırmaya karar verdik. Ahmet Demirel editörlüğünde hazırlanan bu dosya; 23 Nisan 1920 ile 16 Nisan 1923 arasında yaklaşık üç yıl boyunca faaliyet gösteren Birinci Meclis'in faaliyetlerini, toplumsal sorunlara yönelik çözüm arayışlarını ve döneme etki etmiş olan siyasal tartışmaları ele alan özgün makalelerden oluşuyor.

Toplumsal Tarih'in Ağustos 2018 tarihli 296. sayısında "salgın hastalıklar" veya eski tabiriyle "emrâz-ı müstevli" konulu bir dosya hazırlamış ve büyük salgınların gerek dünya gerekse de Osmanlı-Türkiye tarihinde ne derece büyük etkiler yarattığını; belirli dönemlerde kamu politikalarının oluşturulmasından devlet-toplum ilişkilerinin şekillendirilmesine kadar bir dizi alanda belirleyici olabildiklerini tartışmaya açmıştık. Bunu yapmaktaki amacımız yalnızca tıp tarihi alanındaki yeni ve özgün çalışmaları tanıtmak değil, aynı zamanda konunun güncelliğini koruduğuna dikkat çekmekti. Son 30-40 yılda artan ekolojik tahribatın, kamunun sağlık hizmetleri alanında geri çekilmesinin, büyük ilaç şirketlerinin hıfzıssıhhayı gözetmeyen üretim politikalarının yeni bir sağlık krizine kapı araladığı uzun yıllardır biliniyordu.

İşte 2019'un sonlarında Çin'de patlak veren ve bütün dünyayı saran bir pandemi haline gelen COVID-19 (coronavirüs) hastalığı geçmişte yaşanan büyük salgınları tekrar gündemimize getirdi. Bu nedenle dergimizin nisan sayısında tarihimizde görülen bazı salgın hastalıkları merceğine alan küçük bir dosyaya daha yer veriyoruz. Bu dosyamızda yer alan çalışmaların, salgın hastalıklara karşı günümüzde uygulamaya koyulan mücadele yöntemleriyle yakın tarihimizdeki pratikleri karşılaştırma imkanı sunacağını umut ediyoruz. Salgın hastalıklar konusunun zamanı ve sınırları aşan özelliklerini vurgulayan yazılara önümüzdeki sayımızda da yer vereceğimizi şimdiden duyuralım.

Mayısta görüşmek dileğiyle.

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Ordusunda Bir Askerlik**
HAZIRLAYAN: MURAT CANKARA

08 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

16 **Birinci Meclis'in Yüzüncü Yılı**

18 **Birinci Meclis'in Kronolojisi**
AHMET DEMİREL

24 UNUTTURULMUŞ BİR PARANTEZ:
100 Yıl Sonra Mustafa Kemal'in "Fazahat" Konuşması
ÖMER TURAN – GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN

32 **Rüya Gibi Bir Kanun: Hürriyet-i Şahsiye Kanunu**
AHMET DEMİREL

38 HEGEMONYAYA GİDEN YOLDA REVİZYONİZM VE ANAKRONİZM:
M. Attila Aykut'un *Silah Arkadaşları*'nda Tarihe Popüler Yaklaşım
EROL KÖROĞLU

44 **Birinci Meclis'te İşçi Meselesi ve Zonguldak Maden İşçilerine Yönelik Yasal Düzenlemeler**
NURŞEN GÜRBOĞA

TARİH VAKFI

50 **Düğün Harcamaları Azalsın, Aileler Artsın Kanunu: Men-i İsrâfat**
SONGÜL MIFTAKHOV

56 MİLLİYETÇİLİK VE ANTİ-EMPERYALİZMİN ARASINDA:
Kıbrıs Meselesi'nde Yunan ve Türk Solu
NIKOS CHRISTOFIS

62 **İstanbul'un Kolera ile Tanışması: 1831 Salgını**
NURAN YILDIRIM

KORONA GÜNLERİNDEN TARİHE BAKMAK I:
Salgınlar Çağında Osmanlı'da Hekim Olmak
İSMAİL YAŞAYANLAR

74 TARİHİN EN ÖLÜMCÜL VİRÜSÜNÜN YENİDEN HATIRLANMASI:
İspanyol Gribinin Kısa Bir Öyküsü
MURAT YOLUN

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 316, Nisan 2020

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak
No: 10 Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Ozil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
45602

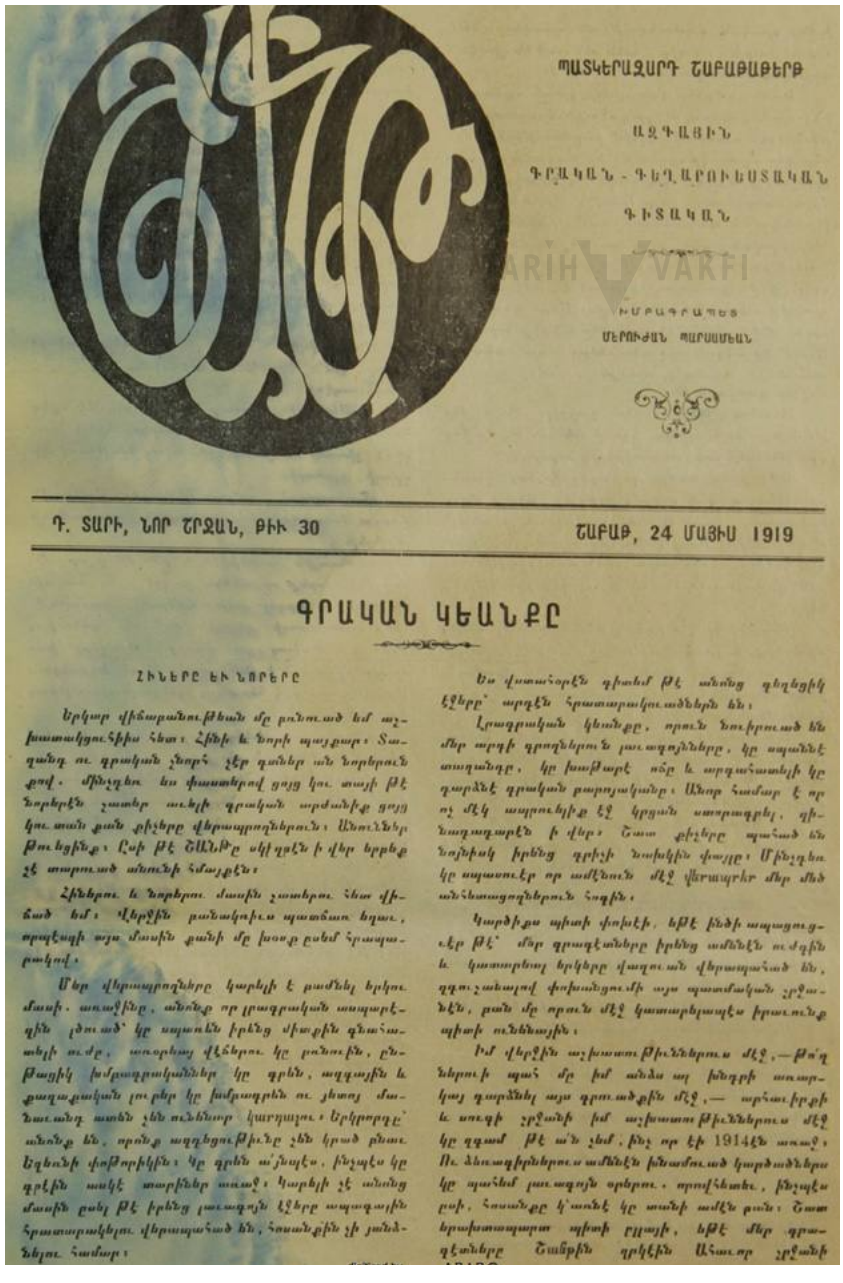
BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 170,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası
Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Osmanlı Ordusunda Bir Askerlik

HAZIRLAYAN: **MURAT CANKARA**

"Asker Günlüğüm" Ermeni şair, gazeteci ve yayıncı Merujan Barsamyan'ın (1883-1944), editörlüğünü üstlendiği *Şant* [yıldırım] dergisinin 24 Mayıs 1919 tarihli 30. sayısında yer almaktadır. Burada tercümesi sunulan ilk bölümün ardından; 14 Haziran tarihli 33., 24 Haziran tarihli 35. ve 5 Temmuz tarihli 36. sayılarda da günlükten parçalara yer verilmiştir. 36. sayıdaki bölümün sonunda günlüğün yayımlanmaya devam edeceği belirtilmiştir ancak *Şant*'ın yayın hayatı 19 Temmuz tarihli 38. sayıyla birlikte son bulduğundan, günlük de yarım kalmıştır. Sonuç olarak, 5 Şubat 1917 günü başlayıp 22 Şubat gününün ilk cümlesiyle birlikte kesilen, ancak yayımlanamayan kısmının 1 Aralık 1918'e kadar geldiği anlaşılan bir günlüğün ilk sayfalarıdır burada söz konusu olan.

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

Ա. ՋԳԱԼԱՏԵԱՆ - Գ. ԶԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱՏՈՑ

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ, ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻՒ 30 — ՇԱԲԱԹ, 24 ՄԱՅԻՍ 1919

ԳՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ՀԻՆԵՐԸ ԵՒ ՆՈՐԵՐԸ

Երկար վիճաբանութեան մը բռնուած եմ ազ-
խատակիցներիս հետ։ Հինի և նորի պայքար։ Տա-
զանդ ու գրական ընդհ չէր գանար ան նորերուն
քով. մինդեռ ես փաստերով ցոյց կու տայի թէ
նորերէն չատեր ուժեղ գրական արժանիք ցոյց
կու տան քան իրենց վերապրողները։ Անուններ
քաղեցինք։ Ըսի թէ ճնշումը սկիզբն ի վեր երբեք
չէ տարած անոնք հմայքէն։

Հիներու և նորերու մասին չատերու հետ վի-
ճած եմ։ Վերջին բանակռիւս պատճառ եղաւ,
որովհետ այս մասին քանի մը խօսք բանալ տրապա-
կակով։

Մեր վերապրողները կարելի է բաժնել երկու
մասի. առաջինը, անոնք որ լրագրական ասպարէ-
զին յծուած՝ կը սպառեն իրենց միտքին գնահա-
տելի ուժը, առօրեայ վէճերու կը բռնուին, ըն-
թացիկ խմբագրականներ կը գրեն, ազգային և
քաղաքական լուրեր կը խմբագրեն ու յետոյ մա-
նաւանդ առեն չեն ունենար կարդալու։ Երկրորդը՝
անոնք են, որոնք ազդեցութիւնը չեն կրած բնաւ
եղեռնի փոթորիկին։ Կը գրեն ա՛յնպէս, ինչպէս կը
գրէին ասկէ առաջ։ Կարելի չէ անոնց
մասին ըսել թէ իրենց յաւագան էջերը ապագային
հրատարակելու վերապահած են, հասանքին չի յանձ-
նելու համար։

Ես վստահօրէն գիտեմ թէ անոնց գեղեցիկ
էջերը՝ արդէն հրատարակուածներն են։

Լրագրական կեանքը, որուն նուիրուած են
մեր արդի գրողներուն լաւագոյնները, կը պահանջէ
տալագրը, կը խաթարէ ոճը և արգահատելի կը
գարձնէ գրական բարեկամները։ Անոր համար է որ
ոչ մէկ ապրուելիք էջ կրցան առարգել, գի-
նադագարէն ի վեր։ Շատ քիչերը պահած են
նախկին իրենց գրչի նախկին փայլը։ Մինչդեռ
կը սպասուէր որ ամէնուն մէջ վերապրէր մեր մեծ
անհատացողներուն հոգին։

Կարծիքս պիտի փոխէի, եթէ ինծի ապացու-
ցէր թէ՝ մեր գրագէտները իրենց ամենէն ուժգին
և կատարեալ երկերը վաղուան վերապահած են,
գոչ ներկայիս փոխանցումի այս պատմական շրջա-
նէն, քան մը որուն մէջ կատարելապէս իրաւունք
պիտի ունենային։

Իմ վերջին աշխատութիւններուս մէջ,—թո՛ղ
ներուի պահ մը իմ անձս ալ խնդրի առար-
կայ գարձնել այս գրուածքին մէջ,— արտայայտած
և սեգի չրջանի իմ աշխատութիւններուս մէջ
կը զգամ թէ ա՛ն չեմ, ինչ որ էի 1914էն առաջ։
Ու ձնագրիներուս ամենէն խնամուած կարծածներս
կը պահեմ լաւագոյն արերու. արդիւնաբեր, ինչպէս
ըսի, հասանքը կ՛առնէ կը տանի ամէն բան։ Շատ
երախտապարտ պիտի ըլլայի, եթէ մեր գրա-
գէտները շանքին գրկէն Ահաւոր չրջանի

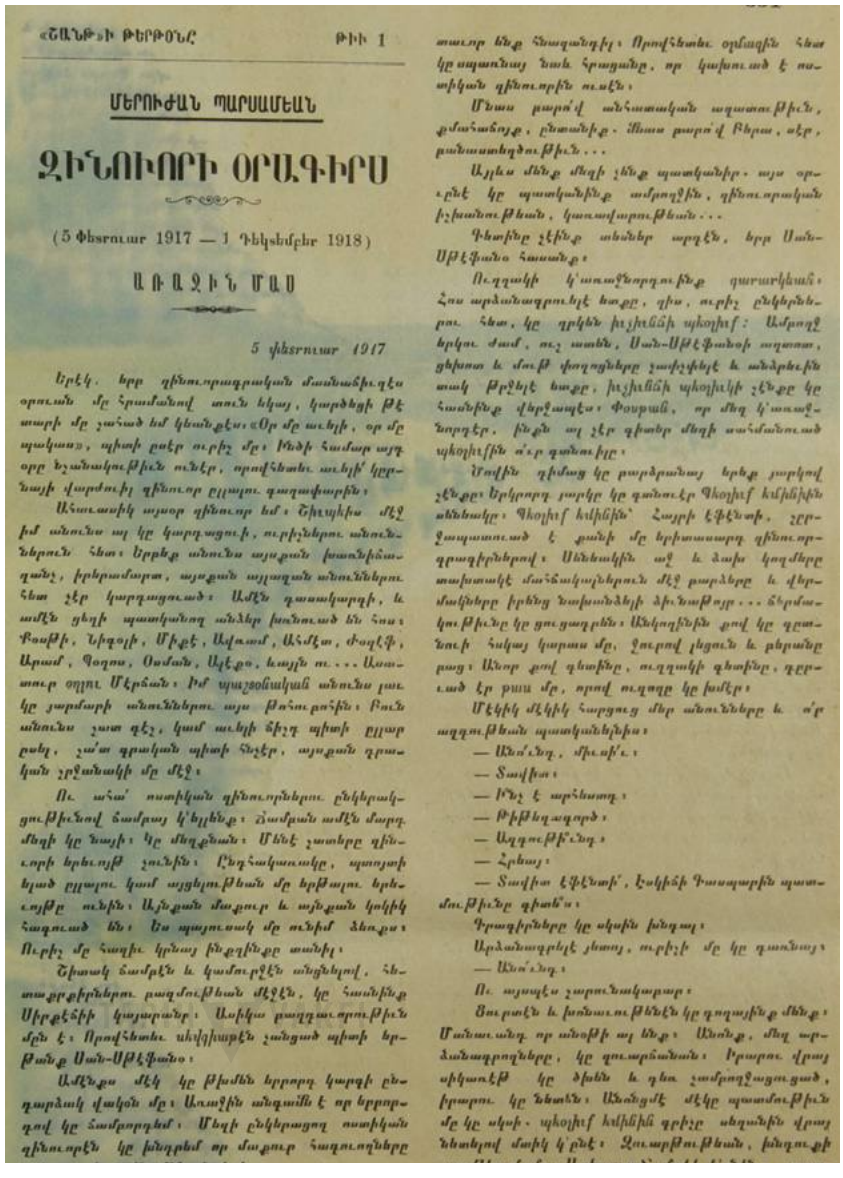
Şant **dergisinin 24 Mayıs 1919 tarihli 30. sayısının kapağı**

Şant hakkında en kapsamlı, güncel ve ulaşılabilir çalışmalardan biri Ararat Şekeryan'ın 2015 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesinde savunduğu "Edebiyat ve Felaket: *Şant* Dergisi ve Vahan Yarcanyan Şiirleri (1918-1919)" başlıklı yüksek lisans tezi olduğundan, bu yazıda öncelikli olarak ondan yararlanılacaktır.[1] *Şant* 1911-1915 ve 1918-1919 yılları arasında İstanbul'da Ermenice yayımlanmış bir dergidir.[2] 28 Haziran 1911 tarihli 16 sayfalık ilk sayıdaki alt başlığa bakılırsa dergi iki haftada bir çıkacak, resimli olacak, edebiyat ve sanata yoğunlaşacaktır. Şekeryan da, tezinde, Barsamyan'ın dönemin politize olmuş ve kutuplaşmış ortamına tepki göstererek yola çıktığını vurgulamaktadır. Barsamyan, çıkış yazısında, "Siyasetin hiçbir ülkede bizde olduğu kadar Edebiyat ve Sanat üzerinde bu kadar güçlü bir etki bıraktığı[nın] görül[mediğinin]" altını çizmiş, "Çıldırtıcı siyasi ve millî kavgalardan yorulmuş zihinlerimizin nefes alabileceği, sanatın sırlarını açığa çıkartacak bir ortam yaratmanın vakti gel[diğini]" belirtmiştir.[3] Nitekim *Şant*, Yervant Odyan (1869-1926) ve Taniel Varujan (1884-1915) gibi, zamanın önde gelen kalemleri için bir buluşma ortamı sağlamıştır. Bununla birlikte, derginin ilk döneminin 24 Nisan 1915 tarihli son sayısına gelindiğinde, alt başlık artık "Edebî, Millî ve Siyasi" olmuştur. Yine resimli ancak bu kez haftalık ve 8 sayfadır.

Burada bir parantez açmak yararlı olacaktır. 1882 yılında bugün Kemaliye (Erzincan'dadır) adıyla bilinen Agn/Eğin'de doğan

(1944'te Paris'te ölmüştür) Merujan Barsamyan,[4] 1890'lı yılların ortalarındaki büyük katliamlarda babasını ve ailesinin büyük kısmını kaybetmiş, İstanbul'a giderek hukuk eğitimi almış, avukatlık ve hakimlik yapmış, şiir ve (Fransızcadan Ermeniceye, Ermeniceden Fransızcaya) tercümeleriyle dönemin Ermeni basınında kendisine önemli bir yer edinmiştir. Gençlik yıllarında yazdığı aşk şiirleri, zamanın önde gelen feministlerinden Hayganuş Mark'ın (1882-1966) çıkardığı *Dzağig* [çiçek] adlı dergiye mahlasla yazdığı yazılar onun "kadınların şairi" olarak tanınmasına katkıda bulunur.[5] Eli kalem tutan hemen her İstanbullu Ermeni gibi Barsamyan'ın ismi de 24 Nisan günü tutuklanıp ölüme gönderilmek üzere listelenen yüzlerce aydınınınkinin arasındadır ancak isim benzerliği sayesinde kurtulup Bulgar Hastanesi'ne sığınmayı başarır. Hastaneye gelen sivil polislere rağmen burada 9 ay boyunca saklanmayı hatta bu sırada "iki şiir, bir roman ve bir de öykü kitabı" yazmayı başaracaktır. Hastaneden çıktıktan sonraysa "nispeten daha az tehlikeli" bulunduğu için askere yazılacak, görevinin ilk üç ayını sanayi deposunda, geri kalanını ise askerî matbaada yerine getirecektir.[6]

Şant 16 Kasım 1918'de; 30 Ekim'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin, Enver-Cemal-Talât üçlüsünün memleketten kaçmak zorunda kalmasının ve İstanbul'un işgal edilişinin hemen akabinde, yeniden çıkmaya başlar. Mütareke yılları, hayatta kalmayı başaran Ermeniler için (ve elbette sadece onlar için değil) her bakımdan olağanüstü olacaktır. Şimdi böyle bir dergide yazacak Ermeni kalmış mıdır? Artık eskisi gibi sadece edebiyat ve sanattan söz etmenin bir anlamı var mıdır? Hangi konuda ne, nasıl yazılacak; ne unutulacak, ne hatırlanıp hatırlatılacaktır?[7] Nitekim 12 sayfalık ilk sayının alt başlığında bu kez "millet", "edebiyat", "sanat", "siyaset", "bilim" sözcükleri bir araya gelmiştir.

«ՇԱՆԹ»Ի ԹԵՐԹՈՆԸ ԹԻ 1

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՉԻՆՈՒՈՐԻ ՕՐԱԳԻՐՔ

(5 Փետրուար 1917 — 1 Դեկտեմբեր 1918)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

5 փետրուար 1917

Merujan Barsamyan'ın günlüğünün ilk sayfası

O halde çarpıcı bir dönüşüm hikâyesidir *Şant*'ınki. Sadece imparatorluğun belki de en kritik yıllarında yayın yapan en uzun soluklu ve etkili yayınlardan biri olması hasebiyle değil, geçtiği toplumsal eşiklere verdiği tepkiler ve editörünün filmleri aratmayacak hayatta kalma öyküsüyle de dikkat çekicidir. Üstelik, bir hatırat vesilesiyle Osmanlı/Türk tarihyazımına "Torosyan Tartışması" olarak geçen tartışmanın bir anlamda tetiklediği, Osmanlı ordusunda görev yapan gayrimüslim askerler meselesi bağlamında da ilginçtir. İkinci Meşrutiyet'in hemen ardından, nakdi bedel ödeyerek askerlik vazifesinden muaf tutulmak yerine eşitlik ilkesi ve vatandaşlık statüsü gereği bu hizmeti yapmaya teşvik edilen ve/ya koşan Ermenilerin tasavvurundaki "askerlik hizmeti" acaba Barsamyan'ın aşağıdaki parçada anlattıklarıyla ne ölçüde örtüşüyordu?[8] Mevzuyu ister Varlık Vergisi'ne ve Aşkale'ye ister genel olarak Amele Taburları'na bağlayalım; Barsamyan'ın günlüğü, son on yılda sesleri gittikçe daha gür duyulmaya başlayan gayrimüslim Osmanlı askerlerinin sesine eklenecektir.[9] İşin bir de uzmanlarını bekleyen yakın okuma kısmı var elbette. Atlattığı bunca şahsi ve millî badireden sonra gülünç giysiler[10] içinde ve hiç hijyenik bulmadığı anlaşılan bir ortamda Osmanlı ordusu için hendek kazmaya başlamasındaki ironi bir yana, acaba şair, "kadınların şairi", burada okurlarına ne anlatmak istiyordu? Ve tabii, günlükte anlatılmayan Eskici Kaspar'ın hikâyesinde bu kadar komik olan neydi acaba?

ASKER GÜNLÜĞÜM[11] (5 ŞUBAT 1917 - 1 ARALIK 1918)

5 ŞUBAT 1917

Dün askerlik şubemden bir günlük izinle eve geldiğimde ömrümden bir sene kazandığımı zannettim. "[Ha] bir gün fazla, bir gün eksik," diyenler olacaktır. Benim için bu günün bir manası vardı, zira asker olma fikrine daha ziyade alışabilirdim.

İşte bugün askerim. Şubemde başkalarının adıyla birlikte benim adım da okunuyor. Adım hiç bu denli avam, birbiriyle uyumsuz, bu denli muhtelif adla birlikte okunmamıştı. Her sınıfa, her kavme mensup insanlar toplanmış buraya. Kosti, Nikoli, Mike, Avram, Ahmet, Jozef, Aram, Boğos, Osman, Aleko vs., ve Asadur oğlu Mercan. Benim resmî adım bu hercümerçteki adlara iyi uyuyor. Asıl adım çok kötü, yahut şöyle demek daha doğru olur, çok edebî gelirdi kulağa böylesi ciddi bir ortamda.

Ve işte inzibatların refakatinde yola düşüyoruz. Yolda herkes bize bakıyor. Acıyorlar. İçimizden çoğu asker gibi görünmüyor. Tam aksine, yürüyüşe çıkmış yahut bir ziyarete gidiyor gibi görünüyorlar. O kadar temiz ve o kadar düzgün giyinmişler. Benim elimde bir çanta var. Bir başkası kendini zor taşıyor.

Yoldan ve köprüden dosdoğru geçerek, meraklı kalabalığının içinden, Sirkeci İstasyonu'na varıyoruz. Bu bir şans. Çünkü sevkiyattan geçmeden San-Stefano'ya gideceğiz.

Hepimizi birden üçüncü sınıf büyük bir vagona tıkıyorlar. İlk kez üçüncü sınıfta seyahat ediyorum. Bize refakat eden inzibattan, temiz giyinenleri ikinci sınıfa yerleştirmesini rica ediyorum.

***Şant*'ın daha sonraki bir sayısında yer alan Barsamyan'ın askerî üniformalı fotoğrafı**

--Olmaz, diye bağırıyor.

Ve bu olmaz bana çok şey anlatıyor. Bir kurala itaat etmeye mecburuz. Suratı iyilikten hiç nasibini almamış adi bir adam bize emrediyor. İtaat etmeye mecburuz. Çünkü olmazın yanı sıra inzibatın omuzunda asılı duran tüfek de tehdit ediyor.

Hoşçakal şahsi hürriyet, uçarılık, aile; hoşça kal Pera, aşk, şiir...

Biz artık bize ait değiliz; bugünden itibaren herkese, Harbiye Nezareti'ne, hükümete aitiz...

San-Stefano'ya vardığımızda zaten toprağı görmüyorduk.

Doğruca karargâha götürülüyoruz Burada kaydolduktan sonra, beni, başka arkadaşlarla beraber, üçüncü bölüğe gönderiyorlar. Tam iki saat boyunca, geç vakitte, San-Stefano'nun pis, çamurlu ve karanlık sokaklarını arşınlayıp yağmurun altında sırılsıklam olduktan sonra nihayet üçüncü bölüğün binasına varıyoruz. Bizi götüren postanın kendisi de bilmiyordu bizim için belirlenen bölüğün nerede olduğunu.

Üç katlı bina denizin karşısında yükseliyor. İkinci katta Bölük Emininin odası vardı. Bölük Emini Hayri Efendi'nin etrafı birkaç genç yazıcı tarafından kuşatılmış. Odanın sağında ve solunda, tahta karyolalarda bulunan yastık ve yorganlar, imrenilesi kar gibi beyazlıklarını sergiliyorlar. Yatağın yanında su dolu ve ağzı açık dev bir küp var. Onun yanına, yere, doğrudan yere, isteyenlerin içmesi için bir tas konmuştu.

Tek tek sordu adlarımızı ve hangi milletten olduğumuzu.

--İsmin, müsü [mösyö]?

--David.

--Zanaatin nedir?

--Tenekeci.

--Milletin?

--Yahudi.

--David Efendi, Eskici Kaspar'ın hikâyesini bilir misin?

Yazıcılar gülmeye başlıyorlar.

Kaydettikten sonra bir diğerine dönüyor.

--Adın?

Ve böyle devam ediyor.

Biz soğuktan ve nemden titriyorduk. Üstelik açız da. Onlar, bizi kaydedenler, eğleniyorlar. Birbiri ardına sigara yakıyorlar ve daha bitirmeden birbirlerine fırlatıyorlar. İçlerinden biri bir hikâyeye başlıyor; Bölük Emini kalemini masaya atarak dinliyor. Bir neşe, kahkaha patlaması. Mecbur, dinliyoruz hikâyeyi; fakat en ufacık bir gülümseme kırışıklığı bile yüzlerimizdeki birörnek sükuneti bozmuyor. Çünkü onlar içmişler, bizse

soğuktan donuyoruz ve sabahtan beri ağzımıza bir lokma ekmek koymamışız. On dört kişinin kaydı bir buçuk saatten uzun sürüyor. Bittiğinde, Bölük Emini bir askere bizi odasının üstünde bulunan koğuşa götürmesini emrediyor. Merdivenler karanlığa gömülmüş. Kibritleri çakıyoruz ve kendimizi ancak dört metrekarelik, idare lambasıyla aydınlatılmış bir odada buluyoruz; gaz yok ki parlasın; fitili tütüyor, küçük kıvılcımlar saçıyor ve ümitsizlik yayan dumanı, kokusunu orada yatanlardan yükselen kokuya karıştırıyor.

Yerdeki tahta görünmüyor. Örtüler, şüpheli grilikleri ve bağıran kırmızılıklarıyla örtüler, ve iki uçlarında yer yer birbirine karışmış, birbirinin içine geçmiş başlar ve ayaklar. Onlar kucak kucağa, ayak ayağa yatıyorlar ve öyle bir uykuya dalmışlar ki sarsmak, rahatlarını bozmak imkânsız zannedersin. O odanın bir kişi daha alması mümkün değildi, oysa biz on dört kişi gecelemek için oraya gönderilmiştik. Yarımız odanın eşiğinde, geri kalanımız eşiğin dışında, şaşkın, kararsız bekliyoruz.

--İçeri girmiyor musunuz, diye bağırıyor bekçi.

--Yer yok ki.

Aniden ortalık karışıyor. Çünkü merhametsiz bekçi hepimizi birden içeri itekliyor ve kapıyı üzerimize kapatıyor. O arada ışık çoktan sönmüş ve biz karanlıkta kalıyoruz. Fakat sorun şu ki şimdi de yatanları çiğnemeye başlamıştık. Ayaklarımızla boş yer arıyor ve güçlükle buluyorduk.

Bir kibrit çakıyorum ve kapının yanındaki duvarın dibine sığınmaya muvaffak oluyorum. Yeniden karanlıkta kalıyoruz. Paltomu duvarın dibine koyuyor ve üzerine oturuyorum. Diğerleri ne yaptılar, bilmiyorum.

6 ŞUBAT 1917

Sabah şafak bu karanlığı altın rengine boyarken kendimi paltomun üzerinde yorgunluktan kırılmış, ümitsiz, titrerken buluyorum. Askerler kalkıyorlar ve toz bulutlarının içinde sabah bakımlarını yapıyorlar. Hiçbir askerin emir olmadan odadan dışarı çıkmadığını fark ediyorum. Askerin bütün ihtiyaçlarını, bütün vazifelerini emirle yerine getirdiğini görüyorum. Bir hüzün, dehşetli bir melankoli çöküyor ruhuma. Benim gibi itaatsiz bir tip, zavallı ağızlardan çıkan emirler karşısında itaate mecbur.

Aniden bir boru ötüyor. Askerler tüfeklerini alıyor ve aşağı iniyorlar. Biz sivil giysiler içindeyiz. Bize bel, kazma ve hendek kazmak için başka aletler veriyorlar. Ve beni omuzumda bu aletlerle hayal ediniz. Binlerce elin kirlettiği o aletleri tutmak için elime eldiven geçirmişim. Tek elimle sürekli giysilerimin üzerindeki tozu temizliyor, diğeriyle de beli ve kazmayı omuzumda tutuyorum. Meraklı bir kalabalığın içinden geçerek yola çıkıyoruz çünkü bizim kılık kıyafetimiz ve yükümüz asker üniformalarının arasında epey komik kalıyor. Bitkin halimize rağmen, bir an geliyor biz de gülmeye başlıyoruz. Ömrümde kendimi hiç öylesi bir karnaval içinde bulmamıştım.

--Yarın hiç olmazsa yakalıklarımızı çıkaralım, dedim, benden daha neşeli görünen arkadaşlardan birine.

--Böyle iyi, diye yanıtladı, belki farklı bir kılıkta daha gülünç görünürüz.

Üç çeyrek saatte San-Stefano'daki talimhaneye vardık.

Orada askerler birbirinden ayrıldı. Kimileri silahla talim yapmaya başladı, kimileri silahsız. 30 kadar asker atış talimi yapmaya başlıyorlar. Askerlerin hepsi birbirine karışmış. Orada sekiz ya da daha fazla aydan beri talim yapanların yanına henüz üç günlük askerler konmuş. Fakat şaşırtıcı olan şu ki onbaşılar, çavuşlar, ve hatta takım zabitleri istisnasız bütün askerlerin, emirlerini kusursuz yerine getirmesini istiyorlar; talimlilerin yanında eline daha ilk kez silah alan askerlerin olması umurlarında değil.

Ben üç acemiyle beraber hendek kazıyorum. Bize hendek kazdırıyorlar demek daha doğru olur. Gülünç vaziyetimize ve daha az gülünç olmayan hareketlerimize rağmen, içimizi bir sıkıntı kaplıyor. Birbirimize bakıyoruz, ümitsiz ve sıkkın. Bizim onbaşıya bir sigara ikram etme fikri geliyor aklıma. Sigarayı yakıp bir zevk nidası koyverirken, ellerini pantolonunun ceplerine sokup bize şöyle diyor:

--Yoruldunuz elbette, hendekte biraz istirahat edin.

Sigara, hayırseverliğini göstermişti. Henüz on dakika çalışmıştık, fakat yorgunluktan ziyade, ahlaki anlamda terk edilmişlik yüzünden titriyordu bakışlarımız.

Onbaşı birden bağırıyor:

--Bütün askerler bel ve küreklerinin başına... Çabuk...! Çabuk...!

DİPNOTLAR

1 *Teze http://openaccess.bilgi.edu.tr:8080/xmlui/ adresinden ulaşılabilmektedir.*
2 *Zakarya Mildanoğlu tarihleri "1911-1912" ve "1918-1919" şeklinde vermektedir. Zakarya Mildanoğlu, Ermenice Süreli Yayınlar: 1794-2000 (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2014), 117.*
3 *Ararat Şekeryan, "Edebiyat ve Felaket: Şant Dergisi ve Vahan Yarcanyan Şiirleri (1918-1919)" (yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2015), 25-30.*
4 *Barsamyan'ın doğum tarihi Şekeryan'ın tezinde 1883, Kevork Pamukciyan'ın biyografi derlemesinde ise 1882 olarak verilmektedir. Kevork Pamukciyan, Biyografileriyle Ermeniler (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003), 104-5.*
5 *Şekeryan, "Edebiyat ve Felaket", 20-21.*
6 *İbid., 51-53.*
7 *Şekeryan'ın tezinin odak noktası da Şant'ın Mütareke döneminde yayınlanan sayılarında yer alan şiirlerde "felaket"le nasıl yüzleşildiğidir.*
8 *Bir süredir çalışmalarında gayrimüslimlerin Osmanlı ordusundaki askerliği meselesi üzerinde yoğunlaşan Ohannes Kılıçdağı bu konuda kendi YouTube kanalında bir konuşma serisine başlamıştır. Henüz üç bölümü yayınlanan bu serinin ilk bölümü için, bkz. https://www.youtube.com/watch?v=EyVCqEmLlvE.*
9 *Bu konuda şu örnekler verilebilir: Kalusd Sürmenyan, Harbiyeli Bir Osmanlı Ermenisi: Mülâzım-ı Sânî Sürmenyan'ın Savaş ve Tehcir Anıları, ed. & çev. Yaşar Tolga Cora (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015); Avedis Cebeciyan, Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü, 1914-1918, ed. Rober Koptaş, çev. Takuhi Tomasyan (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2015) ve Karamanlı Rum Ortodoks Bir Askerin Seferberlik Hatıraları (Çanakkale ve Doğu Cepheleri, 1915-1919), ed. Evangelia Achladi, çev. Thanasis Nikolaidid (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017). Şüphesiz, yukarıda değinilen tarihyazımı tartışmasını başlatan metni de atlamamak gerekir: Sarkis Torosyan, Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne, ed. Ayhan Aktar, çev. Gizem Şakar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).*
10 *Barsamyan'ın günlüğün derginin daha sonraki sayılarında yer alan bölümlerinde, askerî üniformalı iki resmi yer almaktadır.*
11 *Tercümeyi kontrol edip önerilerde bulunan Ohannes Kılıçdağı'na minnettarım.*

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Yıldızlarla Muhabere

1 NİSAN 1920 **İLERİ**

Camille Flammarion fikrinde ısrar ediyor

Telsiz telgraflardaki garip işaretler Merih seyyaresinden geliyormuş. Camille Flammarion yıldızlarla temin-i muhabere çarelerini düşünüyor. Güneş arz ile insanların dimağı üzerinde mühim bir tesir icra eylemektedir.

Profesör ahiren Marconi telsiz istasyonları tarafından kaydedilen garip işaretlerin filhakika Merih seyyaresinden sadır olduğuna zahib olmaktadır. Mumaileyh gizli herhangi bir mıknatıs kuvvetinden istifade edilerek vücuda getirilecek herhangi bir tesisat ile temin-i muhabere imkanını düşünmektedir. Profesör küre-i arz üzerinde hal-i hazırdaki faaliyet ve hareketin bir dereceye kadar ahval-i şemsiyye ile münasebetdar bulunduğunu farz etmekte ve güneşin muhayyirü'l-ukul havi bir faaliyet ibraz ettiği ve arz ile insanların dimağı üzerinde bir tesir icra ettiğini beyan etmektedir.

İstanbul, Anadolu, Irak ve Suriye

3 NİSAN 1920 **İKDAM**

İngiliz Avam Kamarasının yirmi beş Mart tarihli celsesinde Mösyö Asquith İngiliz siyaset-i haricıyesi hakkında Mösyö Lloyd George'dan mühim bir istizahda bulunmuştur. Mösyö Asquith Türkiye meselesinden bahsederek kendi fikrince Hükümet-i Osmani'nin harpten evvel Avrupa'da kendisine ait olan kuvve-i siyasiyeyi artık icrada devam etmemesi lazım geldiğini, diğer taraftan Avrupa'nın her türlü murakabesinden kurtulacağı cihetle zat-ı şahanenin Asya'ya nakli mümkün bulunmadığını ve zat-ı şahanenin İstanbul'da kalarak Roma'da Papa gibi halife sıfatıyla nüfuz-i dinisini icra etmesini dermiyan etmiştir. Mösyö Asquith Düvel-i Muazzama ile Cemiyet-i Akvamın İstanbul'da kuvve-i siyasiyeyi icraya tavzif eylemelerini ve Bahr-i Siyah Boğazı ve Çanakkale bitaraf veya milli bir hale vaz' olunduğu takdirde zat-ı şahanenin İstanbul'da bulunması ciddi hiçbir tehlike arz etmeyeceğini söyledikten sonra demiştir ki:

Irak'a gelince burası kat'i hiçbir hududu olmayan gayrı muayyen bir yerdir. İngiltere Irak'ta kalacak olursa Bahr-i Siyah veya Bahr-i Hazar'a kadar tevessüe mecbur kalacaktır. İngiltere'nin vesait-i hazırası buna müsaade etmez. İstanbul'da murakabe etmek daha kolay olacağını söylemiş ve şu sözleri ilave etmiştir: Müttefiklerin murakabesi zat-ı şahanenin Anadolu'daki nüfuzunu duçar-ı zaaf ettiği görülürse meseleyi yeniden tamamen mevzu- i bahs etmek için her vakit zaman müsait olacaktır. Bu teklifle beraber Lloyd George bunun zaruri olacağını zannetmediğini ilave etmiştir. [...]

Mösyö Lloyd George bundan sonra Anadolu hakkında âtideki beyanatta bulunmuştur:

Amerika bir vekalet kabul etseydi Kilikya Sykes – Picot İtilâfı mucibince kendilerine tahsis edilen Fransızlar bunun kontrolünü Amerika'ya tevdie pekala muvafakat edeceklerdi. Bu nokta hakkında İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar tamamen müttefiktir. Fakat şimdiye kadar Amerika'dan aldığımız telgrafnamelerde Ermenilerin himayesi bizden talep ediliyor. Bu bâbda mesuliyet deruhtesi hakkında kat'i hiçbir teklif yoktur. Fransa'nın bu mesuliyeti deruhte edebileceğini ümit ederiz. Maamafih Fransa'ya terettüb eden diğer yüklerden sonra kendisinden bunu da istemek pek fazladır. Bize gelince, biz bütün dünyada zabıta vazifesini ifa edemeyiz.

Erivan Cumhuriyeti'ne gelince, Ermeniler evvela kendi kendilerine istinat etmeyi öğrenmelidirler. Ermenilerin kırk bin kişiyi silahaltına alabilecekleri söyleniyor. İngiltere kendilerine arz-ı ihtiyaç ettikleri bütün esliha ve mühimmatı ve muallim zabitanı verebilir. Diğer müttefiklerin de aynı suretle Ermenilere muaveneti kabul edeceklerinden eminim.

Mösyö Lloyd George Irak hakkında da Bağdat ve Musul'u terk etmek bir hata olacağını söyleyerek demiştir ki:

Bu havaliyi Türk istibdadı altında bırakmak tezebzüb (karışıklık) içine sokmak demektir. Böyle bir şey iddia edilemez. Zaten İngiliz Hükümetinin bunun mesuliyetini deruhte etmeye devam etmesi hususunda memleketler müttehittir. Fakat İngiltere Irak'ta bir vekalet sahibi imiş gibi söz söylemek hakkını haiz değildir. Türkiye ile muahede henüz imza edilememiştir. İmza edilince vekalet meselesi de takarrür edecektir. O zaman şüphesiz İngiltere Musul da dahil olduğu halde bir vekalet salahiyet ve iktidarını talep edecektir.

Salih Paşa Kabinesinin İstifası

4 NİSAN 1920 **VAKİT**

Hükümetin Anadolu'ya göndereceği beyanname münasebetiyle hararetli Meclis-i Vükelâ içtimalarından sonra evvelki akşam geç vakit Salih Paşa Kabinesi istifaya müttefikan karar vermiş ve Sadrazam Salih Paşa istifanamesini zat-ı hazret-i padişahiye takdim etmiştir.

Hükümetin sebeb-i istifası, gönderilecek beyannamenin henüz takarrür edememesinden neşet etmiştir. Salih Paşa Hükümeti re's i kâra geldiği esnada çizmiş olduğu tarz-ı hareket ve siyasetini değiştirmek fikrinde bulunmadığı cihetle istifanamesini takdim etmek zaruret-i kat'iyesinde bulunmuştur. [...]Yeni kabine tamamen Hürriyet ve İtilâf Fırka-i siyasiyesi ha-

ricinde olacağı söylenmektedir. Maamafih kabinenin kimlerden teşekkül edeceği henüz resmen tahakkuk etmemiştir. Sadaret alayı, listenin ikmali ve hazret-i padişahi tarafından kabul edildikten sonra bu gün daire-i sadarette icra olunacaktır. Maamafih bunun yarına tehir etmesi ihtimal dahilinde bulunmaktadır. Müstafi Salih Paşa kabinesi erkanı dün dairelerine gelmişler ve öğleden sonra Salih Paşa'nın riyasetinde içtima etmişlerdir.

Ucuz Evler

4 NİSAN 1920 **İKDAM**

1500 liraya dört odalı bir ev

Malum olduğu üzere Fransa'nın Şimal-i Garbisi harp esnasında azim hasarata maruz kaldı. Bu hasarat neticesinde birçok evler de harap oldu ve bir hayli aile açıkta kaldı.

Fransızlar bu harabi neticesi mesken buhranına karşı suhuletle inşa olunur kabil-i nakl haneler inşasını düşünmüşler; bu bâbda büyük şirketler teşkil etmişlerdir. Bize anlatıldığına göre şimdi Fransa'nın harap yerleri bu evlerle yeniden imar olunmak üzeredir. Bu kabil-i nakl haneler yapan şirketlerden biri İstanbul'daki mesken buhranı karşısında şehrimize de imalatından getirmeyi düşünmüş ve hükümetle bir mukavele akdederek bunlara bir numune olmak üzere Sultan Ahmet'te ilk haneyi inşaya başlamıştır.

Bundan maksat bu evlerin nefasetini, sağlamlığını ahaliye göstermektir. Bu evlerden satın almak isteyenlere teshilat (kolaylık) gösterilecek imiş.

Şirket müracaat eden ahaliye pek az zamanda hane inşa edeceğini vaat ediyormuş.

Yeni Kabinenin Teşkili

6 NİSAN 1920 **İKDAM**

Damat Ferit Paşa hazretleri dördüncü defa olarak kabineyi teşkil eylemişlerdir. Sadaret alayı dün icra edilerek hatt-ı hümayun kıraat olunmuştur.

Kadınlarımız ve Memuriyet

6 NİSAN 1920 **İKDAM**

Harbin ihdas ettiği zaruret ve ihtiyaç saikasıyla kadınlarımız da, diğer garp milletleri nisvanı gibi hayat-ı mesaiye atılmaya mecbur olmuşlar ve bu sahada son derece meşkûr kabiliyetler ve liyakatler izhar etmişlerdi. O zamanlar hemen her sınıf vazifede, kadınlarımızı görmek mümkündü, postahanede, maliyede, şehremanetinde ilh . . . Diğer taraftan da, Hilal-i Ahmer, Esirgeme Derneği, Kadınları Çalıştırma, cemiyet ve müesseselerin mahalline masruf himayesi bihakkın muhtaç annelerimizin, hemşirelerimizin yegane medar-ı teselli ve taayyüşünü teşkil ediyordu. Bir buçuk senedir, idaremizin her şubesinde hasıl olan buhran ve teşevvüşten en evvel kadınlarımız müteessir olmaya başladı. Devair-i devlet, bütçesini tevzine çalışırken ilk defa kadınlarımızı kapı dışarı etti. Şehremanetinden maliyeden çıkarılan hanımlarımızın yerleştirileceği yerler kısmen bilinebilmiş ise de, kısmen da taayyün etmemiştir. Bu hal-i elim kifayet etmiyormuş gibi, harpte 30 000 kadına maişetini namuskarane ve kimseye muhtaç olmadan temine vesatet eden " Kadınları Çalıştırma Cemiyeti"nin bir buçuk senedir, memleketimize mahsus bir düşüncesizlik, bir ihtiras saikasıyla geçirdiği safahat-ı fecia henüz hatırlardadır. [...]

General Denikin

9 NİSAN 1920 **İLERİ**

Cenubi Rusya'daki orduların başına geçerek bir hayli zamandan beri Bolşeviklere karşı harp eden General Denikin'in şehrimize muvasalat haberini birkaç gün evvel yazmış isek de maalesef gazeteye girememişti. Bu hususta malumat ve istihbaratımızı ber-vech-i âti tespit ediyoruz.

Malum olduğu üzere General Denikin son zamanlarda Kırım Cezirесinde Bolşeviklerle harp etmekte idi. Talih-i harp kendisine yar olmadığı için General ordusuyla beraber geri çekilmeye başlamıştı. Son günlerde her ne sebebe mebni ise İstanbul'a gelmek arzusunu izhar etmiş ve bir İngiliz torpidosuyla şehrimize muvasalat eylemiştir. Denikin, torpidodan çıktıktan sonra maiyetiyle birlikte Beyoğlu'na giderek Rus Sefarethanesine gireceği esnada bir şahs-ı meçhul tarafından üzerine silah atılmış ve kurşun kendisine isabet etmeyerek Erkan-ı Harbiye Reisi General Romanofski'yi öldürmüştür. Denikin aynı zamanda başkumandanlıktan da istifa etmiştir.

Yeni Vergiler

9 NİSAN 1920 **İLERİ**

Dünkü gazetelerin birinde vesaiti nakliye, temaşa, ikametgah ve bandrol vesaire rüsumu namıyla bir takım yeni vergiler ihdası hakkında bazı mukarreratın ittihaz edildiği ve iki güne kadar mezkûr vergilerin tetkikatına başlanacağı yazılmıştı. Bu bâbda icra eylediğimiz tahkikata nazaran varidatın tezyidi zımmında icra-yı müzakerat eyleyen komisyon-ı mahsus birçok menabii taharri ve yeni vergiler ihdasını müzakere eylemiş ise de bu mesele elyevm komisyonda birçok ihtilâfı mucip olmaktadır. Maamafih hükümetin elinde tezyid-i varidat için gümrük mevcut ise de vaki olan müteaddit teşebbüsata rağmen gümrük resminin tezyidine imkan olmadığı anlaşıldığından bir takım vergiler ihdasına lüzum görülmüştür. Fakat bu vergiler zahirde dehşetli bir miktar arz eyledikleri halde bütçe açığını kapayamayacak bir yekun teşkil etmesi cihetiyle komisyon işbu vergilerin ihdasına pek de taraftar görünmemektedir. Bununla beraber vergilerin tatbiki mümkün olup olamayacağı hakkında henüz müzakereye devam olunmaktadır. [...]

Hükümetin Beyannamesi

11 NİSAN 1920 **VAKİT**

Devlet-i Osmaniye bu gün misli görülmemiş bir muhatara içindedir. En hakiki manasıyla vatan tehlikededir. Millet bilmeyerek, istemeyerek sürüklendiği o dehşetli muharebede malen ve canen en büyük fedakarlıklara katlandığı halde nihayet mağlup olmaktan kurtulamamış ve o zamanki Hükümet tarafından akd olunan mütareke ile galip devletlere arz-ı teslimiyet edilmiştir idi. Artık bu elemli neticeden ibret alarak bundan sonra olsun akla ve hale uygun bir selamet yolu tutulmalı idi. Fakat bu hakikatte layıkı vechile anlaşılamadı. Bir takım kimselerin yalnız hırs ve menfaat sevkiyle Teşkilat-ı Milliye unvanı altında meydana çıkardıkları fitne ve fesat bir taraftan vaziyet-i siyasiyemizi son derece tehlikeli bir hale getirdi diğer taraftan da muharebede uğradığımız zayiattan ve harp senelerinde yapılan türlü türlü sû-i istimalat ve cinayetlerden dolayı derin bir surette mecruh olan vatan-ı mukaddesimize yeniden yeniye yaralar açtı. Bir takım çirkin hadiselerde Avrupa ve Amerika efkar-ı umumiyesinde aleyhimize şiddetli bir fikir ve cereyan peyda ve şerait-i sulhiyenin bir kat daha şiddetlendirilmesi muhatarasını tevlid etti. Nihayet bu ahval tesiriyle Düvel-i Muazzama mütareke ahkamını İstanbul'u muvakkaten işgal-i askeri altına almak suretiyle de tatbik ettiler. Buna karşı erbab-ı isyanın payitaht ile Anadolu arasındaki muhabere ve muvaredeyi kat'a teşebbüs etmeleri ise en büyük bir hıyanet-i vataniyedir. Bu halde Teşkilat-ı Milliye denilen harekat-ı bâğiyâne hem Anadolu'yu korkunç bir istilaya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felaketini hazırlıyor. Bu gün Millet-i Osmaniye'nin en büyük düşmanları yalancı millet davasıyla şahsi ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felaketli bir akıbeti hazırlamak için buldukları çare ise ağır bir silsile-i cinayattır. Kanun-ı Esasiyi ve kavanin-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak, zecren askere almak, para vermeyenlere ve böyle fena bir maksatla askerliği kabul etmeyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basmak yağma etmek, köyleri hatta kasabaları vurmak gibi fezahatlar mütevaliyen ika' olunmaktadır.

Vatan-ı Osmaniye'nin duçar olduğu türlü türlü musibetlerin tamiri ve nüfus ve kuvvet itibariyle uğradığımız zayiatın telafisi vücûbundan dolayı Hükümet-i hazıra indinde bu gün her ferdin hayatı ve say'ı her zamandan ziyade kıymettardır. Bu cihetle Hükümet vasıl olmak istediği hayır ve salaha kan dökmeden vusulü her cihetle tercih etmekle beraber devletin ve milletin hakikaten tehlike içinde bulunan hayatı ve selametini kurtarmak için yola gelmeyenleri şe'r-i şerif ve kanun-ı münif mucibince ve hatt-ı hümayun ile tebliğ olunan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiye imtisalen te'dib etmekte tereddüt etmeyecektir.

Şubatta Ne Kadar Et Sarf Ettik?

12 NİSAN 1920 **İLERİ**

İstanbul'da et sarfiyatı gittikçe tenakus ediyor. Muvaredatın inkıtaa uğraması hayvan nakliyatını temin edemiyor. Bundan dolayıdır ki et fiyatı yükseliyor. Halk ve bilhassa fakir olanların evine ayda bir defa olsun et giremiyor. Celepler ve kasaplar vaziyetten insafsızcasına istifade ediyorlar.

Üç aydan beri etteki sarfiyat muntazam bir surette tenakus etmektedir. Böyle giderse et kasap dükkanlarında satılır ve halk tarafından yalnız görülür bir nesne olacaktır. Lokantalarda da etli yemek fiyatları şayan-ı hayret derecede yükselmiştir. Bittabi bunu, bütün etten yapılan pastırma, sucuk gibi şeylerde de göreceğiz.

Kiliseleri Kapıyorlar

12 NİSAN 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Monitör gazetesinin yazdığına göre Ermeni Patrikhanesi meclis-i ruhani ve cismanisi içtima-ı umumi halinde toplanarak Anadolu'da ve bilhassa Kilikya'da Ermeniler hakkında reva görülen muamelelere bir protesto olmak üzere Dünkü Paskalya gününden itibaren bütün Ermeni ve Ortodoks kiliselerinin kapanmasına karar vermiştir. Bu karar bütün Ermeni kiliselerine tebliğ olunmuştur. Aynı zamanda meclis, keyfiyeti İtilâf Devletlerine arz eylemiştir.

Meclisin bu kararı Gregoryan, Katolik ve Protestan mümessilleri tarafından tasvip olunmuştur.

Meclis-i Mebusan Dün Feshedildi

13 NİSAN 1920 **TASVİR-İ EFKAR**

Heyet-i Vükelaca Meclis-i Mebusan'ın feshi takarrür etmesi üzerine dün saat on iki raddelerinde İstanbul Muhafızı Mustafa Natık Paşa ve Polis Müdür-i Umumisi Nurettin Bey Meclis-i Mebusan'a gitmişlerdir. O sırada Meclisin şube ve encümenlerinde on, on beş kadar mebus mevcut bulunuyordu. Polis Müdür-i Umusinin emriyle daire haricinde, polis memurları tarafından bazı tedabir ittihaz edilmiş idi. Mustafa Natık Paşa, İkinci Reis Vekili Abdülaziz Mecdi Efendi'nin odasına çıkarak keyfiyet-i fesihten mumaileyhi haberdar etmiş ve derakab gerek Mecdi Efendi, gerek diğer mebuslar meclisi terk etmiştir. Meclise gelmekte olan mebuslara da meclisin fesh edildiği kapıdaki polis memurları tarafında beyan olunmakta idi.

Mustafa Natık Paşa'nın emriyle Meclis-i Mebusan'ın heyet-i daime memurini ile müstahdemini de meclisi tahliye ederek çıkmışlar ve dün mecliste kimse kalmamıştır.

Meclis-i Ayanda: Haber aldığımıza göre makam-ı sadaret, Meclis-i Ayan riyasetine gönderdiği bir tezkere ile Meclisin feshi hakkındaki irade-i seniyyeyi bildirmiştir.

Fesih hakkındaki irade-i hazret-i padişahi

"Esbâb-ı zaruriye-i siyasiyeden naşi Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanun-i Esasiyemizin muaddel yedinci maddesinin fırka-i mahsusası mucibince lede'l- iktiza Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen Meclisin ber-mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bilâ intihab içtima etmek üzere bu günden itibaren feshini irade eyledim."

Divan-ı Harpler

15 NİSAN 1920 **İKDAM**

Damat Ferit Paşa'nın riyaseti altında Vükeladan mürekkep bir komisyonun divan-ı harplerin salahiyetiyle ve müstakbel vazifeleriyle ve usul-i muhakematın tadiliyle iştigal ettiği malumdur. Hükümet fevkalade bir divan-ı harp teşkiline karar vermiştir. Bu divan-ı harpte maznunlar süratle muhakeme olunacaklar ve dava vekili bulundurmaya hakları olmayacaktır. Muhakeme hafi olacaktır.

Kuva-yı İnzibatiye Teşkilatı

23 NİSAN 1920 **İKDAM**

Kuva-yı Milliye namıyla kura ve kasabalarda müstevli olarak ahalinin emval ve nukutunu cebren ahz ve gasp ve kendilerini katle cüret eden erbab-ı şekaveti te'dib ve tenkil ve kuvve-i zabıta ile memurine kavanin-i mevzua-i devletin icra-yı ahkamını tamamen tatbik hususunda kuvvetü'z-zahr (yedek kuvvet) olmak ve emniyet-i ammeyi muhafaza etmek üzere Hükümet-i Osmaniye'nin kuvve-i mesaha-i seyyaresi aksamından olarak Kuva-yı İnzibatiye namında bir heyet-i inzibatiye teşkili hakkında tanzim olunan kararname irade-i seniyyeye iktiran etmiştir. İş bu heyet alay ve tabur ve bölüklerden teşekkül edip efrat ve küçük zabitanı menabi-i muhtelifeden gönüllü olarak alınacak efrattan ibaret olacaktır. [...]

Mustafa Kemal

23 NİSAN 1920 **İLERİ**

Hükümetin beyannamesiyle tayin edilen müddet münkazi olduğundan Anadolu isyanının mürettip ve müşevviklerinden Mustafa Kemal ve hempalarının divan-ı harb-i örfiye tevdi edildikleri mesmu olmuştur.

Susuzluk

24 NİSAN 1920 **VAKİT**

İstanbul susuzluğu müzmin bir hal aldı. Terkos musluklarından sicim gibi akan, akan değil sızan su bazen büsbütün kesiliyor. Mütarekeden sonra şehrin cidden elim olan bu derdine bir çare bulunacağı ümit ediliyordu. Maalesef bu vadide hiçbir esaslı hareket görülmedi. Her ne vakit kumpanyaya müracaat olunursa makinesizlikten, limandaki gemilerin adedinden bahs olunur. Yaptığımız tahkikata nazaran Terkos Şirketi hakikatte limandaki harp gemilerine mebzulen su vermektedir. Makinelere gelince biri Okmeydanı, diğeri Şişli, üçüncüsü de Üsküdar'da olmak üzere üç tazyik makinesi olup dördüncü ve en mühimi de halihazırda Feriköy'de tamirde bulunduğu için tazyikin kafi olmaması İstanbul'un her mahallesine birden su tevziatını yapmaya imkan bırakmamakta imiş ve kumpanya münavebe ile bir gün bir semte diğer bir gün de öteki semte su verebiliyormuş. Şu vaziyet gösteriyor ki Terkos Kumpanyası hakikaten suları muntazaman isale etmekte maddi imkansızlık karşısındadır. Yalnız kumpanyanın bu ihtimali tahakkukundan evvel fark edip ihtiyat makine tedarikine çalışması lazım geleceği şöyle dursun, bu felaketin tahakkukundan sonra olsun bunu izale edecek esbabı bir gün evvel çaresiz kaldım diye istikmal etmesi icap etmez mi idi? Zam yapmakta hiç ihmal gösterdi mi?

Anadolu Ahval-i Umumiyesi Hakkında

30 NİSAN 1920 **İKDAM**

Bolu 28 Nisan- Hempaları ile birlikte Ankara'da bir hükümet-i müstakile teşkil ve bu hükümet namına 314 tevellütlüleri taht-ı silaha davet ve ağnam rüsumunu istifâ' ve Ankara ile civar Hükümet sandıklarındaki mevcut nukutu zapt ve kendisi tarafından sadır olan emirlerin altına "Türk Hükümeti Reisi" diye imza vaz' ve ahalinin tahammül edemeyeceği derecede cebren para tahsil gerek kendisinin ve gerekse taraftarlarının emirlerine itaat etmeyenleri ölüm ile tehdit ve bazı mahalde bu tehdidini mevki-i fiile isal eden ve evvelce liva rütbesini haiz olup bilahare meslek-i askeriden tard edilen Selanikli Mustafa Kemal zat-ı şahaneye karşı sadakatle merbut olan Düzce ve Bolu ahalisinin hissiyat-ı diniye ve milliyesini tahrik etmekte olmasına ve Kuva-yı Milliyenin tatbik etmekte olduğu sansüre rağmen mahal-i mezkure ahalisi fetva-yı şerife ile hatt-ı hümayunun muhteviyatına kesb-i ıttıla ederek silaha sarılmışlar ve aynı zamanda Gerede, Nallıhan köylerinin ve Safranbolu gibi civar köyler ahalisinin iştirakini de temin etmişlerdir. Kuva-yı Milliyeye mensup bin kişi Düzce'de esir edilmişlerdir. Bu kuvvete kumanda eden Binbaşı Mahmut Bey'le diğer zabitan maktul düşmüşlerdir. Gerede üzerine yürüyen ve yirmi süvari bir binbaşı ve bir miktar askerden mürekkep kuvvet terhis edilmiş fakat zabitler ile mebuslar mevkufen Düzce'ye gönderilmiştir.

Gece muhaberatından Geyve civarında bulunan bâğilerin (isyancıların) Taraklı ve Göynük üzerine yürüdükleri anlaşılmayla Adapazarı'ndan bunlara mukavemet için kuvvet gönderdik. Pek az zamanda bunların mağlup edileceğini ümit ediyorum.

Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'in vazifesine hitam verilmiştir. Kuva-yı İnzibatiye Heyet-i İdaresi

HAZIRLAYAN: **ZEYNEP BÜYÜKPALTA**

Başlangıç noktasının Çin'in Wuhan kenti olduğu iddia edilen ve aralık ayının sonundan bu yana dünyada görülmeye başlayan covid-19 pandemisi, T.C. Sağlık Bakanlığının mart ayının 11'inde açıkladığı ilk vaka ile Türkiye'de de varlığını kuvvetli bir biçimde hissettirmeye başladı. Tarih Vakfı, açıklanan ilk vakanın hemen ardından tedbiren ve sorumluluk gereği, 1 Mayıs 2020 tarihine kadar gerçekleşmesi planlanan tüm etkinliklerini iptal ettiğini duyurdu. Tarih Vakfı Ankara'nın da bu açıklamaya katılmasıyla, İstanbul ve Ankara'da gerçekleşmesi planlanan tüm etkinlikler ileri bir tarihe ertelendi. Bununla birlikte, hem İstanbul'da hem de Ankara'da geçerli olacak şekilde, çalışanların ve ziyaretçilerin sağlığını gözetmek amacıyla, arşiv ve kütüphane de dahil olmak üzere, tüm fiziksel faaliyetleri geçici olarak durdurma kararı alındı.

Covid-19 tehlikesine karşı tedbirlerin sıklaştığı ve 65 yaş üstünün hükümet kararıyla olmak üzere, zorunlu çalışma faaliyetini sürdürenler hariç, tüm Türkiye'nin elinden geldiğince evlerine kapandığı bugünlerde Tarih Vakfı konuya dair çalışmalarını hızlandırarak etkinlik kayıt arşivini Spotify'da podcast yayınları, YouTube'da video kayıtları olmak üzere kamuya açmaya başladığını duyurdu. Etkinlik kayıt arşivini paylaşmaya Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları'nın Engin Kılıç'ın koordinatörlüğünde gerçekleşen "Tarih ve Edebiyatta Mütareke ve Milli Mücadele" temalı 2019 Güz döneminden başlayan Tarih Vakfı; *"Milletin Ebedi Mücadelesi: Türkçe Edebiyatta Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü"* - Erol Köroğlu, *"Dolchstoßlegende'den 'Almanya Yenildiği İçin Biz De Yenik Sayıldık'a Yenilginin Tarihyazımı"* - Sinan Yıldırmaz ve *"Milli Mücadele Meclisi'nde İktidar ve Muhalefet"* - Ahmet Demirel olmak üzere şimdilik üç kaydı paylaşıma açmış durumda.

Ek olarak, Tarih Vakfı'nın, içinde bulunduğumuz günlerde olan biteni tarihten örneklerle aydınlatmaya yardımcı nitelikteki kamu sağlığı konulu kitapları arasından oluşturduğu "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kamu Sağlığı: Epidemiler, Pandemiler ve Karantina..." başlıklı derlemesine de https://www.tarihvakfi.org.tr/kitaplar/tarihte-kamu-sagligi-epidemiler-pandemiler-ve-karantina/65 adresinden ulaşmak mümkün.

Türkiye'de COVID-19 vakalarının görülmesiyle tüm etkinliklerin iptal edilişine kadar Tarih Vakfı'nın mart ayında gerçekleştirdiği etkinlikler ise aşağıdaki şekilde...

Tarih Vakfı ile Universus Sosyal Araştırmalar Merkezi iş birliği ve Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği'nin desteğiyle *"Marksizm 202: Tarih ve Kuram"* başlığı altında gerçekleşen seriye 2 Mart 2020'de Sinan Birdal, *"Marksizm ve Queer Teori/Siyaset"* başlıklı sunumuyla katkıda bulundu.

Bursa Nilüfer Belediyesi ile iş birliğinde düzenlenen Tarih Buluşmaları kapsamında Senem Timuroğlu, *"Kadınların ve Feminizmin Tarihine Edebiyattan Bakmak"* başlıklı konuşmasıyla 3 Mart 2020'de Bursa Nazım Hikmet Kültürevi'ne konuk oldu.

Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'na mart ayında Evrim Binbaş (Bonn Üniversitesi) konuk oldu. 3 Mart 2020 Salı günü ANAMED Kütüphanesi binasında gerçekleştirilen *"Şeyh Bedreddin'den Şerefeddin Yezdi'ye Onbeşinci Yüzyılda Düşünsel Ağlar"* başlıklı konuşmada, Evrim Binbaş'ın *Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf al-Dīn 'Alī Yazdī and the Islamicate Republic of Letters* (Cambridge University Press, 2016) başlıklı kitabından yola çıkılarak Şeyh Bedreddin ve Şerefeddin Yezdi gibi hem Osmanlı hem de Timurlu dünyasının pek bilinen ama anlaşılması güç iki düşünce insanının aralarındaki dolaylı ve doğrudan ilişkiler tartışıldı.

Değişik düşünce formlarının anlaşılmasında ve entelektüellerin yaşam hikayelerinin yazılmasında gittikçe daha fazla kullanılan bir kavram olarak dikkati çeken düşünsel ağ (*intellectual network*) kavramının ele alındığı konuşmada söz konusu ilişki ağlarının bize Şeyh Bedreddin ve Şerefeddin Yezdi hakkında yeni ne söyleyebileceği irdelendi. Konuşmanın moderatörlüğünü ise Ferenc Csirkés (Sabancı Üniversitesi) üstlendi.

Tarih Vakfı Ankara tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları'nın mart ayında gerçekleşen buluşmasında konuğu, 6 Mart 2020 Cuma günü, *"Hasan B. Cinayeti: 19. Yüzyıl Osmanlı Arnavutluk'unda Kan Davası, Hukuk ve Toplum"* başlıklı konuşmasıyla Uğur B. Bayraktar oldu. Bayraktar, konuşmasında, Hasan Blanci'nin 19. yüzyılın ortasında yaklaşık on yıla uzanan kan davası hikâyesinden hareket ederek Kuzey Arnavutluk'taki kan davalarına odaklandı.

Konuşmada; çoğunlukla dağlık bir bölge olan Kuzey Arnavutluk'ta sözlü bir hukuk bütünü olarak kalmış "kanun"lar hakkındaki bilgi aktarımının ardından, bu kanunlarda taraflar arasındaki sorunların çözümünde yer alan şiddet yöntemleri ile on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen Osmanlı hukuk reformları ele alındı. Konuşmada bir yandan da Osmanlı Devleti'nin başta sulh komisyonları ve yüzyıl sonuna doğru ilan edilen "olağanüstü hâl" ile çeşitlilik arz eden kan davasına son verme politikaları irdelenerek, modernleşen Osmanlı hukukunda devlet-dışı bir hukuk olup ol(a) mayacağını sorgulandı.

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Nurşen Gürboğa'nın emekleri ile 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde Başak Tuğsavul Ünal (Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı) ve Fatmagül Berktay ile Sevgi Uçan Çubukçu'nun açış konuşmaları ardından Nurşen Gürboğa'nın oturum başkanlığında gerçekleşen *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminist Tarihyazımında Temalar, Sorular, İmkanlar"* başlıklı programda değerli katılımcılar Ebru Aykut, Zeynep Kutluata, Nur Deriş ve Tuba Demirci; kadın hareketinin gelişimini ve durumunu hukuk, devlet politikaları, savaşlar, toplum ve tarihyazımı eksenleri etrafında çeşitli yönleriyle ele aldılar.

Tüm dünyanın içinde bulunduğu bu zor ve karanlık günlerden bir an önce sıyrılıp yeniden bir araya gelmek dileğiyle...

Köprülü Mehmed Paşa Türbesi'ne İlişkin Bir On Yedinci Yüzyıl Söylencesi

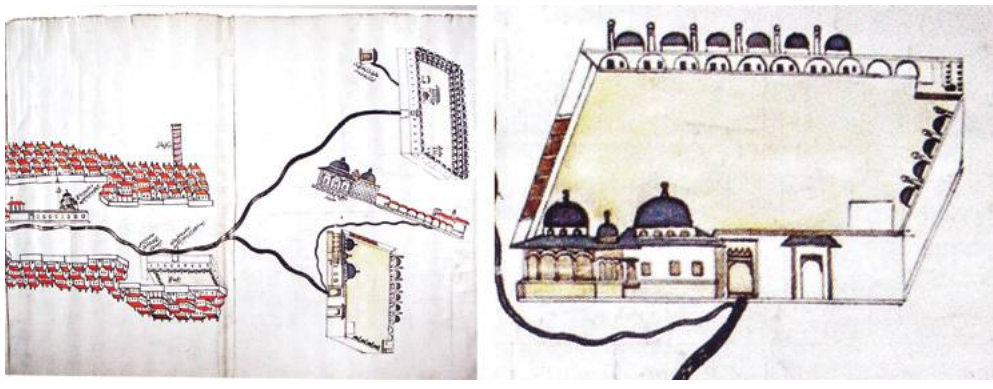
MUSTAFA ÇAĞHAN KESKİN

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA TÜRBESİ KUBBESİNİN YIKILMASI, OSMANLI MİMARLIĞINDA YAKLAŞIK YÜZYIL SÜRECEK BİR AÇIK TÜRBE MODASI MEYDANA GETİRMİŞTİR. BU MODANIN OLUŞAMASINDA VE ÖZELLİKLE KUBBENİN YIKILMASINA İLİŞKİN SÖYLENCEDE, SULTAN IV. MEHMED VE FAZIL AHMED PAŞA'NIN FİKRİNE DANIŞTIKLARINDAN SÖZ EDİLEN DİN ADAMININ GÖRÜŞLERİ ETKİLİ OLMALIDIR.

1656 yılında IV. Mehmed'in sadrazamı olan Köprülü Mehmed Paşa, 1661 yılında Edirne'de ölmüş ve vasiyeti üzerine İstanbul'da kendi inşa ettirdiği külliyede bulunan türbeye defnedilmiştir.[1] 1871 yılında Divanyolu'nun genişletilmesi sırasında yıktırılan türbe, Darü'l-kurra, medrese odaları, çeşme ve hazireden oluşan külliyenin Divanyolu'na bakan cephesine taşınmış; Mehmed Paşa, Ayşe Hanım ve oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın naaşları buraya nakledilmiştir.[2] Mevcut türbe, kesme taştan inşa edilmiştir. Sekizgen planlı yapı kubbe formunda biçimlendirilmiş demir kafesle örtülü açık bir türbedir. Mukarnas başlıklı sütunlar tarafından taşınan mermer lentolar ile cephe iki yatay bölüme ayrılmıştır. Lentoların üzerine at nalı biçiminde kemerler bulunmaktadır. Kemer boşlukları ve sütun araları demir şebekelidir. Külliyeye bağlı medrese ve karşısında yer alan Çemberlitaş Hamamı'nın Divayolu'na bakan, traşlanan cepheleri Levanten Mimar Giovanni Battista Barborini tarafından "Mağribi kökenli sahte Osmanlı üslubunda" şekillendirilmiştir.[3] Mevcut türbenin cephe düzenlemesi de, on dokuzuncu

Köprülü Mehmed Paşa Türbesi

1672 tarihli Köprülü Su Yolları Haritası'nda Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi, *Köprülü Kütüphanesi*, 2441.1

yüzyılın ikinci yarısında tercih edilen oryantalist üslubun mimari repertuarını sergilemektedir[4] ve olasılıkla Barborini'nin bir düzenlemesidir.

On sekizinci yüzyıl müelliflerinden Ayvansarâyî'nin naklettiği kitabe metinlerine göre, özgün türbe paşanın öldüğü yıl inşa edilmiştir:

"Didi tahsîn ile gördükde Nisârî tarih
Türbe-i bî-bedel ve cây- Mehmed Paşa 1072 (1661)"
"Devlet-i Hân-ı Mehmed'de Mehmed Paşa
Beş sene on gün üç ay oldı vezir-i a'zâm
Ahdiyâ oldı vefatına bu mısrâ' tarih
Küprülü mülk-i adem köprüsüne basdı kadem
1072 (1661)"[5]

1672-1673 yıllarında İstanbul'da bulunan Fransız Antonie Galland'ın tanıklığı özgün türbenin kubbeli olduğu yönündedir. Galland'a göre türbe kubbe ile örtülü küçük bir şapeli andırmaktadır; içi çinilerle bezeli ve paşaya ait sandukanın üzerinde beyaz bir örtü bulunmakta, baş ucunda bir yer almaktadır.[6] 1672 tarihli olduğu sanılan Köprülü su yolları haritası da Galland'ın anlatımı doğrular niteliktedir. Haritada dershaneye birleşen türbenin kubbeli bir yapı olduğu izlenir.[7] Türbenin 1871 yılı düzenlemesinden önceki durumuna ilişkin tek görsel materyal de bu haritadır.

1675-1676 yıllarında İstanbul'un ziyaret eden İngiliz George Wheler ve Fransız Jacob Spon, Köprülü Mehmed Paşa Türbesi'nden bahsederken, kubbenin ortadan kaldırılmasına ilişkin ilginç bir söylenceyi aktarırlar. Söylenceye göre, oğlu vezir Fazıl Ahmed Paşa ve Sultan IV. Mehmed'in rüyasına giren Mehmed Paşa, mezarında ateşler içinde yandığını söyleyerek su için yalvarmış; bunun üzerine bir din adamına danışan sultan ve vezir, yağmur suyunun paşanın bedenine ulaşması için kubbeyi yıktırmıştır:

> Üstü yalnızca açık ızgara ile örtülü bir kubbe/türbe [Cuppalo] gördük; bize anlatıldığına göre burası (...) şu anki vezirin babası Köprülü Mehmed'e [Mahomet Cuprinli] aittir. Ölümünden sonra buraya gömülmüş ve bedeninin üzerine beyaz mermerden, kurşunla kaplı bu gösterişli anıt inşa edilmiş. Sultan [Grand Signior] ve vezir, ikisi birden aynı gece şu rüyayı görmüşler; Köprülü ateşler içinde olduğunu söyleyerek biraz ferahlamak adına bir miktar su için ısrarla onlara yalvarmış. Sultan ve vezir bu rüyayı sabah birbirlerine anlatmış ve müftüye gidip ne yapmak gerektiğini konusunda danışmaya karar vermişler. Müftü kaba ve batıl inançlarına uygun şekilde türbenin üzerindeki örtünün açılarak yağmur suyunun bedenine ulaşmasını sağlamalarını, böylece ruhuna işkence eden alevleri söndürmelerini tavsiye etmiş. Bu durum, onun baskıları altında acı çeken insanların onun bu dünyada yaptığı zulüm ve gaddarlığının bedelini diğer inde ödediğini düşünmelerine neden olmuş.[8]

Jacop Spon ise aynı söylenceyi dile getiririkten, türbenin üzerinin iki yıl kadar önce [1673-1674 yıllarında] açıldığını ekler:

> Ben Konstantinopoli'de bulunduğum sırada halen hayatta olan Köprülü Ahmed Paşa'nın görevini devraldığı babası Büyük Vezir Köprülü Mehmed Paşa'nın Türbesi (...) Sokak tarafında bulunan, paşanın gömülü olduğu küçük bir odadır. Kubbeli küçük bir camiye benzemektedir. İki yıl kadar önce, bu küçük oda, kabrine yağmur suyunun ulaşması için kaldırılmış. Konstantinopoli'de duyduğumuz ve sizlere aynı şeklinde aktaracağım neden budur; Söylediklerine göre, oğlu Büyük Vezir ve Sultan bir gece aynı rüyayı görmüşler. Rüyalarında, Vezir onlara belirerek, ateşler içinde olduğunu bildirerek, biraz su ile ferahlamak için yalvarmış. Sabah birbirlerine durumu anlatarak, yağmur suyunun kabre ulaşabilmesi için bu odanın yıkılmasını öneren Müftü'ye danışmışlar. İnsanlar, hayatta olduğu süre içinde yaptığı zorbalıklar yüzünden öte dünyada cezalandırıldığını söylüyorlar.[9]

Wheler ve Spon'un dillendirdiği anlatı folklorik-mitik öğeler barındırmakla birlikte, paşanın bedeninin yağmur suyu ile ferahlatılmasına yönelik gönderme, kabir ile su arasındaki ilişkiye dair Osmanlı ve hatta günümüz Türk toplumunda halen varlığını sürdüren çeşitli inanış ve hurafeler ile bazıları birer litürji hali almış gelenek ve pratikleri anımsatır.[10] Cenaze defnedildikten hemen sonra kabrin baş kısmından ayak kısmına doğru su dökülür, ziyaretler sırasında da aynı ritüel çoğu kez tekrarlanır.

Gerçekte, anıt mezar yapısına ilişkin birçok hadis, gösterişli kabir ve türbelerin ölüyü gereğinden fazla yücelttiği ve hatta bazı durumlarda tanrısallaştırdığı için İslam dinine uygun olmadığına işaret eder.[11] Ancak, etnik ve yerel geleneklerin etkisiyle türbeler İslam mimarlığının en önemli yapı tiplerinden olagelmiş ve neredeyse tüm İslam coğrafyasında varlıklarını sürdürmüştür.

Köprülü Mehmed Paşa'nın temsilî bir resmi
TDV, İslam Ansiklopedisi

On yedinci yüzyıl ortalarından on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar, IV. Mehmed'in annesi Hadice Turhan Sultan'ın Eminönü'nde yer alan ve IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed ile I. Mahmud'un da defnolunduğu Yeni Cami Külliyesi'nde bulunan türbesi haricinde herhangi bir kubbeli türbe inşa edilmemiştir.[12] Bu dönemde Köprülü ailesinden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hüseyin Paşa'nın İstanbul, Abdullah Paşa'nın Diyarbakır'da inşa ettirdiği külliyelerde bulunan türbeler ile Çorlulu Ali Paşa, Nevşirli Damad İbrahim Paşa, Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa, Râgıp Paşa ve Eminzâde Hacı Ahmed Ağa'nın İstanbul ve Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi ile İstanbul Kadısı Sadettin Efendi'nin Üsküdar'da inşa ettirdiği türbeler ya da hazirelerde kubbe bulunmaz. Hanedan üyelerinden, IV. Murad'ın torunu Fatma Sultan ile, IV. Mehmed'in hasekisi ve Sultan II. Ahmed ile II. Mustafa'nın valideleri Gülnuş Emetullah Sultan'ın Üsküdar bulunan türbeleri de bu dönemde inşa edilen kubbesiz türbeler olarak dikkat çeker. Anlaşılan, Köprülü Mehmed Paşa Türbesi kubbesinin yıkılması Osmanlı mimarlığında yaklaşık yüzyıl sürecek bir açık türbe modası meydana getirmiştir. 1756 yılında vefat eden III. Osman'ın annesi Şehsuvar Valide Sultan'ın Nuruosmaniye'de yer alan ve 1758 yılında vefat eden Hekimoğlu Ali Paşa'nın kendi inşa ettirdiği külliyede bulunan kubbeli türbeler ise tekrar kubbeli türbeye dönüşü işaret eder.

Bu modanın oluşamasında, özellikle, kubbenin yıkılmasına ilişkin söylencede Sultan IV. Mehmed ve Fazıl Ahmed Paşa'nın fikrine danıştıklarından söz edilen din adamının görüşleri etkili olmalıdır. Dönem kaynakları, sultan ve vezirinin, türbe karşıtı fikirlere sahip olan Vanî Mehmed Efendi'nin dini görüşlerinden fazlasıyla etkilendiğini kaydeder.[13] Vanî Mehmed Efendi'nin görüşleri, daha sonra şeyhülislamlığa kadar yükselen öğrencisi ve damadı olan Feyzullah Efendi ile Feyzullah Efendi'nin yine aynı göreve atanan oğulları Şeyhülislam Mustafa ve kubbeli bir türbe inşa ettiren II. Osman tarafından görevinden azledilen Şeyhülislam Murtaza Efendi aracılığıyla yaklaşık yüzyıl boyunca Osmanlı ortamında etkili olmuştur.[14]

MUSTAFA ÇAĞHAN KESKİN – İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, MİMARLIK FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III, Köprülüler Devri*, İstanbul, 2018, s. 60; Köprülü Mehmed Paşa'nın faaliyetleri için: *a.g.e* s. 27-62.

2 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, İstanbul, 2002, s. 255-256; Sultan Murat Topçu, *Gücün Mimariye Yansıması Köprülüler*, Ankara, 2015, s. 131-134. Divanyolu'nun gelişim süreci hakkında: Maurice Cerasi, *Divanyolu*, İstanbul, 2006. 1871 yılındaki genişletme, 1865 yılında meydana gelen Hocapaşa Yangını'nın ardından kurulan *Islahat-ı Turuk Komisyonu* [Yolların Düzenlenmesi Komisyonu] tarafından 1868'de hazırlanan raporda Divanyolu için 19 metrelik bir genişlik öngörülmekteydi. Divanyolu'nun geniş bir cadde olarak düzenlenmesi sırasında çok sayıda yapı tıraşlandı, taşındı ya da yıkıldı. Bkz. Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, İstanbul, 2010, s. 72-83.

3 Cerasi, s. 149. *1849-1880 yılları arasında İstanbul'da etkin olan Barborini hakkında: Paolo Girardelli-Cengiz Can*, "Giovanni Battista *Barborini* à Istanbul", *Observatoire urbain d'Istanbul*, 8, 1995, s. 2–7; İbrahim Toraman, İstanbul'un 100 Mimarı, İstanbul, 2011, s. 44.

4 Turgut Saner, *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında "Oryantalizm"*, İstanbul, 1998, s. 110.

5 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleyman Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, (İstanbul'un Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapıları), İstanbul, 2001, s. 241.

6 Antonie Galland, İstanbul'a Ait Günlük Anılar 1672-1673, cilt I, Ankara, 1949, s. 77-78.

7 Köprülü Kütüphanesi, 2441/1, 2 pafta; Kazım Çeçen, *Halkalı Suları*, İstanbul, 1991, Harita No: 8. Su yolu haritalarının mimarlık tarihi açısından kaynak değeri ve önemini inceleyen iki araştırma: Semra Ögel, "Resim Olarak Su Yolları Haritaları", *In Memoriam Prof. Dr. Kazım Çeçen Anma Kitabı Gedenkschrift*, İstanbul, 1998, s. 93-112; Bilge Ar, "Osmanlı Dönemi Suyolları Haritalarında Roma ve Bizans Yapıları", *Sanat Tarihi Defterleri 13-14 Özel Sayı Filiz Özer'e Armağan*, İstanbul, 2010, s. 15-38.

8 George Wheler; (in company of Dr. Spon of Lyons), *A Journey into Greece*, Book II, London: 1682, s. 182-183.

9 acop Spon & George Wheler, *Voyage D'Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant. Fait aux années 1675. & 1676. Tome Premier*, La Haye, 1724, s. 143-144.

10 Geleneksel inanışa göre, su henüz ölüm gerçekleşmeden sürecin içinde yer bulur. Şeytan'ın ölümden hemen önce susuzluk çeken kişinin bu durumundan faydalanarak onu tuzağa düşürmeye çalıştığına ilişkin inanış gereği, ölmekte olan kişinin yanında su bulundurulması ve dudaklarının ıslatılması yaygın bir adettir [Edhem Edhem, İstanbul'da Ölüm Osmanlı – İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri, İstanbul, 2005, s. 46].

11 Tahsin Demiray, *Anıt-Kabir ve Türbeler Meselesi*, İstanbul, 1949; Hayreddin Karaman, "Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler", *Cımetıéres et Traditions Funéraires dans le Monde Islamique / İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara, 1996, s. 3-15; Youssef Ragheb, "İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı", *a.e.*, (Ankara, 1996, s. 17-23.

12 Halil İbrahim Düzenli, "İstanbul Türbeleri", *Antik Çağ'dan Günümüze Büyük İstanbul Tarihi, Mimari*, Cilt VIII, (İstanbul, 2015, s. 438 ve 441. Behçet Ünsal, İstanbul'da bulunan türbeleri beş kategoriye ayırmıştır. "Türk Son Klasik Stili" başlıklı üçüncü kategori, 1588 ila 1650 yılları arasında inşa edilmiş türbeleri içermekte iken, "Türk Barok Stili" başlıklı dördüncü kategori, 1755 ila 1817 yılları arasında inşa edilmiş türbeleri içerir [Behçet Ünsal, "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması", *Vakıflar Dergisi*, XVI, Ankara, 1982, s. 73-120]. 1650 ila 1755 yılları arasında inşa edilmiş herhangi bir türbeye yer verilmemiştir.

13 Sultan ve vezirin Vanî Efendi ile ilişkilerine dair; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)], Tahlil ve Metin*, İstanbul, 2008, s. 187 vd. Erdoğan Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28, (İstanbul, 2003), s. 459; Uşşâkizâde'den nakleden; Erdoğan Pazarbaşı, *Vanî Mehmet Efendi ve "Arâisü'l Kur'an" Adlı Eserinin Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1988, s. 10; Erdoğan Pazarbaşı, *Vânî Mehmed Efendi ve Arâisü'l-Kur'an*, Ankara, 1997, s. 28. Hamza Konuk, *Vani Mehmed Efendi'nin Münşe'at'ı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2001, s. 73-90; ayrıca; Vani Mehmed Efendi, *Münşeât*, Bursa, 2008. Vanî Efendi'nin türbe karşıtı görüş ve uygulamalarına ilişkin: Vanî Mehmed Efendi. *Fetâvâ*, Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi, 322, 42a-42b ve 31b-32a'dan naklen: Ömer Faruk Köse, *The Fatwa Collection of an Ottoman Provincial Mufti, Vani Mehmed Efendi (d. 1685)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2015, s. 82, d.n. 187 ve s. 80, d.n. 181. Ayrıca; Abdurrahman Abdi Paşa, *a.g.e.*, s. 267-268 ve Raşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmaîl Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, İstanbul, 2013, s.88.

14 Feyzullah Efendi'nin otobiyografisi için: F. Çetin Derin ve Tireli, Ahmet, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, 23, İstanbul, 1969, s. 212-213; Ahmet Türek ve F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, 23, İstanbul, 1969, 24, 1970, s. 69-92. Ayrıca: Sabra Follet Meservey, *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 1966; Sedat Yıldırım, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Arapça Şeceresi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2014. Mustafa ve Murtaza Efendiler için: Elif Özsarı, *Sheyhulislams During the Reign of Mahmud I (1730-1751)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi, 2012, s. 72-73 ve 80-86. Osmanlı mimarlığında açık türbelere ilişkin genel bilgi için: Mustafa Çağhan Keskin, "'Üzerime bir kubbe ve âsâr binâlar etmen': Osmanlı Mimarlığında Açık Türbe Modası (1661-1753)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 55, 2020, s. 51-97.

Birinci Meclis'in Yüzüncü Yılı

AHMET DEMİREL

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminin olağanüstü günlerinde, olağanüstü yetkilerle donatılarak faaliyet gösteren Birinci Meclis'in ilk toplantısını yapmasından bu yana tam yüz yıl geçti. 23 Nisan 1920'den 16 Nisan 1923'e kadarki üç yıl boyunca aralıksız toplantı halinde olan bu meclis, bir yandan Milli Mücadele Hareketi'ni yönetmiş ve başarıya ulaştırmış, bir yandan da birbiri ardına çıkardığı kanunlarla Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır.

Yasama, yürütme ve hatta bir bakıma yargı yetkilerini de elinde bulunduran Birinci Meclis'in 29 ciltlik açık ve 4 ciltlik gizli toplantılarının tutanaklarına uzunca bir süreden beri isteyen herkes internet üzerinden kolaylıkla ulaşabiliyor. Herhangi bir cildinin rastgele herhangi bir sayfasını açtığınızda kendinizi hararetli bir tartışmanın içinde bulma ihtimaliniz çok yüksek. Gerçekten de bu meclis, tamamını İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının doldurduğu 1912 ve 1914 Meclis-i Mebusanlarından ve tamamını Halk Fırkası mensuplarının doldurduğu kendisinden sonraki tek parti dönemi meclislerden çok farklı bir biçimde yoğun tartışmalara sahne olmuştur.

Meclis içinde Birinci Dünya Savaşı sonundaki yenilgiye karşı direnme konusunda tam bir görüş birliği olmasına karşın, iç politika konularında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Milletvekilleri de demokratik bir tartışma ortamı içinde bu farklı görüşlerini meclis kürsüsünde sürekli olarak dile getirmişlerdir. Meclis kürsüsü tartışma cesareti, imkânı ve adabı bakımından eşsiz bir örnek olmuştur.

Başlangıçta bir bütün olarak hareket eden meclis, zamanla ortaya çıkan görüş ayrılıklarına bağlı olarak Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları ile Bağımsız Grup olmak üzere üç ayrı parçaya ayrılmıştır. Bunlar birer siyasi parti görünümünde çalışmışlardır. Bu üç parti arasında geçen çetin mücadeleler, Birinci Meclis'in kürsü serbestliği ve dokunulmazlığı bakımından Türkiye'nin en demokratik meclislerinden biri olarak anılmasını sağlamıştır. Ülkenin, işgal altında iken ve savaş en ağır koşulları dayatırken demokratik bir ortam içinde tartışabilen bir meclise sahip olması, Türkiye için bugün de gelecekte de kıvanç verici bir miras olarak anılmalıdır.

Birinci Meclis'in yüzüncü yılı münasebetiyle *Toplumsal Tarih*'in bu sayısında meclisi ve dönemi ele alan altı yazıdan oluşan özel bir dosya hazırladık.

Üç yıllık meclis mesaisinin derli toplu bir özetini aktarabilmek için meclis faaliyetlerinin kronolojisi ile Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nu inceleyen bir yazı hazırladım.

Ömer Turan ve Güven Gürkan Öztan birlikte hazırladıkları bir yazıda, 24 Nisan 1920'de, Mustafa Kemal'in Ermenilere yönelik katliamları meclis kürsüsünden *fazahat* (alçaklık, rezillik, utanılacak iş) olarak nitelendirdiği konuşmasına odaklandılar. Yazarlar, sonradan resmi politika olarak benimsenmiş olan inkârcılık tarafından unutturulmuş olan bu sıra dışı tavrın yüz yıl önce hangi saiklerle şekillendiğini incelediler. Yazının literatüre önemli bir katkı olacağını düşünüyorum.

Erol Köroğlu, Mahmut Attila Aykut'un ilk baskısı 1942'de yapılan ama ulusal edebiyatın şu veya bu sebeple ana listesine alınmamış ve unutulmaya terk edilmiş Kurtuluş Savaşı anlatılarından biri olan *Silâh Arkadaşları* romanını mercek altına yatırdı. İncelemesini ilgiyle okuyacaksınız.

Nurşen Gürboğa, Birinci Meclis'in Zonguldak kömür madeni işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik olarak 1920-1921 yıllarında çıkardığı kanunları değerlendirdi; meclis tartışmalarına odaklanarak siyasal iktidarın havza işçilerine yönelik ilgisinin nedenlerini, sınıf sorununa yaklaşımını ve dönemin ihtilalci alternatifleri yerine önerdiği çözümleri tartıştı.

Songül Miftakhov da Milli Mücadele ortamı içinde, toplumun maddi birikiminin gereksiz yere harcanması önlemeyi, düğünlerde yapılan israftan kaynaklanan sosyal problemleri çözmeyi amaçlayan ve evlilik kurumu ile nasıl evlenileceğini düzenleyen Men-i İsrafat Kanunu'nu ele aldı. Birinci Meclis'in çıkardığı en ilginç kanunlardan birini inceleyen bu yazının da ilginizi çekeceğini umuyoruz.

iletişim

“Sahici” Cumhuriyet tarihimizin temel başvuru kaynaklarından

İlk yayımlanışından bu yana -çeyrek asırdır- başvuru kaynağı niteliğini kazanmış, ortaya koyduğu ayrıntılı ve kapsamlı araştırmayla önemini halen koruyan *Birinci Meclis'te Muhalefet*, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bu basımıyla da, bizi “sahici” Cumhuriyet tarihimize yaklaştıracak çalışmalardan biri.

Birinci Meclis'in Kronolojisi

AHMET DEMİREL

BUGÜNE KADAR, 23 NİSAN 1920 İLE 16 NİSAN 1923 ARASINDA YAKLAŞIK ÜÇ YIL BOYUNCA FAALİYET GÖSTEREN BİRİNCİ MECLİS'İ ÇEŞİTLİ AÇILARDAN DEĞERLENDİREN ÇOK SAYIDA YAZI YAZDIM. BU SEFER BASİT BİR KRONOLOJİ VEREREK ÜÇ YILLIK MECLİS MESAİSİNİN KISA BİR ÖZETİNİ HATIRLATMAYA ÇALIŞAYIM.

1920

23 Nisan: Olağanüstü yetkilerle donatılan Büyük Millet Meclisi (BMM) yapılan törenlerin ve kılınan cuma namazının ardından saat 13.45'te açıldı. Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa meclisin yeni seçilen mebuslarla işgale uğrayan İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'dan gelecek mebuslardan oluşacağını bildirdi.

24 Nisan: Mustafa Kemal Paşa, BMM'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından meclisin açılmasına kadar geçen sürede yaşanan gelişmeleri anlatan uzun bir konuşma yaptı ve nutkunun sonunda hükümet kurulmasına yönelik önergesini açıkladı. Kuvvetler birliği esasına dayalı önerge, özetle yürütme ve yasama yetkilerinin meclisin elinde toplanmasını ve meclisten seçilmiş bir heyetin hükümet işlerini yürütmesini istedi; meclis başkanının, aynı zamanda, bu heyetin de başkanlığını üstlenmesi gerektiğine işaret etti. Daha sonra Erzurum Kongresi'nden başlayarak, tüm yerel direniş örgütlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) bünyesinde merkezileştiren Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, kullanılan 120 oyun 110'unu alarak, meclis başkanı seçildi.

Büyük Millet Meclisi dualarla açılıyor

25 Nisan: Celalettin Arif Bey'in teklifi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 7 kişiden oluşan geçici icra encümeni kuruldu.

29 Nisan: Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in teklif ettiği Hıyanet-i Vataniye Kanunu üzerindeki görüşmeler tamamlandı ve kanun BMM'nin ikinci kanunu olarak kabul edildi. 14 maddeden oluşan kanunun birinci maddesi meclisin amacını "Yüce hilafet ve saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak ve saldırıyı defetmek" olarak tanımladı ve BMM'nin meşruluğuna başkaldırma niyetinde olarak söz, eylem ve yazı ile karşı koyanlar ya da karışıklık çıkarmak isteyen kişileri vatan haini saydı. İkinci maddeye göre de vatana hainlik edenler asılarak idam edilecekti.

2 Mayıs: İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun kabul edildi. Layiha Encümeni'nin hazırladığı ve meclisin benimsediği kanunun birinci maddesinde "meclisin", aşağıda sayılan "işlerini görmek üzere, 11 kişiden oluşan bir İcra Vekilleri Heyeti vardır" deniyordu. Vekâletler şöyle belirlendi: 1. Şeriye ve Evkaf, 2. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, 3. İktisat, 4. Maarif, 5. Adliye, 6. Maliye, 7. Nafıa, 8. Dâhiliye, 9. Müdafaa-i Milliye, 10. Hariciye, 11. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye. İkinci madde vekillerin meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla teker teker seçileceğini, dördüncü madde vekiller arasında çıkacak anlaşmazlıkları meclisin halledeceğini hükme bağladı. Teklifin beşinci maddesi ilginç tartışmalara yol açtı. Maddede, meclisin toplanmadığı zamanlarda vekillerden istifa eden olursa meclis başkanının sonradan meclisin onayına sunulmak üzere, yeni vekili tayin edeceğini belirtiliyordu. Meclisin toplanmadığı zamanlar ihtimalinden söz edilmesi mebusların tepkisini çekti ve bu madde reddedildi.

6 Mayıs: Heyet-i Vekile bir kararname çıkartarak İstanbul'la resmi haberleşmeyi yasakladı.

7 Haziran: 7 numaralı kanunla İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren BMM'nin onayı dışında olarak İstanbul tarafından yapılmış olan bütün antlaşmalar, anlaşma ve sözleşmeler; kamusal kararlar; verilmiş ayrıcalıklar; maden devirleri; verilen ruhsatnameler ile mütarekeden sonra yapılmış bütün gizli antlaşmalar; doğrudan doğruya veya bir aracı eliyle yabancılara verilmiş ayrıcalıklar, madenlerin devri ve verilen ruhsatnameler geçersiz sayıldı.

31 Temmuz: İstanbul Meclis-i Mebusanı üyesi iken tutuklanarak İngilizler tarafından Malta'ya gönderilmiş olanlar BMM üyesi sayıldı.

Meclis binası önünde toplanan vekiller ve askerler zafer için dua ediyor, 22 Mayıs 1920

18 Ağustos: Milletvekillerinin bir bölümünü daimi heyet olarak ayıran ve daimi heyet dışındakilerin seçim bölgelerine gitmelerini öngören Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye reddedildi.

4 Eylül: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası liderlerinden Tokat mebusu Nazım (Öztelli) Bey Dâhiliye Vekili seçildi.

6 Eylül: Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine Nazım Bey Dâhiliye Vekilliğinden istifa etti.

5 Eylül: İlk maddesinde BMM'nin amacının, hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından ibaret olduğu belirtilen Nisab-ı Müzekere Kanunu kabul edildi. Kanunla o güne kadar izinsiz olarak meclise katılmayan yeni seçilmiş üyelerin mebusluk sıfatı sona erdirildi ve mebusluk la memuriyetin bağdaşamayacağı hükme bağlandı.

11 Eylül: Büyüyen asker kaçakları meselesini çözmek amacıyla İstiklal Mahkemelerini kuran Firariler Hakkında Kanun kabul edildi. Kanuna göre mahkemeler meclisin seçeceği üç mebustan oluşacak, kendi aralarından birini başkan seçecekti (madde 2). Mahkemelerin görevi, asker kaçaklarını, askerden kaçmaya yol açanları, kaçakların yakalanması ve sevkinde ihmali bulunanları ve kaçaklara yataklık edenleri yargılamaktan ibaretti (madde 1). Sayısı ve bölgeleri Heyet-i Vekile'nin teklifi üzerine meclisçe belirlenen mahkemelerin (madde 3), kararları kesindi ve askeri ve sivil tüm devlet görevlileri kararların infazından sorumlu tutuluyordu (madde 4). Mahkemelerin karar ve emirlerini infaz etmeyenler ya da infaz edilmesinden kaçınanlar da bu mahkemelerde yargılanacaktı (madde 5).

26 Eylül: Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Efendi'nin teklifiyle, İstiklal Mahkemeleri'nin görev alanı, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da kapsamına alarak iyice genişletildi. Böylece mahkemeler hemen hemen her konuda yetkili kılınmış oldu.

Bir encümen toplantısı

27 Ekim: İstanbul'dan gelen mebusların BMM'ye kabul edilmeleri uygulamasına meclis kararıyla son verildi.

1 Kasım: Tesanüt Grubu'nun yönetim kurulu üyesi, (yazar Orhan Kemal'in babası) Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey Adliye Vekili seçildi.

4 Kasım: Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine Abdülkadir Kemali Bey Adliye Vekilliğinden istifa etti. Aynı gün İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun'da değişiklik yapıldı. Buna göre vekillerin meclis üyeleri arasından doğrudan seçilmesi yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve vekillerin meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilmesi yöntemine geçildi. Aday gösterme yöntemi olarak bilinen bu yöntem, izleyen dönemde iktidarı destekleyen mebuslarla muhalif mebuslar arasındaki temel çatışma konularından birini oluşturdu. Muhalifler vekillerin yalnızca gösterilen adaylar arasından seçilmesini meclisin yetkilerini sınırlamak olarak değerlendirdiler ve daha ilk günlerden başlayarak bu yönteme karşı çıktılar.

1921

20 Ocak: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildi. Tartışmasız kabul edilen, birinci maddede egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, yönetim usulünün halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisini yönetmesi esasına dayandığı belirtildi; ikinci maddeyle yasama ve yürütme yetkisi meclise verildi; üçüncü maddede Türkiye Devleti'nin BMM tarafından yönetildiği ve adının BMM hükümeti olduğu vurgulandı. Dördüncü maddeye göre vilayetler halkınca doğrudan seçilen mebuslardan oluşan BMM'nin görev süresi beşinci madde uyarınca iki yıldı. Yedinci maddeye göre Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları özel bir kanunla belirlenecekti. Dokuzuncu maddeyle BMM başkanına, meclis adına imza koyma ve vekiller heyetinin kararlarını onaylama yetkisi verildi. Aynı madde, Heyet-i Vekile'nin aralarında toplanarak kendi içlerinden bir vekili reis seçmelerini hükme bağladı. Ama maddede meclis aynı zamanda, Heyet-i Vekile'nin de tabii reisi olduğu vurgulandı. 10'dan 23'üncü maddeye kadar olan maddeler yerel yönetim yapılanmasını adem-i merkezi esaslara göre düzenledi. Metnin sonundaki ayrı maddeye göre görev başında olan meclis iki yıl değil görevi bitene kadar iş başında olacaktı. Görevin tamamlandığına meclisin üçte iki çoğunluğunun oyuyla karar verilebilecekti.

24 Ocak: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun dokuzuncu maddesinin koyduğu yeni esas çerçevesinde Fevzi (Çakmak) Paşa ilk Heyet-i Vekile reisi seçildi.

17 Şubat: Meclis Başkanlığının aldığı "İstiklal Mahkemelerine şimdilik ihtiyaç kalmadığından ve zorunluluk halinde meclisin karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulabileceğinden, Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verilmesini" isteyen karar, meclis tarafından kabul edilerek, İstiklal Mahkemeleri'nin görevine son verildi.

10 Mayıs: Meclis açılırken bütün mebuslar Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi sayılmış olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa kendisine yakın mebusları bir araya getirerek mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurdu. O gün itibarıyla mebusluğu fiili olarak sürmekte olan 90 kişi grup dışında bırakıldı. Bu grup daha sonraları Birinci Grup olarak anıldı.

23 Temmuz: Eskişehir-Kütahya Savaşları'nda alınan yenilgi, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını gündeme getirdi ve Fevzi (Çakmak) Paşa'nın önerisi üzerine Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldı.

Cepheye giden mebus heyeti

5 Ağustos: Süresi üç ayla sınırlı olan Başkumandanlık Kanunu meclisten geçti. Bu kanunla Mustafa Kemal Paşa olağanüstü yetkiyle donatılarak başkumandanlığa getirildi. Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan olmasına destek veren muhalif mebuslar, kanunun ikinci maddesiyle başkumandana BMM'nin sahip olduğu meşru yetkileri fiilen kullanma yetkisinin verilmesine karşı çıktılar. Başkumandanlık Kanunu'na bağlı olarak İstiklal Mahkemeleri doğrudan Başkumandan'a bağlandı.

8 Ağustos: Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan sıfatıyla halkı maddi ve manevi kaynaklarıyla Milli Mücadele'ye katılmaya çağıran Tekâlif-i Milliye emirlerini yayımladı. Emirlerin uygulanması ve yüzde 40 vergi toplamak üzere Tekâlif-i Milliye komisyonları kuruldu. Emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması görevi İstiklal Mahkemeleri'ne verildi.

8 Eylül: Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık emriyle, o sırada faaliyetlerini sürdüren Ankara, Konya, Kastamonu ve Samsun Samsun'daki İstiklal Mahkemeleri'ne ek olarak Yozgat'ta da yeni bir İstiklal Mahkemesi kurdu.

31 Ekim: Başkumandanlık Kanunu'nun süresi, 5 Kasım'dan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı.

24 Kasım: Hüseyin Avni (Ulaş) ve Salahattin (Köseoğlu) Beyler gibi muhaliflerin egemen olduğu özel komisyon, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesi doğrultusunda, Heyet-i Vekile'nin görevlerini belirleyen bir kanun teklifi hazırladı. Teklif, devletin teşkilatlanmasında da önemli değişiklikler de getiriyordu. Teklifte, güçler ayrılığı ilkesi benimseniyor ve kabine sistemine geçilmesi öngörülüyordu. Buna göre meclis reisini seçecek; bu kişi heyet-i vekileyi oluşturarak meclisin güvenoyuna başvuracaktı. Meclis Başkanı adeta sorumsuz bir devlet başkanı konumuna getiriliyordu. Teklif, büyük tartışmalar sonucunda reddedilerek komisyona iade edildi.

1922

2 Şubat: BMM gizli toplantısında, Başkumandanlık Kanunu'nun süresi,5 Şubat'tan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı.

6 Mart: BMM'nin gizli toplantısında, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın meclisten bazı taleplerine, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, "Meclis, öyle, gelişigüzel, basmakalıp gibi her şeyi kabul eder gibi bir zihniyet oluşmasın;" Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu) Bey de "Yüksek meclis görüşme ve tartışma makamıdır, onay makamı değildir. Buradan millete emir olunmaz. Millet, buradan isteklerini beyan eder. Böyle şeyler görüşme yapılmaksızın geçerse, o zaman meclis yok demektir. Meclisin şahsına hürmet edilmelidir." diyerek karşı çıktı.

16 Mart: Muhaliflerden Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu) Bey BMM içinde kurulan gizli Selamet-i Umumiye Komitesi hakkında Dâhiliye Vekâletinin cevaplandırmasını istediği bir soru önergesi verdi.

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey

3 Nisan: Besim Bey'in Selamet-i Umumiye Komitesi hakkında verdiği soru önergesini Dâhiliye Vekili adına Mehmet Vehbi (Bolak) Bey cevaplandırdı. Dâhiliye Vekâletinin cevabında "Anadolu'da Selamet-i Umumiye Komitesi adında cemiyet kurulduğuna dair Dâhiliye Vekâletinde bilgi kaydı yoktur ve bu adı taşıyan bir cemiyet bulunmamaktadır." dendi. Bu cevap üzerine, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, "Ya kendileri de oraya dâhilse, Heyet-i Vekile'den dört kişi bu cemiyete dâhil imiş." diyerek itiraz ettiyse de konu geçiştirildi.

4 Mayıs: Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin aynı koşullarla üç ay daha uzatması konusu Mustafa Kemal Paşa'nın katılmadığı BMM'nin gizli toplantısında yoğun tartışmalara yol açtı. Muhalefetin engellemesi yüzünden sürenin uzatılması konusunda gerekli olan meclis çoğunluğu sağlanamadı.

5 Mayıs: Başkumandanlık Kanunu'nun süresi doldu.

6 Mayıs: BMM Başkumandanlık Kanunu meselesini çözmek için bir gizli toplantı daha yaptı. Mustafa Kemal Paşa, iki gün önceki toplantıya rahatsızlığı nedeniyle katılamadığını; görev süresinin uzatılması işlemi tamamlanamayınca, toplantılarda söylenen her sözü gözden geçirdiğini, verilen oyları da incelediğini, böylece cereyan eden görüşme konusunda toplantıda hazır bulunanlar kadar bilgi sahibi oldu-

Rauf (Orbay) Bey ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa

ğunu belirtti ve kanuna karşı yöneltilen eleştirileri sert bir dille cevaplandırdı. Gizli toplantıdan hemen sonra geçilen açık toplantıda hiçbir tartışma yapılmadan doğrudan oylamaya geçildi ve Başkumandanlık Kanunu'nun süresi 15 çekimser ve 11 ret oyuna karşılık, 175 oyla üç ay daha uzatıldı.

8 Temmuz: İkinci Grup'un öteden beri karşı çıktığı vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve meclisin ilk günlerinde uygulanan adaysız, doğrudan vekil seçimi esasına dönüldü. Bu arada, Heyet-i Vekile reisinin de doğrudan doğruya meclis tarafından seçilmesi esası benimsenerek kuvvetler ayrılığı yönünde önemli bir adım atıldı. Kanun kabul edildikten sonra, ismi üzerinde anlaşmaya varılan Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile reisi seçildi. Aday gösterme yöntemi kaldırılınca muhalifler, seçimlerde çekimser kalarak yaptıkları engellemeden vazgeçtiler ve böylece önceki dönemde sık sık rastlanan vekil seçimlerindeki tıkanıklıklar son buldu. Bu arada, İkinci Grup'tan Kayseri Mebusu Rıfat (Çalıka) Bey de Adliye Vekili seçilerek Heyet-i Vekile içinde uzun süre görev aldı.

13 Temmuz: Sivas Mebusu Vasıf (Karakol), Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş) ve Süleyman Necati (Güneri), Canik Mebusu Emin (Geveci), Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri Mebusu Rıfat (Çalıka), Trabzon Mebusu Ali Şükrü ve Mersin Mebusu Salahattin (Köseoğlu) Beylerin ön ayak olduğu meclisteki muhalif mebuslar kendi aralarında bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda bir yönetim kurulu seçildi. Bir irşat heyeti oluşturulmasına, tüzük maddelerinin tartışılmasına ve daha büyük bir toplantı yapılarak mecliste yeni bir grubun kurulmasının karar altına alınması kararlaştırıldı.

20 Temmuz: Başkumandanlık Kanunu'nun, muhaliflerin öteden beri tepkisini çeken ve başkumandana olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesi yürürlükten kaldırıldı. Bu yetkiler kaldırılınca, muhaliflerin de desteğiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık unvanı oy birliğiyle süresiz olarak uzatıldı. Başkumandanlık yetkilerinin kaldırılmasıyla başkumandanlık emriyle kurulan ve meclis denetimi dışında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemeleri'nin görevleri sona erdirildi.

21 Temmuz: Trabzon Mebusu Ali Şükrü'nün Ankara'nın doğusundaki Kıyık'da oturduğu bağda toplanan 40-45 civarındaki muhalif mebus İkinci Ana-

BMM'nin açılışının birinci yıldönümü törenleri

Topal Osman'ın çetesi

dolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (İkinci Grup) adıyla ikinci bir meclis grubu oluşturdular. Toplantıda grubun programı görüşülerek kabul edildi.

29 Temmuz: Ankara - Samanpazarı'nda Sivas Mebusu Kara Vasıf'ın (Karakol) çocuğunun sünnet düğünü vesilesiyle bir araya gelen İkinci Grup üyesi milletvekilleri Ankara'da şehir içinde uygun bir kulüp binası bulup faaliyete geçirmeyi ve Ali Şükrü'ye ait İstanbul'daki matbaanın Ankara'ya taşınarak bir gazete yayımlanmasını kararlaştırdı. Ayrıca dokuz kişiden oluşan Tenvir ve İrşat Heyeti seçildi.

31 Temmuz: İstiklal Mahakimi Kanunu kabul edildi ve bu kanunla, o tarihten sonra kurulacak olan İstiklal Mahkemeleri üzerinde meclis denetimi kuruldu. Bu arada, İkinci Grup yeni İstiklal Mahkemeleri kurulması konusunda oldukça gönülsüz davrandı. Heyet-i Vekile'nin Amasya ve Batı Anadolu bölgesinde yeni İstiklal Mahkemeleri kurma girişimleri İkinci Grup'un engellemesi yüzünden sonuçsuz kaldı. Bu dönemde, İkinci Grup'un da desteğiyle, sadece Elcezire'de, o da görev alanı sadece asker kaçakları sorunuyla sınırlı olmak üzere, bir tek İstiklal Mahkemesi kurulabildi.

1 Kasım: Saltanat kaldırılarak Cumhuriyet'e geçiş sürecinde önemli bir adım atıldı. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbirleriyle yarıştılar. Her iki grup da bu yönde birer önergeler verdiler. Yapılan görüşmelerden sonra saltanat oy birliğiyle kaldırılırken hilafet makamı, siyasi gücü elinden alınarak korundu.

9 Kasım: İkinci Grup'un liderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Meclis Birinci Reis Vekili seçildi ve seçimin hemen ardından, meclis başkanlık divanının tarafsız olması gereğine işaret ederek, İkinci Grup'tan istifa ettiğini açıkladı. Bununla birlikte, başkanlık divanında yer alan Birinci Grup üyelerinin, divana seçildikten sonra da Birinci Grup'la ilişkilerini sürdürmeleri yüzünden, divanın tarafsızlığı konusundaki tartışmalar gündemden düşmedi.

7 Aralık: Mustafa Kemal Paşa, barış sağlanınca Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıkladı.

1923

12 Şubat: Kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve her kademedeki devlet memurlarını kanuni sınırlar içinde davranmaya zorlayan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu muhalif mebuslarla, bağımsız mebusların oylarıyla kabul edildi.

27 Mart: İkinci Grup'un liderlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey aniden ortadan kayboldu.

1 Nisan: Ali Şükrü Bey'in aniden ortadan kaybolmasının yarattığı olumsuz havanın da etkisiyle, Birinci Grup'un teklifi, İkinci Grup ve bağımsızların da tam desteğiyle, meclis toplantıda hazır bulunanların oy birliğiyle seçimin yenilenmesine karar verdi.

2 Nisan: Ali Şükrü Bey'in cesedi bulundu. Cinayetin Topal Osman ve adamları tarafından gerçekleştirildiğinin anlaşılması üzerine, Topal Osman da girişilen silahlı çatışma sonucunda öldürüldü. Olay, meclisteki gerginliği artırdığı gibi, yeni seçim kararının alınması sürecini hızlandırdı.

8 Nisan: Halk Fırkası'nın, meclisteki Birinci Grup'un bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağı bildirildi.

15 Nisan: Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda önemli bir değişiklik yapılarak Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin, Birinci Grup adaylarının siyasi rakipleri olarak seçimlere katılmaları neredeyse imkânsız hale getirildi.

16 Nisan: Meclis son toplantısını yaparak dağıldı.

11 Ağustos: İkinci Meclis açıldı. Birinci Meclis'te kendilerine sicil numarası verilen 437 mebustan sadece 125'i bu mecliste de yer aldı. Bunların 114'ü Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi, 5'i bağımsız idi. Altısı ise Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den önce meclisle ilişkisi kesilen mebuslardandı. İkinci Grup'tan hiçbir mebus İkinci Meclis'e seçilemedi.

UNUTTURULMUŞ BİR PARANTEZ:

100 Yıl Sonra Mustafa Kemal'in "Fazahat" Konuşması

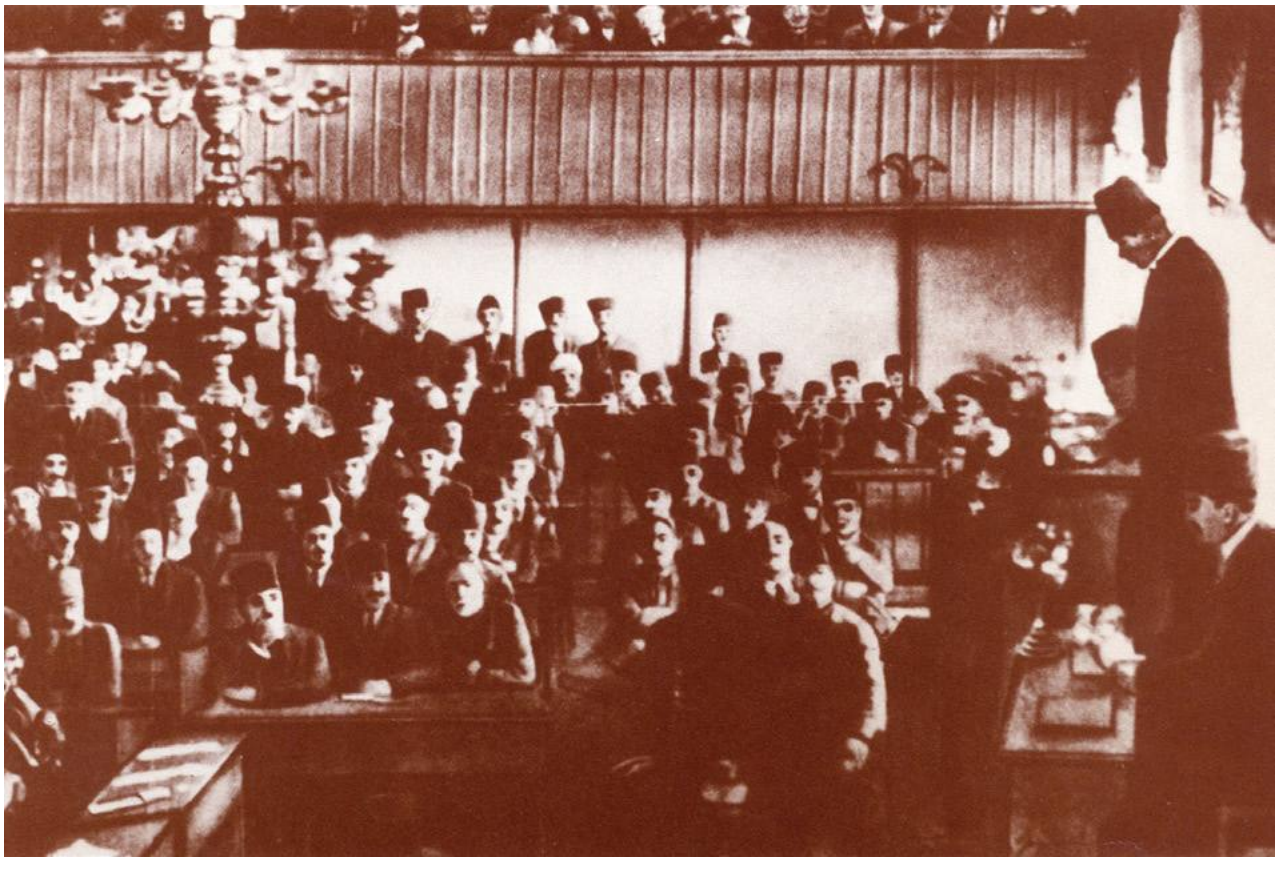
ÖMER TURAN – GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN

BMM'NİN AÇILMASININ 100. YILDÖNÜMÜ, O DÖNEMİN NASIL ŞEKİLLENDİĞİNİ VE SİYASİ AKTÖRLERİN NASIL KARARLAR ALDIKLARINI HATIRLAMAK İÇİN BİR İMKÂN SUNUYOR. BU YAZIDA MUSTAFA KEMAL'İN 24 NİSAN'DA MECLİS KÜRSÜSÜNDEN ERMENİLERE YÖNELİK KATLİAMLARI *FAZAHAT* (ALÇAKLIK, REZİLLİK, UTANILACAK İŞ) OLARAK NİTELEDİĞİ KONUŞMASINA ODAKLANIYORUZ. YAZININ TEMEL SORUSU, SONRADAN RESMİ POLİTİKA OLARAK BENİMSENMİŞ OLAN İNKÂRCILIK TARAFINDAN UNUTTURULMUŞ OLAN BU TAVRIN, 100 YIL ÖNCE HANGİ SAİKLERLE ŞEKİLLENDİĞİNİ ELE ALIYOR.

Cumhuriyet tarihi boyunca, Türkiye'de Ermeni Soykırımı'na ilişkin inkârcılığın nasıl şekillendiğini *Devlet Aklı ve 1915: Türkiye'de "Ermeni Meselesi" Anlatısın İnşası* başlıklı kitabımızda incelemiştik.[1] Yaptığımız siyaset sosyolojisi analizi bize 1950'den sonra neredeyse mutlak bir sessizlik yaratmış ve 1980 sonrası dönemde sistematik hâle gelmiş bir inkârcılık olduğunu gösteriyor. Fakat uzun yıllar boyunca inkârcılığın mutlak hâkimiyetine bakarak kültüralist açıklamalar yapmak da bir hata olarak görülmeli. Bu tarz bir yaklaşım inkârcılığın siyasi iradeyle ve öncesindeki farklı tavırları unutturarak oluşturulduğunu görmezden gelmeyi beraberinde getiriyor. Bir bakıma Nisan 1920'nin 100. yılı inkârcılığın mutlak hâle gelmeden önce ne tür farklı tavırların gözlendiğini düşünmek için fırsat vermekte. Bu yazıda 2018'de çıkan kitabımızdan yararlanarak Mustafa Kemal'in 100 yıl önce Meclis'te yaptığı fazahat konuşmasını ele alıyoruz.

23 Nisan 1920'de Ankara'da BMM açılmasından bir gün sonra, Mustafa Kemal, Meclis Başkanı olarak açık oturumda yaptığı konuşmada Ermenilere yönelik katliamları *fazahat* olarak niteler: "İkinci teklif ki, memleket dâhilinde katliam yapılmaması, Ermenilere karşı bu, gayrivarit idi. Memleketimiz cümlemizce malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır. Veya yapılmaktadır. Harbi Umuminin bidayeti safahatından bahsetmek istemem ve zaten itilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi mâziye ait fazahat değildir."[2]

Fazahat konuşması incelenirken vurgulanması gereken ilk nokta şu: Tıpkı Mütareke Dönemi hükümetleri gibi BMM hükümeti de uluslararası meşruiyete ihtiyaç duyuyordu. Nasıl Mütareke dönemi hükümetleri uluslararası meşruiyet kazanabilmek için İttihatçı olmadıklarını vurgulamak ihtiyacını hissetmişse, aynı yaklaşım birinci BMM ve Mustafa Kemal'de de gözlenmekteydi. Mütareke Dönemi hükümetleri sadece İttihatçı olmadıklarını deklare etmediler, dahası yaşatma uğraşı verdikleri devletin çıkarını Ermenilerin tehcir edilmesiyle hesaplaşmada gördüler. Başka bir ifadeyle Mütareke Dönemi'ne hâkim olan anlayışa göre uluslararası meşruiyetin yolu, İttihatçıların 1915-1917 arasında yarattığı mağduriyetlerin giderilmesi hedefinin dillendirilmesinden geçiyordu. Bu tavrı stratejik ikrar tavrı olarak da nitelemek mümkündür. Bu tavır uyarınca Mütareke Dönemi'nde "tehcir ve taktil" sürecinin detayları parlamentoda (hem Meclis-i Mebusan hem de Meclis-i Âyân'da) ve basında detayları ile ele alınır, Divân-ı Harb-i Örfî'de sürecin failleri hakkında yargılamalar yapılır; tehcir edilenlerin dönüşü, Emvâl-i Metrûke'nin sahiplerine ve yetimlerin Ermeni cemaatine iadesi konusunda komisyonlar kurulur. Alt düzey İttihatçı kadroların konumlarını korumaları, sınırlı hükümranlık ve güçlü bir siyasi iradenin olmaması gibi nedenlerle hesaplaşma süreci kısmi kalır. Fakat bu çabanın tamamen etkisiz olduğunu da düşünmemek gerek. Öncelikle "tehcir ve taktil"in detaylarının konuşulması bağlamında Mütareke Dönemi, inkârcılığın hâkim olduğu sonraki dönemlerden ciddi şekilde farklı. Sürecin detayları bu yazının sınırları dışında, fakat resmi tutumun hiçbir sonuç doğurmadığı da söylenemez. Yargılamalar kapsamındaki tutuklamalar bir yana, tehcir kararı uyarınca yaşadıkları yerlerden gönderilen Ermenilerin (ve Rumların) bir bölümünün yaşadıkları topraklara geri dönebildiklerini biliyoruz. Farklı kaynaklarda geri

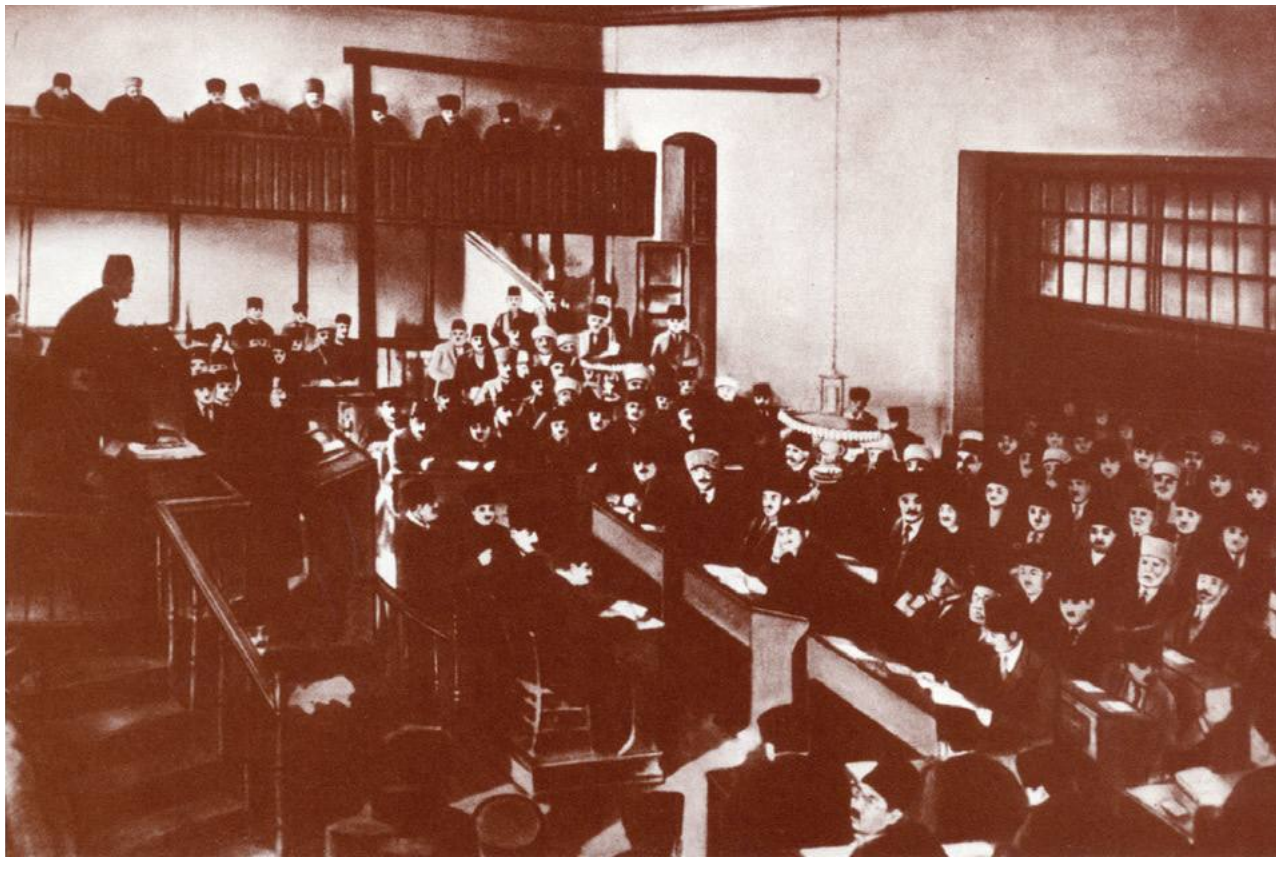
Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması

dönebilenlerin sayıları 255.000 ile 335.000 arasında veriliyor.[3] Mütareke Dönemi'ndeki "tehcir ve taktil" ile hesaplaşma akim kalmış olmasına karşın, önemli bir sonucu da olmuştur: Ankara'daki ulusal direniş hareketi Nisan 1920'de meclis çatısı altında kurumsallaştığında, Mütareke Dönemi'nin ana çerçevesi benimseyerek, kendisi ile Ermeni "fecaat"i arasına belirgin bir mesafe koyma ihtiyacı hissetmiştir. Mustafa Kemal'in 24 Nisan'daki "fazahat" konuşması bu ihtiyacın sonucu olarak görülmeli.

BMM'DE İTTİHATÇILIKTAN AYRIŞMA ÇABASI VE FAZAHAT SÖYLEMİ

Mustafa Kemal'in 1919-1920 sürecindeki konuşmalarına baktığımızda yeni direniş hareketinin kendisini İttihatçılıktan ve İttihatçıların tehcirdeki rolünden ayrıştırması düşüncesini benimsemiş olduğunu görüyoruz. Öte yandan, Ankara'daki direniş hareketinin benimsediği devlet aklı bir yandan İttihatçılardan ayrışmayı vurgularken bir yandan da Mütareke Dönemi kararlarını iptal ederek, İttihatçı mevzuata dönüş adımları atıyordu. Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki çekişme, bu ayrışmayı deklare etmeyi kolaylaştırıyordu. Atılan hemen her adımda bu ayrıştırma çabasına dikkat edildi. Örneğin Eylül 1919 Sivas Kongresi'nde bütün delegeler, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına" çalışmayacaklarına dair yemin ediyorlardı. Bundan bir ay sonra İstanbul Hükümeti'yle Heyet-i Temsiliye arasında imzalanan Amasya Protokolleri bu dengenin bir diğer örneği niteliğindedir. Protokollerin açık kısmında İttihatçılığın tekrar uyanmasının ve hatta birtakım belirtilerinin görülmesinin siyaseten zararlı olduğu belirtilir. Dahası, açık kısımda, tehcir dolayısıyla suç işlemiş olanların kanunen cezalandırılmalarının adalet ve siyaset açısından gerekli olduğu vurgulanır. Fuat Dündar'ın Kemalistlerin gerçek görüşünün protokollerin gizli kısmından anlaşılabileceğini vurgulaması da dikkatlerden kaçmamalı.[4] *Nutuk*'ta da aktarılan ve gizli sayılıp imzalanmayan dördüncü protokol, tehcir ile ilgili bir kısım subayın askeri mahkemeye verilmesine ilişkin padişah iradesinin düzeltilmesi ve Malta sürgünlerinin yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmesi hedeflerini direniş hareketi ile İstanbul arasındaki uzlaşma noktaları olarak formüle ediliyordu.[5] Başka bir ifadeyle, Ekim 1919 gibi erken bir tarihte, ulusal direniş hareketi için hedeflerden biri Mütareke Dönemi'ndeki tehcirin sorumluları ile hesaplaşma çabalarını ters yüz etmekti.

BMM Ankara'da açılırken, Mustafa Kemal ve arkadaşları bir yandan İttihatçı olmadıklarını göstermeyi önemsiyor, diğer yandan ise Mütareke hükümetlerinin kimi adımlarını geri çevirmeyi hedefliyorlardı. Bu ikili durumu anlamak için BMM'nin İttihatçı teşkilat ile olan ilişkisini hatırlamak gerekiyor. Aralık 1918'den itibaren İttihatçılar, biriktirmiş oldukları yeraltı cemiyetçiliği tecrübesini bu sefer başka kesimlerin örgütleriyle koalisyon yapmayı önemseyerek ve süreç içinde (en bilineni Karakol olmak üzere) başka örgütler de kurarak Anadolu'daki direnişe kanalize ettiler. Erik Jan Zürcher kurulmuş olan direniş ağındaki örgütlerin, Mustafa Kemal'in lider olarak ortaya çıkış sürecinde iş birliği yaptıklarını vurguluyor.[6] Başka bir ifadeyle, resmî tarihin benimsediği anlatının tersine, Milli Mücadele, bir ölçüde "İttihatçı rejimin kurumlarını tevarüs ederek kurumsal sürekliliği"

Meclis Şerif Bey başkanlığında toplantı hâlinde

sağlıyordu.[7] Mustafa Kemal, Karakol Cemiyeti'nin başkanı Kara Vasıf'ın ulusal direniş hareketi içinde etkinliğini sınırlandırmaya gayret ediyordu. Fakat buna karşın, Kara Vasıf'ın Sivas Kongresi'nin oluşturduğu Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilecek ölçüde gücü vardı.[8]

24 Nisan 1920'daki "fazahat" konuşması bu bağlamda gerçekleşti. Mustafa Kemal konuşmasında Müttefiklerin İstanbul'un işgalinden vazgeçmek için iki şart öne sürdüklerini aktarıyor. Birinci şart, işgale karşı direnişin durdurulması; ikinci şart ise Ermenilere karşı yeni katliamlardan uzak durulmasıdır. Mustafa Kemal kendilerinin zaten Ermenilere karşı yeni katliamlar yapmadıklarını belirtmekle yetinmez, ayrıca vurgusunu 1915 için fazahat kelimesini kullanarak güçlendirir. Fakat bu noktada Mustafa Kemal'in 1920'de Adana-Maraş hattında Kuvayi Milliye güçlerinin geri dönen Ermenilere yönelik organize şiddetine gelen uluslararası tepkiyi de yatıştırmaya gayret ettiği, bu yeni çatışma süreci nedeniyle bir kez daha gündeme gelen İttihatçılık suçlamalarına karşı önem almaya çalıştığı anlaşılıyor.[9]

Kara Vasıf

Öte yandan Mustafa Kemal'in 1918-1924 arasındaki yazışma, demeç ve konuşmalarında tehcir konusunun ve Ermenilerin nasıl geçtiğine bakıldığında "Rum, Ermeni gibi unsurlar", "Rum ve Ermeni komitacıları", "Yunan ve Ermeni emelleri" kalıplarında sıklıkla iki gayrimüslim grubun ortaklaştırılarak kullanıldığı görülür.[10] Mustafa Kemal bu dönemdeki açıklamalarında bir denge kurmaya çalışıyor gibidir. Bir yandan sürmekte olan şiddeti emperyalistlerin kışkırtmalarına bağlar. Örneğin 24 Eylül 1919'da General Harbord'a verilen muhtırada, "merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti'ne karşı dostça olmayan hiçbir niyetimiz yoktur." ifadesine yer veren Mustafa Kemal "İngilizler, bu hareketin cereyanı esnasında, bir yandan Ermenilerin Müslümanlara karşı tutumlarını teşvik ettiler hatta onları bu konuda kışkırttılar, diğer taraftan da Ermenilerin tecavüzlerini bize sayıp döktüler ve bunları tahammül edilemez hareketler olarak niteleditler ve bu komşu devlete saldı-

rarak misillemede bulunmaya bizi zorladılar."[11] der. Diğer yandan, örneğin 1 Aralık 1920'de Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği tamimde "Rum, Ermeni gibi Batı emperyalistlerinin hizmetçisi olan uluslarla, bu çabalarında direndikleri sürece anlaşma olanağımız yoktur." der.[12] Nisan 1920'de BMM açılmadan önce Mustafa Kemal'in yazışma ve açıklamalarında Ermenilerin imhasına dair yalanlamalar da bulmak mümkündür. Günümüzün resmi söylemi zaman zaman bu açıklamalardan malzeme devşirmeye çalışmaktadır. Fakat Mustafa Kemal'in bu açıklamalarda yaptığı genelde 1915-1917 sürecini inkâr etmek değil, iç ve dış kamuoyunu yeni Ermeni katliamlarının olmadığına dair ikna etmeye çalışmaktır. Ankara Hükümeti'yle iyi ilişkiler geliştirmek isteyen ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e 7 Mart 1920'de gönderdiği mektupta Mustafa Kemal şayiaların nedeni olarak Avrupa kamuoyunu etkileme çabalarını gösterir: "Avrupa'da olumsuz akımlar doğurmayı çıkarları gereği görenler tarafından Anadolu'da yeniden 20.000 Ermeni'nin öldürüldüğü hakkında çok iğrenç ve kesinlikle gerçek dışı haberler uyduruldu."[13] Mustafa Kemal bu konuda özellikle Kazım Karabekir'i uyarma ihtiyacı hisseder. BMM Reisi unvanıyla imzaladığı 6 Mayıs 1920 tarihli şifresinde Karabekir'e "Ermeni vukuatı, bütün Hristiyan dünyasını aleyhimize sevk eden sebeplerin en mühimlerinden olduğuna göre... yeniden bir Ermeni kırımı demek olan" harekete sebebiyet verilmemesini ister.[14]

İTTİHATÇI SİYASETİN DÖNÜŞÜ: 1921 VE SONRASI

1919'dan itibaren Amerikan basınına verdiği bir dizi demeçte Mustafa Kemal'in Mütareke Dönemi'ndeki hesaplaşma hattını devam ettirdiği izlenimi doğar. Örneğin Ekim 1919'da *Radio Press*'e (ABD) verdiği mülakatta "Ermenilere karşı yeni bir Türk vahşetinin olmayacağının garantisini veririz." demektedir.[15] I. İnönü Muharebesi'nden sonra *Public Ledger – Philadelphia*'nın (ABD) sorularını yanıtlarken ise Mustafa Kemal, Ermenilerin imhasını reddeden pozisyona yakın bir tutum benimser. 26 Şubat 1921 tarihli söyleşide, Harb-i Umumi sırasındaki Ermeni Tehciri hakkında Ankara Hükümeti'nin resmi görüşü sorulduğunda Mustafa Kemal şu yanıtı verir:

> Rus ordusu 1915'te bize karşı büyük taarruzunu başlattığı bir sırada, o zaman Çarlığın hizmetinde bulunan Taşnak Ermeni Komitesi, askeri birliklerimizin gerisinde bulunan Ermeni ahalisini isyan ettirmişti. Düşmanın sayı ve malzeme üstünlüğü karşısında çekilmeye mecbur kaldığımız için, kendimizi daima iki ateş arasında kalmış gibi görüyorduk. İkmal ve yaralı konvoylarımız acımasız şekilde katlediliyor, gerimizdeki köprüler ve yollar tahrip ediliyor ve Türk köylerinde terör hüküm sürdürülüyordu.
>
> Bu cinayetleri işleyen ve saflarına eli silah tutabilen bütün Ermenileri katan çeteler, silah, cephane ve iaşe ikmallerini, bazı büyük devletlerin daha sulh zamanından beri kendilerine kapitülasyonların bahşettiği dokunulmazlıklardan bilistifade ve maksada matuf [amaca yönelik] olarak büyük stoklar husule getirmeye muvaffak oldukları Ermeni köylerinden yapıyorlardı.
>
> İngiltere'nin, sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya efkârı, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz.

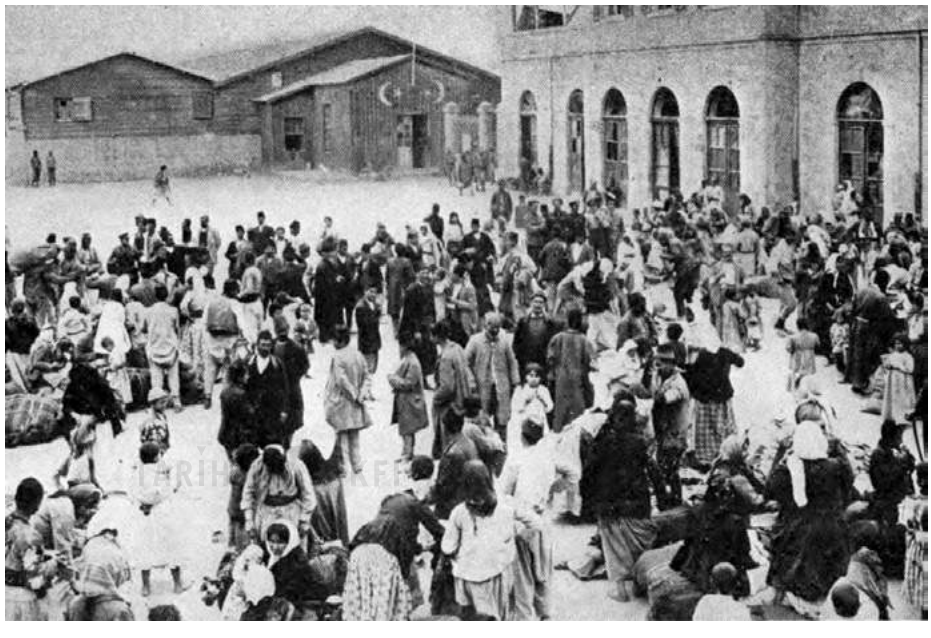
23 Nisan 1921, BMM'nin açılışının 1. yıldönümü törenleri

> Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunların ekserisi şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar harp etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı.[16]

Bu demeç, savaş koşullarına dayandırılan bir gerekçelendirme ve diğer devletlerin de benzer uygulamalara başvurdukları savunusu üzerinden suçlamaları reddetmenin bir örneğidir. İlaveten tehcir edilenlerin hayatta oldukları gibi iddiaları içererek resmi anlatının oluşturulmasına zemin hazırlar. Görüldüğü gibi Şubat 1921'e gelindiğinde söylem Mütareke Dönemi'ne ve Nisan 1920'ye göre yavaş yavaş değişmektedir. Burada söz konusu olan değişimin nedeni kişi düzeyinde farklı bilgi ya da bakış açısından ziyade, Ankara'nın ilk askeri zaferi sonrası değişen ortamdır.

Ankara'daki Birinci Meclis'in Mütareke Dönemi adımlarını geri alması Emvâl-i Metrûke mevzuatına ilişkin düzenlemelerde de gözlenir. BMM'in Emvâl-i Metrûke meselesine ilişkin kabul ettiği ilk kanun 20 Nisan 1922 tarihlidir ve Mütareke Dönemi'nde malların iadesine imkân tanıyan düzenleme ile çelişmemektedir. Fakat konuya ilişkin esas düzenleme Kurtuluş Savaşı'nın askeri aşaması 9 Eylül'de biter bitmez, ateşkes antlaşmasının imzalanması dahi beklenmeksizin, 14 Eylül 1922 tarihli Meclis kararıyla gelir. 14 Eylül 1922 tarih ve 284 sayılı karar ile Mütareke Dönemi hükümetinin 8 Ocak 1920 kararnamesi iptal edilir ve böylece, 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 tarihli kanun ve kararnamenin yeniden geçerlilik kazanmasıyla İttihatçı düzenlemelere geri dönülür.

Tehcir edilen Ermeniler

Ankara Hükümeti, Amasya Protokolleri'nin açık kısmında tersini duyurmuş olmasına karşın, Divan-ı Harb-i Örfî yargılamalarına karşı mesafelidir. Bu yargılamalarla ilgili iki mevzuat düzenlemesi devreye sokulur. Mütareke Dönemi'nde kabul edilen 25 Aralık 1918 tarihli geçici kararname ile devlet görevlilerinin özel izin gerekmeksizin yargılanabilmeleri sağlanmıştı. Birincisi, bu kararname iptal edilerek devlet görevlileri hakkında soruşturma açılmasını özel izne bağlayan 1913 tarihli "memurin muhakematı hakkında kanun-ı muvakkat" (geçici yasa) tekrar devreye sokuldu. İkincisi, BMM hükümeti 8 Mayıs 1920'de tehcir suçundan yargılananların tutuksuz yargılanmaları kararını aldı. Taner Akçam bu kararda birçok kişinin tehciri kişisel çıkarları için kullandıklarının kabul edildiğini ve cezalandırmanın gerekli olduğunun belirtildiğini fakat suçsuz kişilere daha fazla haksızlık yapılmaması için bu kararın alındığının ifade edildiğini aktarıyor.[17] Aralık 1920'de, Divan-ı Harb-i Örfî'ler tarafından verilmiş olan idam cezaları infaz edilen Kaymakam Mehmed Kemal ve Mehmed Nusret Bey'in ailelerine özel kanunlarla maaş bağlandı.[18] Bu kararlar İstanbul'da halen devam etmekte olan yargılamalara ilişkin son derece net mesajlar veriyordu.

BMM bu kararı gizli celsede alır. Öneri sahibi Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, "düveli mütelife [İttilaf Devletleri] mümessillerinin tazyiki ile İstanbul'da yapılan" 8 Ocak 1920 kararnamesinin, tehcir edilen şahıslara yeni birtakım hukuk" bahşettiğini belirtir ve "sulh ciddiyetiyle mevzuubahis olmazdan evvel bu kanunu özümüzden atalım ve müdafaatı kanuniyemiz meyanından çıkaralım." der.[19] Böylelikle Hasan Fehmi Bey, Mütareke Dönemi kararnamesinin barış evresine geçilmeden iptal edilmesinin ve bu iptal ile İttihatçı mevzuata dönülmesinin önemine işaret etmiş olur. 14 Eylül 1922 tarihli Meclis kararından sonra 31 Ekim 1922 tarihinde bir kararname yayımlanır.[20] Bu düzenlemeyle "savaştan önce veya sonra her ne suretle olursa olsun seyahat amacıyla yabancı veya işgal edilmiş ülkelere gidip henüz dönmemiş olan kişilerin dönüşüne kadar, taşınır ve taşınmaz malların hükümetçe idare olunacağı" hükme bağlanır.[21]

Eylül ve Ekim 1922'deki bu düzenlemelerden sonra yeni rejim kendisini inşa ettikçe "fazahat" hattından iyiden iyiye uzaklaşılır. Bu durum doğrudan Mustafa Kemal'in söylemlerine de yansır. Mustafa Kemal, 16 Mart 1923'deki Adana gezisinde esnafa hitaben şunları söyler: "Ermenilerin bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu mem-

Milletvekilleri toplu halde

leket tarihte Türktü, o halde Türktür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır."[22] "Hiçbir hakkı yoktur" ifadesi bir yanıyla teritoryal taleplere verilen bir yanıttır. Fakat diğer yandan Emvâl-i Metrûke bağlamına da gönderme yapmaktadır. Esas sahipler Türklerdir ve artık onların belirleyeceği anlatı ve söylemler dolaşımda olacaktır. Lozan sonrası dönemde yani yeni rejim uluslararası alanda meşruiyetini önemli ölçüde sağladığında, 13 Nisan 1924'te kabul edilen 478 sayılı yasayla Talât Paşa ve Bahâeddîn Şakir'in ailelerine maaş bağlanması ile inkârcılığa ilişkin resim tahkim edilmiş olur.

İki yıl sonra İttihatçı liderlerin ailelerine mülk bağışını öngören 882 sayılı yasa kabul edilir.[23] 1926'daki bu yasal düzenlemeye ilişkin ilk öneri Başbakan İsmet Paşa tarafından dile getirilir. Başbakanlığın önerisini takiben Denizli Mebusu Haydar Rüşdü Bey ve 61 arkadaşı da kanun önerilerini Meclis'e sunarlar. Bu teklifte yasanın amacı siyasi maksatla şehit edilenlerin ailelerine Milli Emlak'tan mesken verilmesi olarak tarif edilir ve "işbu meskenin kıymet ve mahiyeti şehit edilen zevatın en müreffeh zamanındaki hal ve şanı nazarı itibara alınarak takdir olunur" ifadesine yer verilir.[24] Sonrasında gelen hükümet teklifinde "emvali milliyeden elli bin liraya kadar emlâk ve arazi veya emvali mezkûre satış bedelleri"nin verilmesi öngörülür. Maliye Encümeni tarafından önerilen değişiklikte değerin yirmi bin lira olması teklif edilir. Yasanın son hâlinde bu teklif kabul görmüştür. Yasa metninde verilecek emlâk ve arazinin "Ermenilerden metrûk emvali gayrimenkul" olacağı hükme bağlanır[25], böylelikle Haydar Rüştü Bey ve arkadaşlarının Milli Emlak'ı kaynak olarak esas alan önerisi, Emvâl-i Metrûkenin kaynak olarak kullanılacakları bir yasal düzenlemeye dönüştürülmüş olur.[26] Yasanın gerekçesini dönemin Sinop Milletvekili Recep Zühtü Bey Meclis'te şöyle açıklar: "İhtar etmiş oluyoruz: Siz herhangi bir Türk'e suikast icra eder ve öldürebilirsiniz! Fakat biz onun evladını; yarın sizin gözünüzü çıkarmak, kafanızı kırmak için yine sizin paranızla yetiştiririz."[27] Kanunun kabulünden sonra devir işlemlerine hemen başlanmış, fakat 20 bin liraya denk düşen mülklerin bulunması kolay olmadığı için hisseli devir yoluna gidilmiş, devirler 1927'den 1940'a uzanan cumhurbaşkanı imzalı 15 kararname ile sağlanmıştır.[28]

SONUÇ YERİNE

Bu yazı 100 yıl öncesinde kalmış bir parantezin; Ermenileri tehcir etmeyi alçaklık, rezillik, utanılacak bir şey olarak görme parantezinin; kısalığına dair bir hatırlatmayı hedefliyor. Burada sunduğumuz çerçeve Nisan 1920'da Ankara açılan BMM'nin Mütareke Dönemi politikalarıyla tek boyuta indirgenemeyecek ilişkisine dair de bir perspektif sunmakta. Karşımıza çıkan, Nisan 1920'de BMM liderliğinin İttihatçı olmadığını vurgulamayı önemsediğidir. Bunu Mütareke Dönemi'ne hâkim olan bakışın sürekliliği olarak yorumlayabiliriz. 1915'i fazahat olarak nitelemek de bu tavrın bir tezahürü olarak görülmeli. Bununla birlikte, Ekim 1919'da imzalanan Amasya Protokolleri'nden itibaren ulusal direniş hareketinin liderlerinin Mütareke Dönemi'nin tehcirin sorumlularını yargı önüne çıkarma hedefine karşı çıktıklarını da vurgulamak gerek. Yazı boyunca paylaştığımız çerçeve aynı zamanda açılan parantezin nasıl unutturulduğuna dair bir perspektif sunuyor. Askeri mücadele öncesi tehciri fazahat olarak niteleyen Mustafa Kemal, askeri başarılar geldikçe ve bu sayede Ankara Hükümeti'nin meşruiyeti ve yönetme kapasitesi arttıkça, tehciri utanılacak bir iş olarak değil, gerekli ve kaçınılmaz bir süreç olarak nitelemeye başlar. Başka bir ifadeyle gerekçelendirmeci tavrı benimser. Bu hat değişikliği fazahat parantezinin kapanması anlamına gelir.

DİPNOTLAR

1 Ömer Turan – Güven Gürkan Öztan, *Devlet Aklı ve 1915: Türkiye'de "Ermeni Meselesi" Anlatısın İnşası*, İletişim Yayınları, 2018.
2 Ayşegül Korkmaz, "Mustafa Kemal'in 1915-16 Ermeni Olaylarına Yaklaşımı: Fazahat", *Toplumsal Tarih*, sayı 239, 2013, s. 22-29.
3 Rum ve Ermeni patrikhanelerinin 1919 başında ortaklaşa hazırladıkları istatistikte geri dönenlerin sayısının (152.510 Rum ve 103.456 Ermeni olmak üzere) 255.000 olarak belirtiliyor, Raymond Kévorkian, *Ermeni Soykırımı*, İletişim Yayınları, 2015, s. 1045. Ayrıca *Ati* gazetesi 3 Şubat 1920'de geri dönenlerin sayısını 335.883 olarak verir; bkz. Ümit Kurt, "I. Cihan Harbi Sonrası Ermeni Mallarının İadesi: Cebel-i Bereket Örneği", *Toplumsal Tarih*, sayı 251, 2014, s. 22-28.
4 Fuat Dündar, *Kahir Ekseriyet, Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 197.
5 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk – Söylev*, I. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 330.
6 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, 1987, s. 171 ve devamı.
7 Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul: 1918-1923, İletişim Yayınları, 1994, s. 15.
8 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basım, 2020, s. 57-61.
9 İngiltere basınında ulusal direniş hareketinin Maraş, Kiliya, Zeytun ve Adana çevresinde Şubat 1920'de 7.000 Ermeni'yi öldürdüğü haberleri yer alıyor, konu Avam kamarasındaki tartışmalara taşınıyordu; bkz. Korkmaz, "Mustafa Kemal'in 1915-16 Ermeni Olaylarına Yaklaşımı: Fazahat"; ayrıca bkz. Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na, İmge Kitabevi, 2014, s. 477-482.
10 İsmet Görgülü (der.), *Atatürk'ten Ermeni Sorunu: Belgelerle*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002.
11 Görgülü, *Atatürk'ten Ermeni Sorunu*, s. 99-100.
12 Görgülü, *Atatürk'ten Ermeni Sorunu*, s. 235.
13 Aktaran, Görgülü, *Atatürk'ten Ermeni Sorunu*, s. 157. Mustafa Kemal'in açıklamanın sonuna İstanbul gazetelerine ve il gazetelerine iletilmesi için özel olarak düştüğü nottan bu açıklamanın iç kamuoyunda da duyulmasını önemsemiş olduğunu anlıyoruz.
14 Görgülü, *Atatürk'ten Ermeni Sorunu*, 190-191.
15 Turan - Öztan, *Devlet Aklı ve 1915*, s. 126 ve devamı.
16 Aktaran Görgülü, *Atatürk'ten Ermeni Sorunu*, 249-250. Bu söyleşiyi gerçekleştiren İsviçreli gazeteci Clarence Streit'in Türkiye izlenimleri için bkz. Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler: Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat: Ocak-Mart 1921*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2011.
17 Taner Akçam, "Divan-ı Harb-i Örfî'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *"Tehcir ve Taktil", Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları: İttihad ve Terakki'nin Yargılanması: 1919-1922* içinde, der. Vahakn Dadrian - Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 127-145.
18 Vahakn Dadrian, "İstanbul Divan-ı Harb-i Örfî'sinde Ermeni Soykırımı Konusunda Görülen Davalar ve Verilen Kararlar", *"Tehcir ve Taktil", Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları: İttihad ve Terakki'nin Yargılanması: 1919-1922* içinde, der. Vahakn Dadrian - Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 76.
19 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, devre 1, cilt 3, içtima senesi III, 14 Eylül 1338 (1922), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003102.pdf, erişim tarihi: 01.03.2020.
20 Salâhaddin Kardeş, *"Tehcir" ve Emvâl-i Metrûke Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008, s. 126-128.
21 Taner Akçam ve Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu: Emvâl-i Metrûke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, 2012, s. 90.
22 Görgülü, *Atatürk'ten Ermeni Sorunu*, s. 262-263.
23 31 Mayıs 1926 tarih ve 882 sayılı yasanın tam adı "Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen veya bu uğurda suveri muhtelife ile düçarı gardolan ricalin ailelerine verilecek emlâk ve arazi hakkında kanun"dur.
24 "Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen Ricalin Aile ve Evlatlarına Emlak ve Arazi veya Nakden Tazminat İtası Hakkında Başvekâletten Gelen (1/799) Numaralı Kanun Lâyihasiyle Denizli Mebusu Haydar Rüştü Beyin (2/511) Numaralı Teklifi Kanunisi ve Kavanini Maliye ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları," https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c025/tbmm02025109ss0193.pdf, erişim tarihi: 1.03.2020.
25 Nevzat Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930): Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II*, Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 406-408.
26 Yasa metninde bu düzenlemeden yararlanacak 12 kişinin adı da sıralanır: Talât Paşa, Cemal Paşa, Cemal Azmi Bey, Bahâeddîn Şakir, Cemal Paşa'nın yaveri Süreyya Bey, Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey, Sait Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Dr. Reşit Bey, Erzincanlı Hafız Abdullah Bey. Listede dikkat çekici husus, Mütareke Dönemi'nde Divân-ı Harb-i Örfî'ler tarafından verilmiş olan idam cezaları infaz edilen Kaymakam Mehmed Kemal ve Mehmed Nusret Bey'in ailelerinin de bu kapsamda değerlendirilmiş olmasıdır. Fatma Müge Göçek'e göre Nusret Bey'in yargılanmasındaki hatalar Nusret Bey'e ve diğerlerine verilen idam cezasının genel anlamda sorgulanmasına yol açmıştır, bkz. Fatma Müge Göçek, *Denial of Violence, Ottoman Past, Turkish Present, and Collective Violence against the Armenians: 1789-2009*, Oxford University Press, 2014, s. 371. Listede Kemal ve Nusret Beylerin de öldürülmüş İttihatçılarla birlikte şehit sayılmaları, Ankara rejiminin Divân-ı Harb-i Örfî yargılamalarına bakışını göstermektedir.
27 Aktaran, Soner Çağaptay, *Türkiye'de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 60.
28 Murat Bardakçı, İttihatçı'nın Sandığı: İttihat ve Terakki liderlerinin özel arşivindeki yayınlanmamış belgeler ile Atatürk ve İnönü dönemlerinde Ermeni gayrimenkulleri konusunda alınmış bazı kararlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 37-56.

TARİH VAKFI

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA CHP

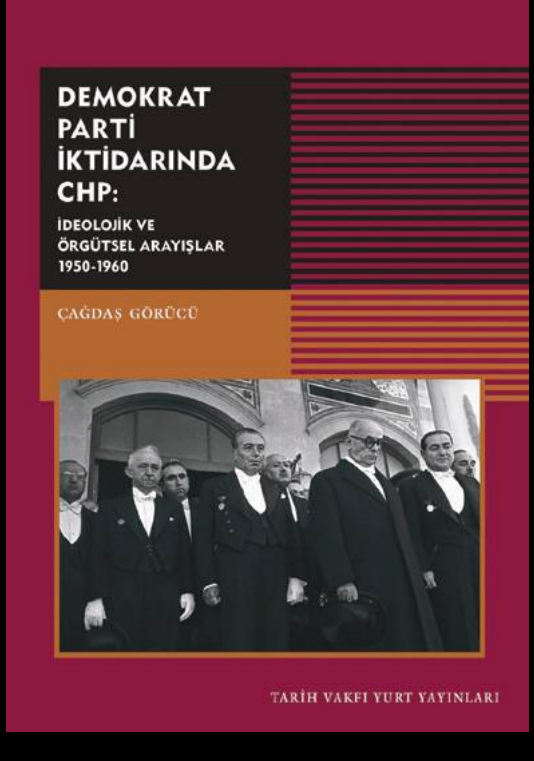
İDEOLOJİK VE ÖRGÜTSEL ARAYIŞLAR 1950-1960

Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960 kitabımızda 1950-1960 dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi açısından kurucu önemde bir anlam taşır; bir bakıma partinin yeniden kurulduğu dönemdir. Çünkü bu dönemde CHP tek-parti ve "devlet partisi" konumundan çıkmış, ilk kez muhalefete düşmüş; üstelik bu dönem hayli uzun sürmüştür: On yıl.

Çağdaş Görücü, ayrıntılı çalışmasında CHP'nin 1950-1960 döneminde yeniden nasıl biçimlendiğini analiz ediyor. Giderek otoriterleşen Demokrat Parti iktidarına muhalefet deneyimi partiyi nasıl etkiledi? İdeoloji nasıl değişti, "Altı Ok"un ilkeleri nasıl yorumlandı? Örgüt yapısı nasıl dönüştü; gerçekten işler bir parti örgütüne dönüşmesi yönünde ne gibi çabalar gösterildi?

DP iktidarı dönemindeki CHP muhalefeti, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki "kurumsal" siyasal muhalefet geleneğinin oluşumunda da önemli bir deney niteliği taşıyor.

Yazar Hakkında: Çağdaş Görücü, 2002 yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 2006'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmasının ardından 2009'da aynı yerde Siyaset Bilimi yüksek lisansını tamamladı. 2016 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından doktora derecesi aldı. Halen Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde görev yapmaktadır. Temel ilgi alanları, Türkiye'de siyasal partiler ve Türkiye'nin siyasal düşünceler tarihidir.

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ARKAİK ÇAĞ'DAN BİZANS DÖNEMİ'NE

AKMED
KOÇ ÜNİVERSİTESİ
Suna & İnan Kıraç
Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Merkezi

Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu 2020

TARİH VE ARKEOLOJİ SİKKELERDEN DE OKUNABİLİR Mİ?

BAŞVURU VE DETAYLI BİLGİ İÇİN
akmed.ku.edu.tr

PROGRAM TARİHLERİ
6-11 Temmuz 2020

PROGRAM DİLİ
İngilizce

EĞİTMENLER
Prof. Dr. Oğuz Tekin
Koç Üniversitesi AKMED
Dr. Peter van Alfen
American Numismatic Society

SON BAŞVURU TARİHİ
10 Nisan 2020

SINIRLI SAYIDA
KONTENJANI
KAÇIRMAYIN!

Rüya Gibi Bir Kanun: Hürriyet-i Şahsiye Kanunu

AHMET DEMİREL

"BENİM DAVAM: ANAYASA İLE VATANDAŞA TANINMIŞ OLAN HAKLARIN VE HÜRRİYETLERİN TEYİDİNİ CEZA KANUNUNA KOYDURMAK VE MEMUR VEYA ASKER MÜTECAVİZLERİN YAKASINI BU HUSUSLARDA VASITASIZ MÜDDEİUMUMİLERİN ELİNE VERMEK... MASUNİYET-İ ŞAHSİYE KANUNU ADINI ALAN BENİM ESAS TEKLİFİM ÇOK İYİ DÜŞÜNÜLMÜŞ VE MEYDANA GETİRİLMİŞ BİR PROJE İKEN, BİRÇOK HUKUKÇU ARKADAŞLARIN HUKUK-İ ESASİYE İLMİNE BİGÂNE OLMALARI, KANUNU ASIL TEKLİF OLUNAN ŞEKLİNDEN ÇIKARDI VE BAMBAŞKA BİR KANUN HALİNDE TEDVİN OLUNMASINA SEBEP OLDU."

Memuriyet nüfuzunu suiistimal ederek kanunen haklarında tutuklama kararı çıkmamış kimseleri hapsedenler ve tutuklayanlar, idare yoluyla çıkar sağlayanlar, kanunlara aykırı olarak seyahat özgürlüğünü ortadan kaldıranlar, mesken dokunulmazlığını ihlal edenler, toplumun çıkarı için lüzumu sabit olmadıkça ve kanun gereğince değeri peşin olarak ödenmedikçe tasarruf hukukunu iptal edenler; sözün kısası gerek Kanun-ı Esasi ve gerek özel hukuk ve kanun hükümleriyle kişiye sağlanmış olan kişisel hukuk ya da doğal ve medeni hukuka saldırıda bulunanlar ve söz konusu suçlara iştirak edenler bir yıldan üç

Birinci Meclis'ten bir grup

yıla kadar hapis cezasına çarptırılır ve ömür boyu rütbe ve memuriyetten uzaklaştırılır. Bundan dolayı uğranılan kişisel zarar tazmin ettirilir.[1]

Yukarıda aktardığım metin kolaylıkla tahmin edilebileceği üzere bir kanun metni: Türkiye'nin kuruluş yıllarında BMM'nin kabul ettiği Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun birinci maddesi... 1923 başlarında kabul edilen bu kanun, Birinci Meclis'in çıkardığı en önemli kanunlardan. Çünkü birinci olarak kişi temel hak ve özgürlüklerini yöneticilere karşı güvence altına alıyor; ikinci olarak da gerekçeleri, hazırlanışı; komisyon ve genel kuruldan geçiş süreciyle, "ülkemizde 1920'li yıllarda kurulması için çalışılan hukuk devleti uğruna nasıl da demokrasi mücadelesi yaşanmaktaymış" dedirtiyor insana!

KANUNUN GEREKÇESİ VE İÇERİĞİ

Kanun teklifini Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey hazırlayıp 18 Nisan 1921'de verir. Kanunun hikâyesine geçmeden Türkçe edebiyatın önemli isimlerinden Orhan Kemal'in babası, hukukçu Abdülkadir Kemali Bey'in düşünce sistemindeki temel unsurları görelim. 24 Ekim 1920'de şunları söylemiş: "Hürriyet-i şahsiye, masuniyet-i zatiye, hürriyet-i kelam vardır. Bunlar insanın insan olmak itibarıyla bir takım haklarıdır. Bu haklara tecavüze hiç kimsenin yetkisi yoktur. Yalnız diğerinin hürriyetini sınırladığı takdirde hürriyet-i şahsiye ve hürriyetin icabına tecavüz edilmiş olur."[2] Abdülkadir Kemali Bey temel ilke ve kaygılarını, Ceza Kanunu'nun 203'üncü maddesine ek maddeler getirilmesi amacıyla verdiği kanun teklifinin gerekçesine de şöyle yansıtmış:

> Devrimiz ihtilal ve inkılaplarında gaye, hukuk ve bütün özgürlüklerin her türlü saldırıdan korunmasını sağlamaktır. (...) Gayrı kanuni ve gayrı insani baskılar, nereden gelirse gelsin menfurdur ve karşı koyma hakkını doğururlar. (...) Mevcut düşmanı denizlere döktükten sonra yurt içinde hürriyet ve hayat hakkı namına yeniden mücadelelerle, yeniden kanlar fışkırtmaya mecbur olmayarak huzur ve sükûn içinde, karşılıklı görev ve hukuka, hükümetçe ve milletçe azami ölçüde uymanın çarelerini şimdiden kesin olarak düşünmek zorunluluğundayız.[3]

Şimdi de teklifin içeriğine bakalım: Rütbe ve mevkii ne olursa olsun herhangi bir devlet memuru kişisel özgürlüklere ya da milletin doğal ve medeni hukukuna tecavüz ederek Kanun-i Esasi'yi ihlal ettiği takdirde 3 yıldan az olmamak üzere hapis cezasına çarptırılacaktı (Madde 1). Bu suçların işlendiğinden haberi olduğu halde müdahalede bulunmayan ve kanuni işlem yapmayan savcılar, bir daha devlet memuru olmamak üzere görevden alınacaktı. Bütün devlet memurları, savcıların bu konularda verecekleri emirleri yerine getirmek zorundaydılar ve bütün savcılar emirlerini yerine getirmeyenler hakkında dava açabilecekti (Madde 2). Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı hareket eden herkes, vekil bile olsa, kişisel olarak sorumlu olacaktı (Madde 3). Birinci maddede yazılı suçlardan dolayı zarara uğrayanlar zararlarını mahkemelerinde dava açarak karşılayabilecekti (Madde 4). Vekil ya da herhangi bir vekilin imzasını taklit ederek Kanun-i Esasi hükümlerini ihlal edenler ve bilerek sahte evrak kullananlar on yıl hapis cezasına çarptırılacaktı (Madde 5). Mahkeme ya da kanunen tutuklama yetkisi olan bir makamın emri olmadan, herhangi bir kimseyi tutukevi ya da cezaevine kabul eden gardiyan ve müdürler, yetkili avukatlarla tutukluları görüştürmeyen kimseler, rütbe ve mevkii ne olursa olsun 6 aydan 2 yıla kadar hapse ve ayrıca para cezasına çarptırılacaktı (Madde 6). Usule aykırı olarak hapsedildiğini ve Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı hareket edildiğini ileri sürerek bu suçları işleyenleri protesto etmek isteyenlerin, protesto evraklarını kabul ve bunu ilgili kişilere gönderme sorumluluğu noterlere aitti. Aksi takdirde noterler de bu suçlara katılmış sayılarak 3 yıldan az olmamak üzere hapis ve ayrıca para cezasına çarptırılacaktı (Madde 7). Bu maddelerde belirtilen suçlardan mahkûm olanları affetme yetkisi ve bu maddeler hükümlerine aykırı olan tüm kanun ve tüzük maddeleri yürürlükten kaldırılacaktı (Madde 8 ve 9). 10. maddeyle de kanunun yürütülmesi görevi Heyet-i Vekile'ye veriliyordu.[4]

Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey

KANUNLAŞMA SÜRECİ

Teklif 21 Nisan 1921 günü Layiha Komisyonuna, oradan da 19 Mayıs 1921'de Adliye Komisyonuna gönderilmiş ve uzunca bir süre orada bekletilmiştir. Teklifin verilmesinden 1,5 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, teklif üzerindeki komisyon çalışmaları bir türlü tamamlanmayınca Abdülkadir Kemali Bey, 29 Kasım 1922'de, teklifin doğrudan meclise getirilmesini istemiş ve meclis bu isteğini kabul etmiştir.[5] Ama başka konular araya girince teklif bir süre

Birinci Meclis döneminde Ankara Tren İstasyonu. Adnan Adıvar (en sağda), Salahattin Köseoğlu (sağdan ikinci), Refet Bele (sağdan üçüncü)

TARİH VAKFI

daha görüşülememiştir. Abdülkadir Kemali Bey, 23 Aralık 1922'de yeni bir girişimde bulunmuşsa da yine sonuç alamamıştır.[6] İki gün sonra, Abdülkadir Kemali Bey ve arkadaşları teklifin o günkü toplantıda öncelikli olarak görüşülmesini isteyen bir önerge vermiş ve teklif gündeme alınmıştır.[7] Nihayet 17 Ocak 1923'te Abdülkadir Kemali Bey mecliste yokken görüşmelere başlanmıştır.

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey

İlk sözü alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'dir. Ona göre teklif bir eksiği doldurmaktan çok, süregelen bir ihmali ortadan kaldırmaya yöneliktir. Ceza kanunlarında teklifte belirtilen suçları işleyenler hakkında cezalar yer almakla birlikte, ülkede kanunların üzerinde yaşayan bir sınıf bulunduğundan, Abdülkadir Kemali Bey "rütbe ve mevkii ne olursa olsun" demek suretiyle kanunu mutlak kılmayı hedeflemiştir. Hangi kanun yapılırsa yapılsın, hâkimiyet-i milliye fiilen sabit olmadıkça bu kişiler yine kanunların üzerine çıkacaktır. Bunun bir örneği Erzurum'da yayımlanan *Albayrak* gazetesi yazarı Mithat Bey'in suçsuz yere hapis yatması, Erzurum'daki adli mercilerin Mithat Bey'i hapse atan kaymakamla başa çıkamamalarıdır...[8]

Kürsüye, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey gelir. Ona göre Heyet-i Vekile de kanunların hâkim olmasına taraftar ve azimlidir ama adaletin sürekli olarak herkese eşit uygulanabilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Kesin barış antlaşması imzalandıktan sonra buna tamamen ulaşılacaktır.[9] Adliye Komisyonu Raportörü, Biga Mebusu Hamit (Karaosmanoğlu) Bey bu önemli teklifin kısa bir sürede görüşülmek üzere komisyonlarına gönderilmesini ister.[10] Trabzon Mebusu Ali Şükrü (Doruker) Bey; teklifin bu komisyonda iki yıl oyalandığını hatırlatarak bu isteğe karşı çıkar, Heyet-i Vekile Reisi'nin de hür doğan insanların hürriyetini sağlayacak bir kanunun uygulanmasının zamana bağlı olduğunu söylemesini hayretle karşıladığını belirtir ve şunları söyler:

> Bendeniz zannediyorum ki; mademki hâkimiyet-i milliye vardır diyoruz ve bu esas üzerine yürüyoruz, hâkimiyet-i milliyenin esası kişi hâkimiyeti, kişi dokunulmazlığıdır. Bunu sağlayacak şu kanun buradan çıkmadıkça bendenizce diğer kanunların hiçbirinin değeri yoktur çünkü hepsinin temelini bu kanun oluşturur. Bir halk hakkını muhafaza edeceğini bilmezse ve saldırganların saldırısına karşı kendini savunacak bir kuvvet ve kudret görmezse, yani o halk, hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegallibenin esiri olacaktır. Efendiler; biz halka benliğini vermeliyiz, halk hür olduğunu bilmeli ki kendi vicdanı doğrultusunda iş görsün. Hâkimiyet-i milliye tecellisini göstermek için önce halkın hürriyetini sağlamak gerekir.[11]

Aleyhte söz alan Birinci Grup üyesi ve daha önce adliye vekilliği yapmış Saruhan Mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, mutlak hürriyetin söz konusu olup takdirinin kişilere bırakılmasının ülkede anarşi yaratacağını, teklifteki hükümlerin mevcut ceza kanunlarında zaten herkes için geçerli olmak üzere yer aldığını söylemiştir.[12] Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey'in *Albayrak* gazetesi yazarı Mithat Bey'in durumunu örnek göstermesi üzerine Refik Şevket Bey; Ceza Kanunu'nun 203. maddesinde bir kimseyi kanunlara aykırı olarak hapseden, tutuklayan ya da rehin olarak saklayanların 6 aydan 3 yıla kadar cezalandırılacağına dair madde olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Hüseyin Avni Bey, maddenin söz konusu sorumlular için uygulanamadığını söylemiştir.[13] Refik Şevket Bey, teklif üzerindeki eleştirilerini bitirdikten sonra toplantıya ara verilmiştir.[14]

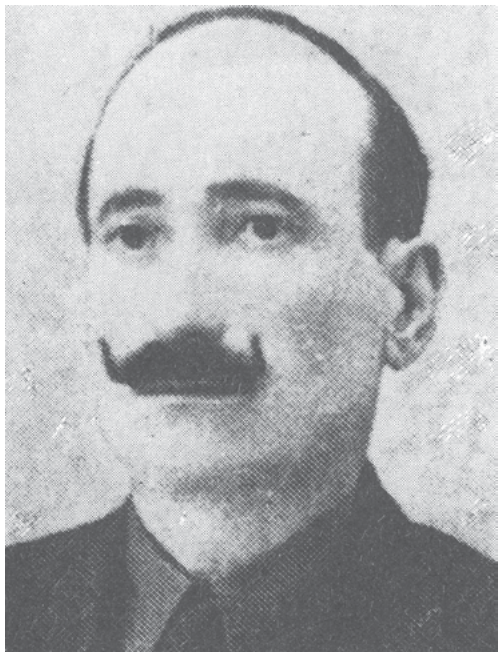
Refik Şevket (İnce) Bey

Aradan sonra Birinci ve İkinci Grup mensuplarıyla bağımsızlar lehte ve aleyhte görüşlerini açıklamayı sürdürmüşlerdir. İkinci Grup'un önde gelenlerinden Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in şu sözleri ilginçtir:

> Ceza Kanunu'nda kişi hukuku, doğal ve medeni hukuka saldırıda bulunanlar hakkında maddeler vardır, fakat bu maddelerin uygulandığını içinizde gören varsa söylesin. Ben görmedim. Madde açıktır, diyor ki "rütbe ve memuriyeti ne olursa olsun." Demek oluyor ki, bu kanunun hedefi, memuriyet nüfuzu dolayısıyla kişilerin hukukuna

Salahattin Köseoğlu milli mücadele yıllarında Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanı iken makam otomobilinde Rauf Orbay'la birlikte. (Arabanın arkasında oturanlar)

Hakkı Hami (Ulukan) Bey

saldıranlardır. Yoksa kişilerin birbirine karşı olan saldırılarından dolayı ceza kanunlarındaki maddeler uygulanıyor ve onu inkâr eden yok.

Hakkı Hami Bey, Refik Şevket Bey'in mevcut Ceza Kanunu'nda bu teklifte yer alan hükümlerin zaten var olduğunu söylemesini de şöyle eleştirmiştir:

İç güvenliği ihlal edenler hakkında hükümler yok mudur ki, yüce heyetiniz Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu, İstiklal Mehâkimi Kanunu'nu ortaya koydunuz? Efendiler, bence, kişi hukukuna vuku bulacak saldırının ortadan kaldırılması için alınacak önlemler, bir dış düşman için alınacak önlemlerden daha önemlidir. Bir dış düşmanın saldırısını yok etmek için halkı silahlandırmak, onun üzerine yöneltmek ve ona karşı halkı yürütmek kolaydır. Fakat bir vatandaşın kişisel hukukuna, mevkiinin verdiği kudretle saldıracak bir kişinin saldırısını halka anlatmak ve bu saldırının önüne geçmek için yapılacak cezanın uygulanamaması belki ülkeyi yıllarca, yüzyıllarca haraplığa sürükler.[15]

18 Ocak 1923'te 173 mebustan 97'sinin oyuyla kanun teklifin maddeleri görüşülmeye başlamıştır.[16] Görüşmelere 7, 8 ve 10 Şubat'taki oturumlarda devam edilmiştir. 7 Şubat'taki toplantıda teklif sahibi Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey ilk sözü almış ve birçok örnekler vererek mevcut ceza kanunlarının kişi hürriyetlerini ihlal eden devlet memurlarını cezalandırmada yetersiz kaldığını, teklifinin sorumlu tutulamayacak hiçbir kimse bırakmadığını belirtip, kabul edilmesini istemiştir.[17]

Mecliste yapılan uzun görüşmeler sonucunda maddelerin içeriğinde bazı teknik düzenlemeler yapılmış, bazı maddeler birleştirilmiş sonunda 10 Şubat 1923'te kanunun tümü oylanmıştır ama çoğunluk için gereken 161 sayısına ulaşılamamıştır. (Katılan: 121, Kabul: 102, Red: 16, Çekimser: 1).[18]

12 Şubat 1923'te, Birinci Grup'tan Çorum Mebusu Haşim (Apaydın) Bey bir teklif vererek kanunun ikinci defa oylanmasına gerek olmadığını ileri sürmüştür. Ancak içtüzük hükümleri son derece açık olduğundan bu teklif dikkate bile almamış ve kanun ikinci kere oya sunulmuştur.[19] Bu oylamada kanun, "yaşasın hâkimiyet-i milliye" sesleri arasında, 58 ret oyu ve 8 çekimsere karşılık 108 oyla kabul edilmiştir.[20] Yayımlanan oylama listesinde kabul oyu kullananların isimleri 1 eksiğiyle verilmiş, böylece toplam olarak 174 yerine 173 isim sayılmıştır. Buna göre oylama sırasında mecliste 86 Birinci Grup, 37 İkinci Grup üyesi, 50

Birinci Meclis milletvekillerinden bir grup

Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun mimarı Abdülkadir Kemali Bey Birinci Meclis döneminde Pozantı İstiklal Mahkemesi Başkanlığını yaparken diğer arkadaşlarıyla birlikte

bağımsız vardı. Birinci Grup üyelerinin 49'u kanunun reddi, 31'i kabulü yönünde oy kullanmış, 6'sı çekimser kalmıştır. 37 İkinci Grup üyesinin tamamı kabul oyu vermiştir. Bağımsızların 39'u İkinci Grup'la birlikte kanunun kabulü yönünde oy kullanırken 9'u ret oyu vermiş, 2'si de çekimser kalmıştır.[21]

Hürriyet-i Şahsiye Kanunu üç yıl yürürlükte kaldıktan sonra 1 Mart 1926'da İtalya'dan alınan Türk Ceza Kanunu'nun kabulüyle birlikte tarihe karışmıştır. Kanunun yürürlükte olduğu üç yıl boyunca ne tür uygulamalar yapıldığı önemli bir araştırma konusu olabilir. Böyle bir araştırmaya bir ipucu olarak Abdülkadir Kemali Bey'in şu sözlerini aktarayım: "Kanunun yürürlüğe girdiği gün, yalnız Ankara hapishanesinde gayri kanuni mevkuf olarak aylardan beri inleyen 68 kişi derhal tahliye edilmiştir."[22]

Yazıyı Abdülkadir Kemali Bey'in 18 Haziran 1948'de Tarık Zafer Tunaya'ya Adana'dan yazdığı mektubuyla bitireyim:

> Benim davam: Anayasa ile vatandaşa tanınmış olan hakların ve hürriyetlerin teyidini ceza kanununa koydurmak ve memur veya asker müteca-vizlerin yakasını bu hususlarda vasıtasız müddeiumumilerin eline vermek... Masuniyet-i Şahsiye Kanunu adını alan benim esas teklifim çok iyi düşünülmüş ve meydana getirilmiş bir proje iken, birçok hukukçu arkadaşların hukuk-i esasiye ilmine bigâne olmaları, kanunu asıl teklif olunan şeklinden çıkardı ve bambaşka bir kanun halinde tedvin olunmasına sebep oldu. Ancak teklifimin ruhunu teşkil eden, anayasa ile vatandaşa kabul edilmiş olan haklar ve hürriyetlere tecavüz halinde, ne askeri ve ne mülki imtiyazlar bırakmayan durumu kabul edildi.[23]

DİPNOTLAR

1 *Düstur (Üçüncü Tertip)*, Cilt 3, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, s. 207-208. Dilini sadeleştirdim.
2 *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları*, (TBMM GCZ) Cilt 1, s. 215.
3 *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi*, (TBMM ZC), Cilt 26, s. 387.
4 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 388-389.
5 *TBMM ZC*, Cilt 25, s. 111.
6 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 4.
7 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 42-45.
8 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 389-390.
9 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 390-391.
10 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 391.
11 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 391-392.
12 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 392-393.
13 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 393-394.
14 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 394-395.
15 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 399-401.
16 *TBMM ZC*, Cilt 26, s. 420.
17 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 207-214.
18 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 277.
19 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 283.
20 *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 283.
21 Oy kullanan mebusların listesi ve kullanılan oyların dağılımı için bkz. *TBMM ZC*, Cilt 27, s. 312-313.
22 Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün Tarık Zafer Tunaya'ya yazdığı 18 Haziran 1948 tarihli mektup. Aktaran Meral Demirel, *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2006, s. 124.
23 Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün Tarık Zafer Tunaya'ya yazdığı 18 Haziran 1948 tarihli mektup. Aktaran Meral Demirel, *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey*, s. 126-127.

HEGEMONYAYA GİDEN YOLDA REVİZYONİZM VE ANAKRONİZM:

M. Attila Aykut'un *Silah Arkadaşları*'nda Tarihe Popüler Yaklaşım

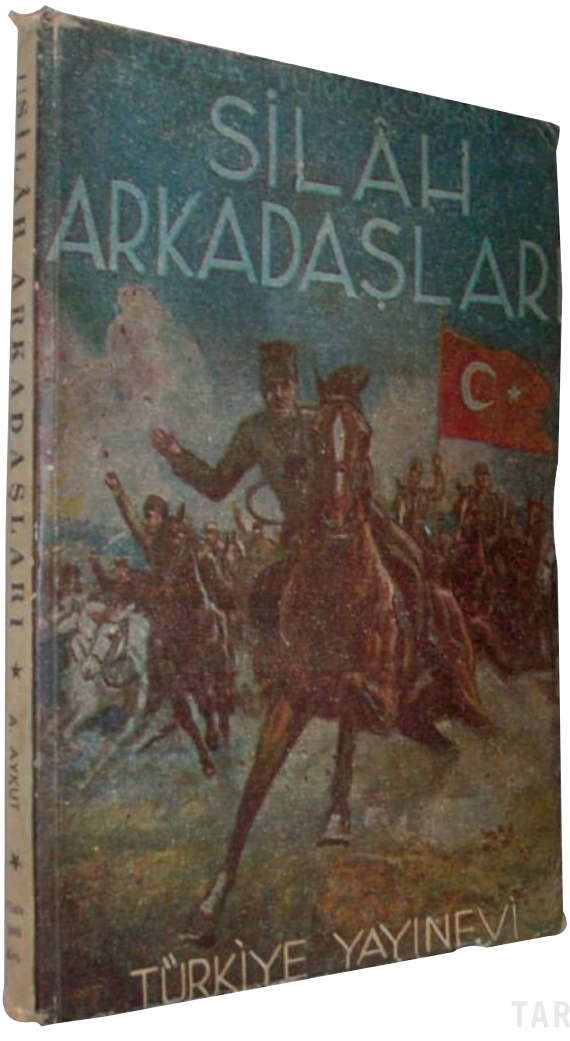
EROL KÖROĞLU

SİLAH ARKADAŞLARI VE DİĞER MİLLİ ROMANSLAR BİR HAC YOLCULUĞUNA DAYANIRLAR. ESKİ BAŞKENTTEN KAÇAN MİLLİYETÇİLER, ZORLU BİR GÜZERGÂHI AŞARAK KABELERİ OLAN ANKARA'YA ULAŞIRLAR. ANKARA HER ZAMAN GEREKSİNİM DUYULAN OLUMLU ULUSAL ENERJİNİN ANA KAYNAĞIDIR VE BÜTÜN OLUMSUZLUKLARDAN UZAK ANLATILIR. BURADA ARINAN VE YENİ KİMLİKLERİNİ MEŞRULAŞTIRAN MİLLİYETÇİLER, ORADAKİ ÖNDERİN YOL GÖSTERMESİYLE ARINMIŞLIKLARINI TEHDİT EDEN İÇ VE DIŞ DÜŞMANI KOLAYLIKLA ALT EDERLER.

-Buna teşekkür etmek için, saadetinize beni inandırmanızı isterdim.
Yüzüme baktı:
-Nasıl?
-Bu hislerimin muhatabı siz olduğunuzu anladığınız zaman beni ümitsizliğe düşürmeyerek!..
Kıpkırmızı oldu. Göğsünün derin nefeslerle kalkıp indiğini farkediyordum. Fakat heyecanı çok devam etmedi. Bu mağrur ve kendine hakim olmaya alışkın kız, ne suretle olursa olsun, tesir altında kalmayı bir mağlubiyet telakki ediyordu.
Fakat ben, artık müsterihtim. Kendi arzusile, hislerimi söyliyebildiğim için rahat etmiştim. Bunu, kendisi de bildiği için beni bir küstah telakki etmiyordu. Sustu. Yürüdük... Neden sonra kırık, içten bir sesle cevap verdi:
-Yolumuz, aşk yolu değil, Seyfi Bey. Gönüller dile gelmeden evvel, bastığımız toprağın hürriyetini vermek lazım.
Ve biraz durup ilave etti:
-Yürüyelim!
Ve yürüdük. Tırmandığımız tepenin ardından Yörük köyü göründü. İstilaya uğrayan yurdu böyle köy köy, adım adım yürüyerek geri almak gerek![1]

Başlıkta geçen anakronizm ve revizyonizm, Mahmut Attila Aykut'un 1942'de ilk baskısı yapılan *Silâh Arkadaşları* romanından alıntılanan bu parçanın neresinde? Öncesinde ve sonrasında, aslında bu romanın bütününde. *Silâh Arkadaşları* ele aldığı tarihsel malzemeye bilinçli olarak dikkatsizce yaklaşan, revizyonist ve anakronistik bir milli romans, bir Kurtuluş Savaşı anlatısıdır. Fakat bu tezdeki revizyonizm ve anakronizmi sergilemeye başlamadan önce, kısaca "milli romans" ve "Kurtuluş Savaşı anlatıları" adlandırmaları üzerinde durmak gerekiyor. Bu adlandırmaları türsel olarak değerlendirmeliyiz. Bu anlamda "milli romans türü"; roman, şiir, tiyatro gibi biçimsel olarak belirlenen dikey bir tanımlamaya değil, içerik ve bu içeriğin uzlaşımsal olarak doğurduğu biçemsel özelliklere dayanan yatay bir sınıflamaya yol açıyor. Yani bu janrın içinde romanlar yer alabildiği gibi, tiyatro yapıtları, şiirler, biyografik ve otobiyografik anlatılar da yer alabiliyor. Fakat burada, bu alışılmadık sınıflamanın açıklanmasına değil, en çok görüldüğü tür olan romanın bir örneğine bakacağız.[2]

Başlıktaki "popüler" sözcüğüne de değinmek gerekli. Bu sözcüğü "kanon-dışı", ulusal edebiyatın şu veya bu sebeple ana listesine alınmamış ve unutulmaya terk edilmiş olarak da okuyabilirsiniz. *Silâh Arkadaşları* böyle bir roman. Örneğin, nispeten geniş bir okuyucu kitlesine ulaştığının göstergesi olarak, 1964'te beşinci baskısı yapıldığı halde, hiçbir edebi başvuru kaynağında adı geçmez. Oysa "milli romans" adını verdiğimiz türün ilk ve belirleyici örneklerinden olan Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye* romanları gayet iyi bilinir. Yine bu alanda yer alan, daha az olmakla birlikte yine de ara sıra hatırlanan Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* da tanıdık gelebilir. Oysa, bu alanda yer alan romanların büyük çoğunluğu *Silâh Arkadaşları* ile aynı kaderi paylaşır. Burhan Cahit Morkaya'nın *Yüzbaşı Celal*'i (1933), Sami Hekimci'nin *Gülseren ve Milli Mücadele*'si (1949), Behzad Sinopluoğlu'nun *Kan ve Sevgi*'si (1946)

***Silah Arkadaşları*'nın birkaç baskısından birinin kapağı**

Silâh Arkadaşları'nın kader arkadaşlarından sadece birkaçıdır.

"Milli romans" tamlamasını oluşturan iki sözcüğün de otantik kavramlar olmadığını herkes bilir. Her ne kadar milliyetçi tarih ve edebiyat metinleri bu kavramların "bize özgü" bir soyağacını çıkarmaya öncelik verirlerse de, bunların ithal edilmiş oldukları reddedilemez. Bu süreç, her ne kadar çizgisel olmayan, karmaşık bir gelişim izlerse de; millet, milliyetçilik, roman, romans ve hatta bugün kullandığımız anlamda edebiyat daha geniş bir tarihsel süreç olan "modernleşme"nin ürünleridir. Benedict Anderson "millet tahayyülünün kökenleri"ni incelediği *Hayali Cemaatler*'de, bir akım olarak milliyetçiliğin öncelikle Amerika'da geliştiğini, oradan Avrupa'ya geçtiğini öne sürer.[3] Edebiyat alanındaki milliyetçiliğin izlerini süren bir başka araştırmacı Doris Sommer de, Anderson'un saptamasıyla uyumlu bir biçimde, milli romansın çıkış noktası olarak yine aynı yeri, özellikle de Latin Amerika'yı işaret eder.

Sommer "arşı Konulmaz Romans: Latin Amerika'nın Kuruluş Kurmacalar" başlıklı makalesinde, 19. yüzyıl Latin Amerika'sında üretilen "milli romansları" şöyle konumlandırır:

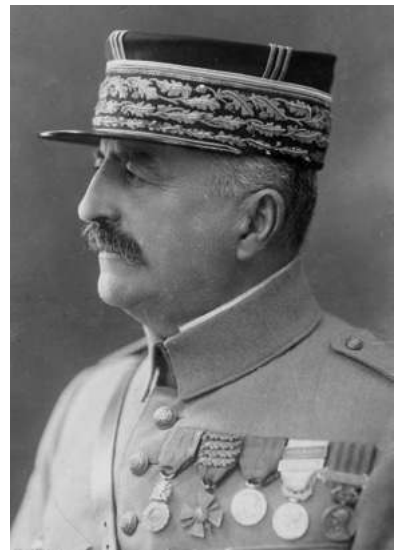
> Pozitivist projenin merkezinde yer alan bu romanlar, oldukça ilginç bir biçimde, kullandıkları mahrem dil aracılığıyla Latin Amerika uluslarını besleyen tarihsel romansları doğurdular. Romans sözcüğünü, günümüzdeki aşk hikayesi kullanımıyla ondokuzuncu yüzyıldaki, romandan çok alegoriye yakın duran kullanımı arasında bir anlamda alıyorum. Latin Amerika romansları kaçınılmaz olarak, belirli bölgeleri, ırkları, partileri ya da ekonomik çıkarları temsil eden bahtsız sevgililerin biraraya getirildikleri hikayelerdir. Bu sevgililerin tutkuları, evlilik ya da cinsel yoldan birleşmeleri, partizan zihinler ve kalpler kazanma umuduyla, santimantal bir okur kitlesine aktarılır.[4]

Bu romansların yazarları, "belirlenemez" bir tarihin epistemolojik boşluklarından yola çıkarak ideal bir gelecek inşasına soyunurlar. Bu cüretkârlıklarının nedeni hem doğmakta olan ulusu meşrulaştırma gereksinimi hem de tarihi gelecekteki bir ideale yönlendirme fırsatıdır.[5] Daha genel bir millet inşası sürecinde, okurlarına ulaştırdıkları muhayyel yapılarla tarihe müdahale edebilmekte, tarihin inşasına katılmaktadırlar. Tarihsel alegoriyle santimantalliğin birleştirildiği milli romanslar, verilere dayanmaktan çok erotik, geriye bakmaktan çok ileriye dönük, yansıtmacı yaklaşımlarla oluşum sürecindeki ulusçuluğun iki kurumunu, ulus ve aileyi kontrol altına alır ve inşa ederler.[6]

Aslında Sommer'in söylediklerinden ve incelemesinden yola çıktığımızda ve konuya *Silâh Arkadaşları* bağlamında yaklaştığımızda, "milli romans" kavramı biraz bol gelir. Romanın Osmanlı Dönemi'ndeki ilk örneklerini de, 1930'larda çok okunmuş aşk romanlarını da, hatta bunların sinemadaki yansıması olan Yeşilçam melodramlarını da Sommer'in milli romans çatısı altında düşünebiliriz. Bu noktada, romandan alıntılanan yukarıdaki pasajda millet idealizasyonuyla erotik santimantalliğin varlığını hatırlayalım. Romanın genelinde görülen bu özellik onu geniş "milli romans" çatısı altına sokmaya yetiyor. Ama *Silâh Arkadaşları*'ndaki anakronizm ve revizyonizm daha dar bir alt-türe, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu belirleyen Milli Mücadele'yi ya da daha çok bilinen adıyla Kurtuluş Savaşı'nı anlatan milli romanslara yol açar. Romanın kısa bir özeti aracılığıyla türün işleyişine ve anakronizmle revizyonizmin bu işleyişteki rolüne yoğunlaşabiliriz.

Roman Fransız Generali Desperey'in, Fatih Sultan Mehmet'i yansılar bir biçimde, beyaz at üzerinde İstanbul'a girdiği anda başlar. Beyoğlu'nun Müslüman ve Türk olmayan ahalisi işgal güçleri ve onların gösterişçi komutanını büyük coşkuyla karşılar. Bu kalabalığın arasında, romanın anlatıcısı ve başkahramanı olan 19 yaşındaki hukuk öğrencisi Seyfi de vardır. Olan bitene çok öfkelenen vatansever Seyfi "Kahrolsun!" diye bağırınca kalabalık onu linç etmek ister fakat polis taklidi yapan Binbaşı Fikri onu kurtarır ve yaralanan Seyfi'yi evine götürür. Fikri'nin annesi ve Seyfi'yle aynı yaşlardaki kızı Feriha yaralarını sarar ve onu saklarlar. Fakat işgal güçlerinin Seyfi'yi aradığı anlaşılınca, hep birlikte deniz yoluyla Anadolu'ya kaçarlar. Onlara Seyfi'nin yine bir subay olan ağabeyi ve ailesi de katılır.

Doğu'daki Müttefik Orduları Komutanı General Franchet d'Esperey 8 Mart 1919'da İstanbul'a geldi

İnebolu'ya ulaştıktan sonra erkekler vazifeli olarak Ankara'ya giderken, Seyfi tüm kadınları yanına alarak memleketi Kastamonu'ya götürür. Seyfi ile Feriha arasında duygusal bir yakınlık doğmaya başlar. Fakat ikisi de çok yurtsever olduklarından birbirlerine açılmakta ağır davranır ve tüm enerjilerini günden güne gelişen Milli Mücadele'ye verirler. Fikri, kızı ile annesini Ankara'ya çağırınca Seyfi de onlarla birlikte yola çıkar. Ankara'da yedek subay eğitimi gören Seyfi, savaşa gider ve önemli yararlılıklarda bulunur. Bu arada, Feriha'ya açılmış ve babasının iznini de alarak onunla nişanlanmıştır. İki sevgili, zorlu mücadelenin sonunda İzmir'in alınmasıyla en büyük mutluluğa ulaşır ve bu mutluluğu, İzmir'de evlenerek daha da geliştirirler.

Gayet basit bir aşk hikayesini Milli Mücadele ortamında anlatan bu romanın anakronizmi daha ilk sayfada ortaya çıkar. Roman birinci tekil şahıs anlatısıyla, başkarakter Seyfi'nin ağzından ilerler. Nitekim, romanın sonunda, anlatılanların Seyfi'nin tuttuğu günlükten kaynaklandığını anlarız. Romanın ve dolayısıyla Seyfi'nin günlüğünün ilk sayfasında ise, Süleyman Nazif'in ünlü "Kara Gün" yazısı yer almaktadır. Süleyman Nazif bu yazıyı, General Desperey'in görkemli bir biçimde İstanbul'a girişi ve azınlıklarca büyük nümayişle karşılanması üzerine yazmıştır. Gayet duygusal bir içeriğe sahiptir; Fransız generalini 1871'deki Paris'in Alman ordularınca işgali olayı aracılığıyla etkilemeye çalışmaktadır. Buradaki anakronizm ise yazıya atılan tarihten kaynaklanır. Romanda alıntılanan yazının başında 17 Mart 1920 tarihini görürüz. Oysa Nazif bu yazıyı bir sene önce, 9 Şubat 1919'da, 63 numaralı *Hâdisat*'ta yayımlamıştır.[7] Yani romanı başlatan olay da, bu olay üzerine yazılmış yazı da verilen tarihten bir sene önceye uzanmaktadır.

Ancak anlatıcı aslında "bunak" bir anakronizmci değildir. Romanı ve dolayısıyla Seyfi'nin günlüğünü başlatan olay 9 Şubat 1919'da gerçekleşmektedir ve anlatıcı da bunun farkındadır. Fakat anlatıcı, ancak romanın sonunda ne olduğunun farkına varabildiğimiz günlüğünü, bu olaydan bir sene sonra, 17 Mart 1920'de tutmaya başlamıştır. Dolayısıyla burada açık bir anakronizm değildir söz konusu olan. Bile isteye yapılan, ustalıklı bir anakronizm söz konusudur. Bunun ilk işaretini S. Nazif'in söz konusu yazısındaki küçük bir farklılıkta görürüz. Yazının orijinali şöyle biter: "Her hal mütehavvildir [değişir]. Arapların güzel bir sözü vardır: 'Isbır, feinneddehre-la-yasbir."[8] Oysa, romana alınan yazıda son cümle tercüme edilmiştir: "sabredeceğiz ve zamanın yürüyüşünü göreceğiz." (s. 5) Yani Süleyman Nazif'in Allah'tan umut kesilmez tarzındaki temennisine, çok daha keskin, umutlu ve iradi bir anlam verilmiştir.

Bu durum romanın ereksel anlatım stratejisinden kaynaklanır. Bu saptamanın bir diğer destekleyicisi günlükteki olayların anlatım biçimidir. Başından geçenleri bir sene sonra kağıda döken günlük yazarı, rivayet kipi yerine şimdiki zaman ve hikâye kiplerini

Süleyman Nazif

kullanır. Cümleler "-yor" ve "-dı" ile bitmektedir. Bu durum anlatılan olayların çok yakın bir zamanda, mesela "dün" ve "burada" olduğunu düşünmemiz sonucunu yaratacaktır. Bakhtin "zaman-uzam" olarak çevirebileceğimiz *chronotope* kavramını geliştirirken bu tür işaretlere dikkatimizi çeker. Dün/bugün, burada/orada gibi işaretleyiciler anlamı tikel bir duruma sabitleyerek konuşan kişinin şimdiki zamanını belirlerler.[9] Bu durumu edebiyat ürünleri üzerinden düşünürsek, konuşmacının şimdiki zamanı ürünün ilk ortaya çıktığı zaman ve mekâna rast gelecektir.

Bu ne demek? Biz bu romanın, bir kurmaca metin olarak ilk kez 1942'de basıldığını biliyoruz. Birazdan değineceğimiz başka veriler üzerinden, romanın basılma tarihine yakın bir tarihte yazıldığını da tahmin edebiliriz. Bakhtin'e göre, "bir metnin kendisi" asla tek başına kendisi değildir; daima yazarın belirli bir zaman ve belirli bir mekânda ürettiği şeyle metnin daha sonraki temellük edilişleri sırasında biçimsel özelliklerine eklenen anlamların bir bileşimidir.[10] İşte bu bağlamda, yazarın belirli bir amaçla, anakronizme dayalı bir anlatı stratejisi ürettiğini görüyoruz. Metnin öykü zamanı (1919'da başlayan süreç), olay örgüsü zamanı (1920'de başlayan süreç), yazılma zamanı (1942'den önceki bir tarih) ve temellük edilme zamanı (n sayıdaki anlardan biri olarak şu anda yazmakta olduğum 9 Mart 2020) başka şeylerin yanı sıra anlatısal kip ya da işaretleyici seçimleri aracılığıyla geniş, alabildiğine geniş bir zamanda birleştiriliyor ya da asılı bırakılıyorlar. Buna şimdilik "milli-ebedi zaman" diyelim.

Fakat bu durum özellikle, metnin en başı yani yukarıda söz konusu ettiğimiz başlangıç aşaması için geçerlidir. Neticede yazar kendi yazma zamanından ötesine çok da fazla müdahale edemez. Dolayısıyla, milli ebedi zamanın romandaki temel belirleyicisi 1930'larla 40'lar arasında bir zamana tekabül edecektir. Yazar, seslendiği okuru 1940'lara, yani kendi şimdisine çağırır. Öykü ve olay örgüsü düzeylerindeki olayları bilinçli olarak basitleştirir, anakronik ve revizyonist bir biçimde ele alır. Roman bize öyle bir Milli Mücadele tarihi çıkarır ki, sanki Mondros'un ardından İstanbul, İzmir ve diğer bölgeler hemen ve aynı anda işgal edilmiş, Mustafa Kemal çok hızlı bir biçimde Samsun-Erzurum-Sivas-Ankara güzergâhını katetmiş ve milli hükümeti kurmuş, milli teşkilat sanki hiçbir engelle karşılaşmamışcasına, iman kuvvetiyle hemen oluşmuş ve halkın can atar bir biçimde Mustafa Kemal'in çevresinde kenetlenmesiyle milli ordu oluşuvermiştir.

Milli Mücadele'nin bu doğrultuda kavranış ve anlatılışı, karanlıkta el yordamıyla, pek çok uzlaşma, çatışma ve kararsızlıklarla ilerleyen bir süreci dümdüz yürüyen bir ok işaretiyle temsil etmeye denktir; okurun kafasını bulandıracak ayrıntılar silinir ya da basitleştirilir. Romanda bolca görülen "birlik ve bütünlük" havasına bir örnek verelim:

> Bu muharebe başka muharebelere benzemiyecek. Milletin gözü açıldı. Tanrı bize bir de zarplı başbuğ yolladı. Yediden yetmişe ve saçı bitmedik yetimine kadar toprağını korumak için koşuyor. Herkes isteneni veriyor. Söyleneni yapıyor. Hiç jandarmaya, tahsildara lüzum yok. Yaşını doldurup şubesine gidiyor. Geçen gün buradan bir manga delikanlı yolcu ettik. Öyle sevinçle gittiler ki, düğüne gider gibi. Zaten Türk milleti efendi millettir. Sırası gelince boğuşmasını bilir. Namusuna, toprağına göz attırmaz. Yeter ki, başında iyi devletliler olsun. (s. 62)

SİLAH ARKADAŞLARI, ANAKRONİZM VE REVİZYONİZME DAYALI ANLATI STRATEJİSİNİ KENDİNE ÖZGÜ BAŞKA ARAÇLARLA GELİŞTİRMEYE DEVAM EDER. ROMANIN PEK ÇOK YERİNDE, MUSTAFA KEMAL İÇİN "BAŞBUĞ" YA DA "BÜYÜK ŞEF" NİTELEMESİ GEÇER.

Oysa, Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'nde, *Nutuk*'tan, İsmet İnönü'nün ya da Milli Mücadele'nin lider kadrosunda yer almış diğer kişilerin anılarından yola çıkarak gösterdiği gibi durum hiç de böyle değildir. Avcıoğlu, birlik bütünlük içindeki bir Anadolu'nun ya da Türk milletinin değil; Mustafa Kemal'in önünde zorluk çıkaran, dört yıllık uzun Dünya Savaşı'ndan bezmiş, askere alınsa bile akşamında firar eden, işine gelmediğinde Ankara'ya karşı gelen; memnuniyetsiz, yoksul, morali bozuk bir halkın resmini çizer.[11]

İçinde yer aldığı milli romans türünün uzlaşımları doğrultusunda, bu zorlu karmaşa hiç yaşanmamış gibi davranmaya devam eden *Silah Arkadaşları*, anakronizm ve revizyonizme dayalı anlatı stratejisini kendine özgü başka araçlarla geliştirmeye devam eder. Romanın pek çok yerinde, Mustafa Kemal için "başbuğ" ya da "büyük şef" nitelemesi geçer. Örneğin roman kahramanları işgal altındaki İstanbul'dan kaçıp Karadeniz yoluyla İnebolu'ya çıkar ve kağnılar aracılığıyla Kastamonu'ya giderler. Yazar bu yolculuktan yola çıkarak, Milli Mücadele bilincini şöyle yorumlar: "Bu yaban nanesi ve reçine kokulu yeşil yurdun geçitlerinden akan insan selleri, dalga dalga Ankara'da toplandı. *Tarihleri yıkıp yapan Başbuğun* etrafını sardı ve onun işareti ile asıl hedefe doğru bir çığ gibi önüne çıkanı eze eze yürüdü." (s. 37-vurgulama bana ait)

Başbuğ lâkabının günümüz siyasal leksikonunda, özellikle MHP'nin kurucusu Alparslan Türkeş için kullanıldığını biliriz. Fakat sözcüğün Türkçedeki kullanımı 1930'ların başlarına uzanır. Başbuğ ve eşanlamlısı olarak "şef"; Batı'da 1930'larda güçlenmeye başlayan totaliter, özellikle de faşist siyasal kültürlerin etkisiyle üretilmiş sözcüklerdir. İtalya'da Mussolini için kullanılan "Il Duce" ve Almanya'da Hitler için kullanılan "Fuhrer" şef, lider anlamına geliyor. 1930'larda tek parti iktidarını pekiştiren CHP'de

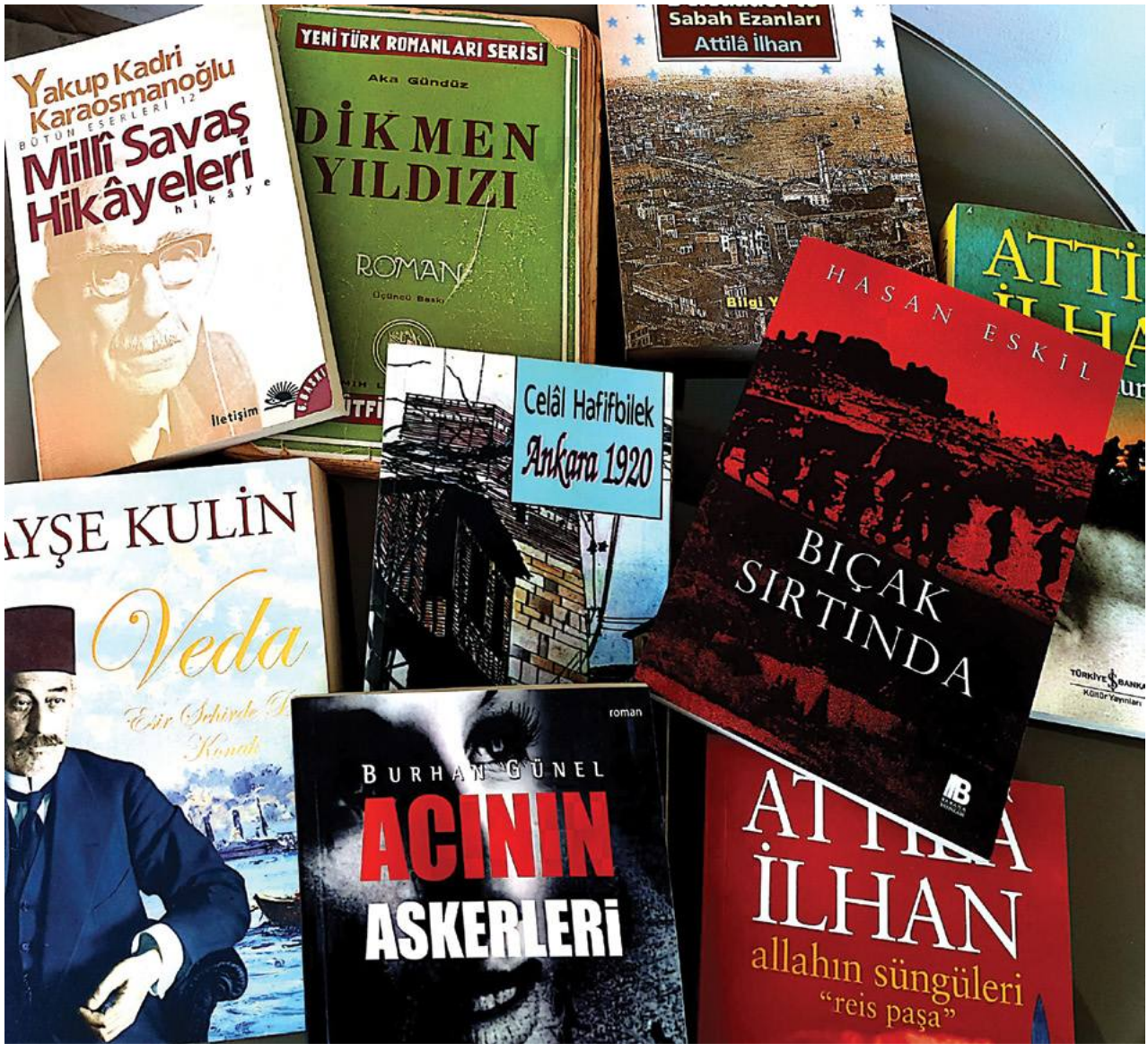
bunların karşılıkları olan başbuğ ve şef kullanılmaya başlıyor. Yalnız, bir farkla. Türkiye'de iki şef var: Özellikle 1938'den sonra "Milli Şef" olarak İsmet İnönü ve "Ebedi Şef" olarak da Atatürk. Romanda Mustafa Kemal için "başbuğ" ve "büyük şef" nitelemelerinin kullanıldığını görüyoruz fakat "milli şef" kullanımından özenle kaçınılıyor. Eğer romanın ilk defa 1942'de yayımlandığını bilmeseydik, sırf bu kullanımlar nedeniyle İsmet İnönü döneminde, 1940'larda, 1938'den sonra ve kesinlikle 1950'den önce yazıldığını iddia edebilirdik.

Bu izlenimi güçlendiren bir örnek daha var. Romanın kahramanları, Kastamonu'nun köylerinde "tekâlif-i milliye" toplamaya çıkarlar (böylece tekâlif-i milliye olağanüstü bir vergi olmaktan çıkar ve Türk milletinin gönüllü olarak gerçekleştirdiği bir fedakârlık haline getirilir) ve gittikleri bir köyde Emin Efendi isminde, oldukça kültürlü bir köy kâtibi ile karşılaşırlar:

> Emin Efendi zevk sahibi bir adam. Odanın ortasında dört köşe bir masa, üzerinde beyaz örtü ve beyaz yemek tabakları, duvarlarda kırmızı beyaz kurdelelerle süslenmiş büyük başbuğun resmi. Ve birkaç eski levha. Köşede aynalı bir konsol, üzerinde bir saat. Feriha Hanım ve Seniha âdeta şaşırmışlar, birbirlerine bakıyorlardı. Sofradaki tabakların üzerinde çiçek şeklinde süslenmiş peçeteler ve tertemiz çatallar, bıçaklar vardı. Doğrusu bu kadarını ben de tahmin etmiyordum. (s. 64-65)

Kastamonu'nun bir köyünde, yirmili yılların başında, bekar bir köy katibinin evinde beyaz örtülü bir masa, masanın üstünde de Batı "adab-ı muaşereti"ne göre düzenlenmiş bir sofra görmek oldukça abartılı bir fantezi olsa gerek. Zaten son cümlede yazar da abarttığının biraz farkına varmış gibi. Ama, asıl şaşırtıcı olan, duvarda kurdelelerle süslenmiş "başbuğun resmi". Emin Efendi'nin hayranlık derecesine ve hızına şaşırmak bir yana, bir köyde milli liderin çerçevelenebilecek bir fotoğrafını bulması da insanı hayran bırakıyor.

Bu fantastik sahnede iki hedef var aslında: Tarif edilen ev ve sahibi CHP'li bir aydının evidir; gayet sade, ama aynı zamanda uygar ve siyasal açıdan ileri derecede angaje bir aydının evi. Yazar, kırklı yılların aydınını 1920'nin köyüne götürerek, hem bu aydını olumlamış oluyor hem de Milli Mücadele'nin zaten olumlu ve bize özgü ortamının "uygarlığı" dışlamadığını da tahayyül etmiş oluyor.

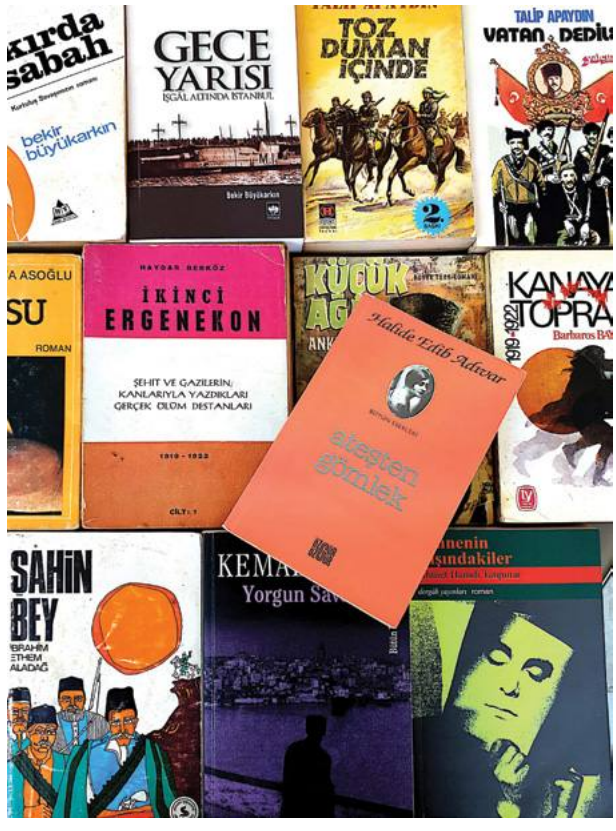

Kurtuluş Savaşı romanlarının az ve çok bilinen pek çok örneği var

Romandaki anakronizm ve revizyonizm örnekleri bu yazının sınırlarına sığmayacak kadar bol. Son bir örnek görelim: Seyfi ile Feriha "tekalif-i milliye" toplamak için Kastamonu'nu köylerini geziyorlar ve bu sırada romanın revizyonist ve anakronistik yaklaşımına yeni boyutlar katılıyor. Feriha ve Seyfi gibi Osmanlı Devleti'nde eğitim almış iki gencin saltanat karşıtı laflar ettiklerini, hem de bu lafları akıllarından geçirmeyip tüm bir köy ahalisinin karşısında dile getirdiklerini görüyoruz:

> Hemşehrilerim, kardeşlerim... Köyünüzde bir gece misafir kaldık; yedik içtik. Gördüğümüz ikramı unutmayacağım. Fakat sizlerden bir de memleket için, millet için, düşmanla çarpışan askerlerimiz için yardım istiyoruz. Biliyorsunuz, büyük muharebe bitti, fakat düşmanlar yakamızı bırakmadılar. Şimdi can evimize, Anadolumuza el uzatıyorlar. *İstanbul'daki hükûmet düşmanla birleşti. Saraylarda safaya dalıp memleketi kahpece düşmana teslim eden padişahla adamları milleti başsız bıraktılar.* Fakat Tanrı bize büyük bir başbuğ ihsan etti. Bütün millet etrafında toplandı. Şimdi eli silâh tutan her Türk cepheye gidiyor geri kalanlar da onların eksiğini gediğini yetiştiriyor. (s. 75-vurgulama bana ait)

Toparlamaya çalışalım. *Silah Arkadaşları*, Milli Mücadele'yi konu edinen bir milli romans. Bu açıdan, başlarda sözü edilen benzerleriyle pek çok noktayı paylaşmakta. Örneğin, hemen bütün bu türden milli romanslarda olduğu gibi bu roman da bir yol, daha doğrusu hac hikayesi. Anderson sömürgelerde milliyetçiliğin doğuşunu açıklamak için bu kavramı kullanır. Bir sömürgedeki melezlerden oluşan bürokratlar ülkeyi kat eden bir kariyer çizgisi sergilerler. Uzak bir vilayette başlayan kariyer, eğer kişi şanslıysa, başkentte, doruk noktasında sona erer. Bütün ülkeyi tavaf eden bürokrat, kendisi gibi başka meslekdaşlarının olduğunun bilincinden bir milli anlayışa doğru evrilir. *Silah Arkadaşları* ve diğer milli romanslar bu türden bir hac yolculuğuna dayanırlar. Eski başkentten kaçan milliyetçiler, zorlu bir güzergâhı aşarak kabeleri olan Ankara'ya ulaşırlar. Ankara her zaman, gereksinim duyulan olumlu ulusal enerjinin ana kaynağıdır ve bütün olumsuzluklardan uzak anlatılır. Burada arınan ve yeni kimliklerini meşrulaştıran milliyetçiler, oradaki önderin yol göstermesiyle arınmışlıklarını tehdit eden iç ve dış düşmanı kolaylıkla

Edebi değerin ön planda olmadığı Kurtuluş Savaşı romanlarının kurucu metni Halide Edib Adıvar'ın *Ateşten Gömlek*'idir

alt ederler.

Buraya kadar olan hikaye hemen bütün milli romanslarda ortaktır. Fakat genellikle ondan sonrasına yönelik olarak ve her zaman ayrıntı düzeyinde bu türün alanına giren tek tek yapıtların özgün katkıları ortaya çıkar. Bu katkı, neredeyse her zaman, yazarın yazmakta olduğu belirli zaman ve mekanda intisap etmiş olduğu iktidar bloğunun hegemonyasını güçlendirmek doğrultusundadır. *Silah Arkadaşları*'nın hegemonyasını güçlendirmeye çalıştığı iktidar bloğu, metnin kendisinden yola çıktığımızda, 1938-46 arası Milli Şef idaresindeki tek parti düzeni olarak görünmektedir. Birliğin, bütünlüğün, askeri düzenin, tek bir lider etrafında toplanmanın ve en baştaki pasajı hatırlarsak, kadınla erkeğin önceliği milli olana vererek birlikte yürüdükleri, zorlukların azimle üstesinden geldikleri bir düzenin.

EROL KÖROĞLU – BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Attila Aykut, *Silah Arkadaşları* (İstanbul: Y.y., 1942), s. 65-66.
2 Kurtuluş Savaşı Anlatıları türünde yer alan farklı metinlere ve türün geneline dönük ayrıntılı bilgiler için şu çalışmalarıma bakılabilir: "Roman Olarak Tarihsel Roman: Türün İşlevine Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı*'sı Üzerinden Bir Bakış," *Kitap-lık* 111 (Aralık) 2007: s. 79-85; "The Enemy Within: Aka Gündüz's *Star of Dikmen* as an Example of Turkish National Romances," Jale Parla ve Murat Belge, yay. haz., *Balkan Literatures in the Era of Nationalism* içinde: s. 77-90. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009); "*Sahnenin Dışındakiler*'i Tamamlamak: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kurtuluş Savaşı Anlatıları Türü," *Bilig* 66, (Yaz) 2013: s. 93-122.
3 Bkz. "Criollo Öncüler" başlığını taşıyan dördüncü bölüm: Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 1993).
4 Doris Sommer, "Irressistible Romance: The Foundational Fictions of Latin America," Homi Bhabha, yay. haz., *Nation and Narration* içinde, s. 75. (Londra ve New York: Routledge, 1990). Çeviri bana ait. Yazarın bu konuyu daha kapsamlı bir biçimde el aldığı kitabı için bkz. Doris Sommer, *Foundational Fictions: The National Romances of Latin America* (Berkeley: University of California Press, 1991).
5 Sommer, ibid., s. 76.
6 Ibid., s. 84.
7 Bkz. İnci Enginün, Zeynep Kerman ve Selim İleri, yay. haz., *Kurtuluş Savaşı ve Edebiyatımız* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 1998), s. 47-48.
8 "Sen sabret, zira zaman sabretmez."
9 Michael Holquist; *Dialogism: Bakhtin and His World* (Londra ve New York: Routledge, 1990), s. 121.
10 Ibid.
11 Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın, Birinci Kitap* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1995). Özellikle s. 280-339 arası "Kurtuluş Savaşı'nda Milliyetçilik" bölümü.

Birinci Meclis'te İşçi Meselesi ve Zonguldak Maden İşçilerine Yönelik Yasal Düzenlemeler

NURŞEN GÜRBOĞA

23 NİSAN 1920'DE TOPLANAN BÜYÜK MİLLET MECLİSİ, 1920 VE 1921 YILLARINDA ZONGULDAK KÖMÜR HAVZASI İLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ KANUNLAR ÇIKARDI. BU KANUNLARDAN BİR KISMI HAVZADAKİ MADEN İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA VE YAŞAM KOŞULLARINI İYİLEŞTİRMEYE DÖNÜK SOSYAL POLİTİKA ÖNLEMLERİNİ İÇERİRKEN, DİĞERLERİ İŞÇİLERLE DOĞRUDAN İLGİLİ OLMASA DA İŞÇİLERİN AĞIR KOŞULLARINI MECLİS GÜNDEMİNE TAŞIDI. HAVZA İŞÇİLERİNE YÖNELİK BU İLGİNİN NEDENİ HAVZADA YÜKSELEN BİR İŞÇİ HAREKETİ YA DA ÖRGÜTLÜ MÜCADELE DEĞİLDİ.

Zonguldak Kömür Havzası ile ilgili sosyal politika tedbirleri içeren kanunlar milletvekilleri tarafından değil, hükümet tarafından teklif edilmişti. Bu yıllarda Ankara hükümetinin Zonguldak kömür havzasına ve maden amelesine özel bir ilgi gösterdiğini iddia edebiliriz. Bu yazıda 1920-1921 yıllarında kömür madeni işçilerinin çalışma ve yaşamlarını iyileştirmeye dönük kanunlar ile Meclis'teki tartışmalara odaklanarak siyasal iktidarın havza işçilerine yönelik ilgisinin nedenlerini, sınıf sorununa yaklaşımını ve dönemin ihtilalci alternatifleri yerine önerdiği çözümleri tartışacağız.

ZONGULDAK MADEN İŞÇİLERİNE YÖNELİK KANUNLARIN POLİTİK – İDEOLOJİK ÇERÇEVESİ

Hükümetin havza işçilerine yönelik ilgisinin nedenleri 1920-1921 yıllarının özgün siyasal ve ideolojik koşullarında aranmalıdır. Maden işçilerinin hükümetin gündeminde yer almasının en yakın nedenleri arasında Ereğli-Zonguldak havalisinin Fransız işgali altında olması, kömür madenlerinin büyük ölçüde yabancı sermaye ve gayrimüslim madenciler, dolayısıyla "gayri-milli" unsurlar tarafından işletilmesi ve maden amelesinin büyük ölçüde Müslüman olması sayılabilir. Mütarekeden hemen sonra Fransızlar Zonguldak'a asker çıkarmış, 1920 yaz aylarında Fransız askeri varlığı işgale dönüşmüş ve işgal 1921 yaz aylarına kadar devam etmişti.[1] Fransızlar havzada sadece işgalci güç olarak değil, maden işletmecisi olarak da yer alıyordu. Fransız sermayeli Ereğli Şirketi 19. yüzyıl sonlarından beri havza madenlerinin

Birinci Meclis

önemli bir kısmını işletiyordu.[2] Şirket, Birinci Dünya Savaşı'nda havzayı terk etmiş, savaş sonrasında ise Fransız askerinin havzaya gelmesi ile beraber faaliyetlerine yeniden başlamıştı. Ereğli Şirketi'nin yanı sıra, havzada bir kısmı Yunan uyruklu olmak üzere, çoğu Rum önemli sayıda gayrimüslim madenci de bulunuyordu.[3] İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'da kurduğu İtilaf Devletleri Kömür Komisyonu Zonguldak kömürlerinin idaresini ele almış, hem İtilaf Devletleri'nin ihtiyaçlarını karşılıyor hem de havzadaki yabancı ve gayrimüslim madencileri kayıran düzenlemeler yapıyordu.[4]

Ankara Hükümeti öyle görünüyor ki hem Milli Mücadele'nin yabancı/gayrimüslim karşıtlığı hem de İttihatçıların milli iktisat politikası çerçevesinde, İtilaf Devletleri ile iş birliğinde içinde olduğu düşünülen "gayri milli" sermaye karşısında Müslüman Türk madencileri ve işçileri savunuyordu. Üstelik yerli kömürün rekabet gücünü artırmak için de sosyal politika tedbirleri gerekliydi; zira düşük işçi verimliliği ancak sosyal politika tedbirleri ile artırılabilirdi. Havza işçilerine yönelik kanunların ideolojik bağlamlardan biri Müslüman Türk unsurun çıkarlarını savunan iktisadi milliyetçilik ise diğeri de bununla ilişkili verimlilik kaygısıydı.

Zonguldak maden işçilerine yönelik yasal düzenlemelerin ilişkili olduğu bir diğer ideolojik bağlam da Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişmeler ve Bolşevik İhtilali'nin Anadolu solundaki etkileri olarak görülebilir. 1920 ve 1921 yılları Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştiği, eş zamanlı olarak Anadolu'da sol akımların güçlendiği bir dönem. Söz konusu yasaların hazırlanmaya başladığı 1920 yazından itibaren Sovyetler'den silah yardımı başlamış, aynı dönemde Ankara'da komünizm sempati ile karşılanmış, hükümetin yayın organı Hâkimiyet-i Milliye en büyük düşmanı "kapitalizm afeti" ve "onun çocuğu emperyalizm" olarak ilan etmişti. 1920 yazından itibaren Meclis'te çeşitli sol grup ve oluşumlar 1921 ilkbaharına kadar varlık göstermişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu/Halk Zümresi gibi Meclis'te denetimi dışındaki sol örgüt ve oluşumları etkisizleştirmek ve Sovyet yönetiminin desteğini sürdürmek için Ankara'da bir de Türkiye Komünist Fırkası kurdurmuş, partinin ileri gelenleri arasında Zonguldak'la ilgili kanun görüşmelerinde sıkça söz alan Tevfik Rüştü (Aras) da bulunmuştu.[5]

Siyasal konjonktürün Meclis'te de soldan yana olduğu 1920-1921 aralığında, Zonguldak maden işçileri kesif bir işçi kitlesi olmaları, ağır çalışma ve yaşam koşulları ve örgütsüzlükleri ile sol bir söylem için ideal bir kitleydi. Maden işçilerine dönük düzenlemeler hem Meclis içindeki sol gruplarla rekabet hem de Sovyetler'e işçi dostu bir görünüm vermek için işlevsel görünmektedir. Maden işçilerine dönük düzenlemelerin yer aldığı ikinci ideolojik bağlamı resmi solculuk olarak adlandırabiliriz.

Kuşkusuz Birinci Meclis'e damgasını vuran önemli ideolojik tartışmalardan biri de halkçılıktı. Maden işçilerine yönelik düzenlemeler, Meclis'te geniş halk yığınlarının yönetime nasıl katılacağına ilişkin tartışmaların sürdüğü, mesleki temsilden şuralara dayalı

Atatürk Birinci Meclis'ten çıkarken

yönetim sistemine uzanan alternatiflerin tartışıldığı koşullarda yapıldı.[6] Zonguldak kömür havzası, gayri milli sermaye yapısı ve Müslüman Türk işçi kitlesi ile ülkenin milli unsurlarını korumaya yönelik tesanütçü/solidarist bir halkçılıkla kolayca ilişkilenebilirdi. Solidarizm hem özel mülkiyet ve serbest girişimciliğe izin verdiği hem de iktisadi alanda devlet müdahaleciliğini; sosyal alanda sınıfsız, çatışmasız, kaynaşmış, organik bir toplumu önerdiği için ülkede henüz kapitalizmin, dolayısıyla da sınıfların yeterince gelişmediğini düşünen siyasal seçkinler için hayli cazip bir fikir akımıydı. Temel çelişkiyi sınıf çelişkisi değil iktisadi hayata egemen olan yabancı sermaye ve gayrimüslimler ile millet arasında gören siyasal seçkinler için Zonguldak'taki amele meselesine solidarist yaklaşım milli iktisat ile de uyumluydu.[7] Kesif bir işçi kitlesi olmaları ve ağır çalışma koşulları ile Bolşevik İhtilali'nden etkilenebileceği düşünülen Zonguldak işçilerinin hukuku ancak solidarist bir halkçılıkla eklemlenebilecek amele birliği gibi korporatist işçi teşkilatlarıyla korunabilirdi. Zonguldak maden işçilerine yönelik düzenlemelerin üçüncü ideolojik bağlamını, milliyetçilik ve resmi solculukla da uyumlu olan korporatist solidarist bir halkçılık oluşturdu.

ZONGULDAK MADEN İŞÇİLERİNİN MECLİS GÜNDEMİNE GELİŞİ

1920 yazında Meclis gündemine gelen bir kanun tasarısı kömür madencileriyle ilgili olmakla beraber Zonguldak maden işçilerinin ağır çalışma ve yaşam koşullarını gündeme getirmesi açısından önemlidir. *Ereğli ve Zonguldak havzalarından ihraç olunacak maden kömürlerinden alınacak ihracat resmi hakkında kanun* tasarısı, 15 Ağustos 1920'te Meclis'te tartışıldı. Tasarı havzadan ihraç olunacak kömürden türüne göre belirli bir miktar ihracat resmi alınmasını öngörüyordu. Hükümet, havza kömürünün İtilaf güçleri, yabancı ve gayrimüslim sermayenin çıkarlarına hizmet etmesi, Müslüman madencilerin kömür ihracının engellenmesi ve Ankara hükümetinin mali kaynak arayışı gibi nedenlerle kanunu teklif etmişti.[8] Kanun doğrudan maden işçileri ile ilgili olmasa da işçilerin barınma, beslenme ve sağlık koşullarını iyileştirici önlemlerin alınması için kanuna bir madde eklenmesi ya da kapsamlı bir amele kanunu yapılması uzun boylu tartışıldı. Örneğin Bolu mebusu Dr. Suat Bey amelenin alın teri ile yaratılan servetin yabancıların cebine dökülmesini eleştiriyor, amelenin sağlık koşulları için de ek bir resim yüklenmesini öneriyordu. Bazı milletvekillerinin amele meselesinin kanunla ilgi olmaması nedeniyle ayrı bir amele kanunun yapılmasını teklif etmeleri itirazla karşılanmıştı. Örneğin resmi TKP'nin üyelerinden olacak Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, devletin kömür rüsumundan faydalanması için alelacele kanun çıkartılmasına karşılık her gün kötü çalışma koşulları nedeniyle ölen işçilerin durumunun kapsamlı bir iş kanununa havale edilmesine itiraz ediyordu. İsmail Suphi Bey'in sözleri ile "sona kalan dona kalır"dı, hazırlığı uzun zaman

alacak olan bir amele kanunu yerine, ek bir kanun maddesi ile Zonguldak işçilerinin koşullarını iyileştirmek için bir vergi alınabilirdi.

Meclisteki tartışmalar hükümetin hem genel bir iş kanunu hem de Zonguldak işçilerine özel bir kanun yapmaya hevesli olduğunu gösteriyor. İktisat Vekili M. Celal Bey, her sınıftan işçiyi düşünmenin vaktinin geldiğini belirterek kapsamlı bir iş kanunundan söz ederken Maliye Vekili Ferit Bey ise havza işçisi için maden şirketlerinin, devletin ya da işçilerin katkıları ile bir yardım sandığı kurulabileceği, bunun için ayrı bir kanun çıkarılabileceğini söylüyordu.

İhracat resmi ile ilgili kanun ek bir madde içermeden kabul edildi. Her ne kadar söz konusu kanun Zonguldak işçileri lehine bir düzenleme getirmese de, aynı ay içinde İktisat Vekili M. Celal Bey havza müdürü ile temasa geçerek bir kanun hazırlığına girişmiş görünüyor. Bolu mebusu Suat Bey de bir ay sonra Zonguldak ve çevresinde amele hastaneleri yapılması için bir kanun teklifi vererek hastane yapımına önayak oldu.[9]

FAKİRLERİN HAMİSİ MECLİS-İ ALİ, KÖMÜR TOZLARI VE BİÇARE AMELE

Hükümet havzaya çeşitli sosyal politika tedbirleri ile müdahale etmenin kanuni altyapısını 1920 yazından beri hazırlamaktaydı. Zonguldak kömür havzası ile ilgili ilk kapsamlı sosyal politika kanunu 8 Kasım 1920 tarihli heyeti vekile toplantısında *Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Füruhtuna Dair Kanun* layihası olarak kabul edilmiş ve 18 Nisan 1921'de Meclis gündemine gelmişti. Kanunun gerekçesinde o zamana kadar ihmal edilen biçare amelenin insani bir hayat sürdürmesi için üretim sırasında oluşacak kömür tozlarının amelenin refahına yönelik girişim ve teşkilat masraflarına ayrılması yer alıyordu. Kömür tozları İktisat Vekaletinin gözetimi altında amele heyeti tarafından müzayede ile satılacak ve tutar amele heyeti namına Ziraat Bankası'na yatırılacaktı.[10]

Kanun teklifi heyeti vekile tarafından yapılmış ve acilen görüşülmesi istenmişti. Kanunun aciliyetine rağmen maden işçilerine kömür tozları gelirinin hasredilmesi teklifi Meclis'te önemli bir dirençle karşılaştı. Konya mebusu Vehbi Efendi; amelenin yevmiye karşılığı çalıştığı, sıhhati için hastane yapıldığını, ayrıca neden kömür tozlarından bir menfaat temin edildiğini anlamadığını belirtiyordu. Malatya Mebusu Feyzi Bey'in kanundan anladığı ise "amele kömürleri çıkarırken parçalasın, toz yapsın, sonra o satılsın, parasını cebine koysun"du.[11] Feyzi Bey'e göre yevmiyesini alan, askerlikten de kurtulan ameleye bir de toz vermek fazlaydı. İkinci Grup mensuplarından Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ise kanun teklifine özel mülkiyet noktasından karşı çıkıyordu: Kömür tozları hükümetin değil maden sahibinindi. Eğer sahibi bahşediyor ise hükümet yararlanmalıydı. Söz konusu milletvekilleri açıkça işçi karşıtı ve özel mülkiyet yanlısı bir tutum benimsiyorlardı.

Bazı mebuslar bir arada

Kanunu savunan milletvekilleri ise mülkiyet meselesine itiraz ediyorlardı. Tunalı Hilmi Bey'e göre tozun mülkiyeti hükümette idi ve bu hak işçinin emeğinin, çalışmasının bir mahsulüydü. Dolayısıyla işçinin tabii hakkıydı. Hilmi Bey'in sözleri "Bolşeviklik yok" itirazı ile karşılanmıştı. Tıpkı Tunalı Hilmi gibi, Besim Atalay Bey de tozun amelenin çalışırken ürettiği, dolayısıyla ameleye ait bir mahsul ve doğal hak sayıyordu.[12]

Eleştirilere karşı İktisat Vekili M. Celal Bey kanunun on binlerce Müslüman ve Türk amelenin sefilane hayatıyla alakalı olduğunu belirterek konuyu mülkiyet tartışmasından milliyetçi bir çerçeveye, oradan da verimlilik meselesine taşımıştı. Havza amelesi nizamname ve talimat adı (Dilaver Paşa Nizamnamesi) altında cebir ve tahakkümle çalıştırılmış, nizamnamenin amelenin faydasına olan kısımları ise tamamen unutulmuştu. Memleketin piyasasını tutan yabancı madencilerin hükümetleri ise maden amelesine kıymet vermiş, amelenin hayatını düzenlemiş, amele de teavün sandıklarından kooperatiflere kendi ihtiyaçlarını karşılayacak teşkilatı kurmuştu. Kısaca sosyal politika tedbirleri sayesinde yabancı amelenin verimliliği, havza amelesine göre dört beş misliydi. Celal Bey'in sözleri ile: "Bizimkilerin halini arz edeyim: hepsi çıplak, hepsi açtır. Hatta üzerlerinde bir mintan bile yoktur."[13]

Emin (Sazak) Bey'e göre ise aç ve çıplak olan ve tazyik gören sadece Zonguldak amelesi değildi; Türk olan tüm ahaliydi. İktisat vekilinin tuttuğu bu yollar ise Bolşeviklikti. Ali Şükrü Bey de sosyal politikayı işçi verimliliğinin bir gereği görmekle beraber, bu alanın devlet tarafından değil madenciler tarafından düzenlenmesi gerektiğini savunuyordu.[14]

M. Celal Bey yükselen itirazlara yanıt verirken, öyle görünüyor ki itiraz edenlerin de korkusuna seslenerek kanunun kabulünü sağlamıştı. M. Celal Bey'e göre yalnızca sermaye kesiminin düşünülmesi halinde mağdur kesim mutlaka feveran ederek memleketin geneline zarar verebilirdi.[15] Bolşeviklikle suçlanan M. Celal Bey'in endişesi tam da bir işçi sınıfı isyanıydı ve teklif ettiği sosyal politika tedbirleri bu isyanı törpüleyecek bir araç olarak kabul edildi.

EREĞLİ HAVZA-İ FAHMİYYESİ MADEN AMELESİNİN HUKUKUNA MÜTEALLİK KANUN

Ereğli Havza-i Fahmiyyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun ile ilgili ilk hazırlıklar 1920 Ağustos ayında, havza kömürlerinden ihraç resmi alınmasına ilişkin kanunun kabulünden hemen sonra başladı.[16] Tasarı, kömür tozlarına ilişkin kanunun kabulünden sonra, 2 Mayıs 1921'de Meclis gündemine geldi. Kanun Zonguldak maden işçileri ile sınırlı olmasına rağmen kurulmakta olan yeni rejimin ilk kapsamlı sosyal güvenlik kanunuydu. Kanun; Dilaver Paşa Nizamnamesinin getirdiği iş mükellefiyetini kaldırıyor, günlük çalışma süresini 8 saatle sınırlıyor, 18 yaş altı işçilerin yeraltında çalışmasını yasaklıyor, maden işçilerinin barınma ve sağlık koşulları için madencilere sorumluluklar yüklüyordu. Kanun aynı zamanda işçiler için ihtiyat ve teavün sandıkları kurulması, işçi işveren ve hükümetin yer alacağı bir komisyonla asgari ücretin tespiti, kaza tazminatlarının hızlı bir şekilde belirlenmesi gibi işçilerin lehine hükümler getiriyordu.[17]

Kanunun amacı; sermayeye mühim servet kazandıran ve hep ezilmiş olan maden amelesinin madencilere karşı hukukunu korumak ve daha insani bir hayat sağlamak olarak tanımlanmıştı. Meclis görüşmelerinde en önemli eleştirilerden biri kanunun Zonguldak maden işçileri ile sınırlı olmasıydı. Eleştiriler genel bir iş kanununun gerekliliği üzerine yoğunlaşıyordu. İktisat Vekili M. Celal Bey'in açıklamaları, kanunun başlangıçta genel bir iş kanunu olarak tasarlandığını ancak sonrasında havzaya hususi bir kanuna dönüştüğünü gösteriyor. Genel bir iş kanunu da hazırlanmaktadır ancak sosyal ve iktisadi açıdan son derece önemli etkileri olacağı için M. Celal Bey'e göre zaman alacaktı.[18]

Havza işçileri için hazırlanmış olan bu son derece kapsamlı sosyal politika kanununun arkasında, dönemin ideolojik iklimine uygun olarak, yabancı sermaye karşısında ezilen Müslüman Türk işçi ikiliğine dayalı bir iktisadi milliyetçilik bulmak mümkündür. Örneğin Ali Şükrü Bey, amele için kurulacak ihtiyat ve teavün sandıklarına maden amilinin ödeme yapma yükümlülüğünü eleştiriyor, "Ben kapitalistlik taraftarı ve müdafii değilim." dedikten sonra, kömür üretimi için maden sahiplerini çeşitli kayıt ve şartlara boğmamak gerektiğini belirtiyordu. M. Celal Bey ise havzanın dörtte üçünün "kendi unsurumuzun elinde" olmadığını yani kayıt ve şart altına alınacakların yabancı maden amilleri olduğunu vurguluyordu.[19] Hakkari mebusu Mazhar Müfid Bey de, madencilerden ihtiyat ve teavün sandıkları için para kesilmesini: "Eğer oradaki maden sahipleri benim dindaşlarım, benim ırkdaşlarım olsaydı buna lüzum görmezdim...Fakat efendiler emin olunuz madenciler Mösyö Lombarki, Mösyö Karikadis, Mösyö Papadakis gibi adamlardır; bu heriflerden merhamet mi umacaksınız? Saniyen ne olur efendim: Bu birtakım Mösyö Papadakisler zavallı ırkdaşlarımızın, dindaşlarımızın mesaisiyle ceplerini doldursunlar, onlar zevk ve safa ile yaşasınlar yani usta onlar, çamurcu bizler, kalfa onlar, taşçı biz; yağma yok arkadaşlar, buna yağma yok." diyerek onaylıyordu.[20]

Kanunun bir diğer gerekçesi de havza kömürlerinin rekabet gücünü artırmaya dönük verimlilik kaygısıydı. Ali Şükrü Bey'in hükümetin görevinin sosyal politika tedbirleri almak değil, maden ocaklarının işlemesini sağlamak yönündeki eleştirisine karşın yine M. Celal Bey, kömür üretiminin temini için amelenin refahını düşünmek gerektiğini belirtiyordu. Ancak sosyal politika tedbirlerinin arkasında hükümetin, sayıları on beş bini bulan kesif bir işçi kitlesinin ihtilalci cereyanlara kapılma endişesi de vardı. Hükümet bu endişeyi işçilerin hukukunu koruyacak korporatist solidarist bir halkçılık ile gidermeye çalışıyordu. Bunun için ise bir yandan işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek, bir yandan da devletin gözetimi altında korporatist işçi teşkilatları oluşturmak gerekiyordu.[21]

Nitekim henüz kurulmamasına rağmen kanun tasarısında amele birliği teşkilatı ve işçi müfettişlerinden söz ediliyordu. Gelen tepkiler üzerine, M. Celal Bey böyle bir teşkilatın devlet tarafından değil, işçiler tarafından henüz kurulmakta olduğunu, kendisinin işçileri teşvik ettiğini söylüyordu. Ali Şükrü Bey ise amele teşkilatını Avrupa'da sınıf partileri ya da amele içindeki aydınların yaptığını belirtiyor, havzada hükümetten bir zatın bunu yapmasını kabul edilemez buluyordu. Oysa hükümetin korktuğu şey tam da sınıf partileri ya da amele önderlerinin girişimi ile oluşacak bağımsız işçi örgütlenmesiydi. Bundan dolayı milletvekillerinin bir kısmı hükümetin aktif olarak amele teşkilatı işinde olmasını destekliyorlardı. Örneğin Tunalı Hilmi Bey hükümetin ameleyi teşkilatlandırma işinde olmasını devrin eğilimi olarak görüyordu zira devir hükümetlerin millileşmesi, umumi hayat müesseselerinin millileşmesi, içtimaileşmesi devriydi.[22] Konya mebusu Refik Bey de hükümetin henüz uyanan amele hayatıyla yakından ilgilenmesinden hoşnuttu zira amele cereyanlarının çeşitli milletlerin hayatındaki etkileri düşünüldüğünde hükümet böylece gelecekteki sarsıntıları engellemekteydi. Abdülkadir Kemali Bey de 15 bin kişilik bir amele kuvvetini "yanımızda mühim hadisat cereyan ederken" aklı başında bir hükümetin başıboş bırakmayacağını belirterek hükümetin amele teşkilatı yapmasını onaylıyordu.[23]

Ereğli Havza-i Fahmiyyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun uzun tartışmalardan ve bir kesintiden sonra 10 Eylül 1921'de kabul edildi.

***

Yukarıdaki tartışmaların da gösterdiği gibi, Milli Mücadele'nin siyasi ve askeri en kritik günlerinin yaşandığı bir dönemde Ankara Hükümeti, Zonguldak kömür havzasına ve maden işçilerine özel bir ilgi göstermiştir. Siyasal iktidarın bu ilgisi yeni rejimin daha kuruluş döneminde işçi meselesini hayli ciddiye aldığını da göstermektedir. Hükümet, işçi sınıfının önünde Bolşevik İhtilali gibi radikal çözümlerin serildiği bir dönemde solidarizm, korporatizm ve milliyetçiliğin bileşkesinden oluşan bir halkçılıkla havzadaki "amele meselesi"ni çözmeye çalışmıştır. Havzada yabancı sermayenin ağırlığına karşı maden işçilerinin Müslüman Türk unsur olmaları da havzaya yönelik sosyal politikaların milli iktisat doktrinine eklemlenmesini kolaylaştırmıştır.

DİPNOTLAR

1 Fransızların havzadaki askeri varlığı ve işgal süreci için bkz. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Ankara, kültür Bakanlığı, 1992, s. 98-288.
2 Havzanın Osmanlı dönemi tarihi için bkz. Donald Quataert, *Miners and the State in the Ottoman Empire, The Zonguldak Coalfield, 1822-1920*, New York, Berghahn Book , 2006.
3 Havzanın 1919-22 yılları arasındaki sermaye bileşimi için bkz. Nurşen Gürboğa, *Mine Workers, The Single Party Rule, and War The Zonguldak Coal Basin as The Site of Contest: 1920-1947*, İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2009, s.71-72.
4 İktisat Vekili M. Celal (Bayar) Bey'in komisyonun faaliyetleri ile ilgili şikayetleri için bkz. *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, I. Devre Cilt 10, 28. Birleşim, s.214.
5 Milli Mücadele döneminde Türk- Sovyet ilişkileri ile Meclis içinde ve dışındaki sol akımlarla ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, İstanbul, İletişim yayınları, 2009, s. 258-367.
6 Mecliste gündeme gelen siyasal temsil tartışmaları ve halkçılık için bkz. Neslişah L. Başaran-Lotz, Cangül Örnek, "Milli Mücadele Yıllarında Sosyalizm Etkisinde Halkçılık", *Toplumsal Tarih*, no. 304, Nisan 2019, s. 58-65.
7 Halkçılığın tek parti döneminde ideolojik anlamları ve çalışma ilişkileri ile ilişkisi bağlamında geniş bir değerlendirme için bkz. Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, İmge Kitabevi, 1999, s. 45-160.
8 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, I. Devre, Cilt 3, 49. Birleşim, s. 37-249.
9 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, I. Devre, Cilt 4, 68. Birleşim, s. 225.
10 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, I. Devre, Cilt 10, 22. Birleşim, s. 25.
11 A.g.k., s. 26
12 A.g.k., s. 27-29.
13 A.g.k., s. 28.
14 A.g.k., s. 29 ve 30.
15 A.g.k., s. 31.
16 İktisat Vekili Mahmut Celal Bey havza idaresinde bulunan Hüseyin Fehmi (İmer) Bey'den Ağustos 1920'de havzadaki emek sermaye ilişkilerine dair bir rapor hazırlamasını ister. Bkz. Gürboğa, *Mine Workers*, s. 68.
17 Kanunun gerekçesi için bkz. *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, I. Devre Cilt 10, 28. Birleşim, s. 197.
18 A.g.k., s. 204.
19 A.g.k., s. 214.
20 Ag.k., s. 215.
21 A.g.k. s. 208-209.
22 A.g.k.
23 A.g.k., s. 212.

Düğün Harcamaları Azalsın, Aileler Artsın Kanunu: Men-i İsrâfat

SONGÜL MIFTAKHOV

BU ÇALIŞMA, BİRİNCİ MECLİS DÖNEMİ'NDE (1920-1923) EVLİLİK KURUMU VE NASIL EVLENİLECEĞİNİ DÜZENLEYEN "DÜĞÜNLERDE MEN-İ İSRÂFAT KANUNU"NU ELE ALMAKTADIR. MECLİS'İN 25 KASIM 1920'DE ÇIKARDIĞI BU KANUNLA MİLLİ MÜCADELE NEDENİYLE TOPLUMUN MADDİ BİRİKİMİNİN GEREKSİZ YERE SARF EDİLMESİ VE DÜĞÜNLERDE YAPILAN İSRAFTAN KAYNAKLANAN SOSYAL PROBLEMLERİ ÇÖZÜME ULAŞTIRMAK AMAÇLANMIŞTIR. ANCAK ZAMANLA KANUNUN UYGULANMASINDA YAŞANAN AKSAKLIKLAR ONU TARTIŞILIR HALE GETİRMİŞ VE SÖZ KONUSU KANUN 1966'DA YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMIŞTIR.

Milli Mücadele içinde savaşın gölgesinde yeni bir devletin temelleri atılırken nüfus sorunu ulusal bir politika olarak Birinci Meclis'in ana gündemine oturuyordu. Son derece heterojen, imparatorluk geleneği içinde davranmaya eğilimli kesimler ile yeni bir ulus devlet inşa sürecini aynı zamanda modernleşme sürecinin bir devamı olarak gören daha seküler kesimler arasında temsil edilen çok kültürlü bir Meclis vardı.[1]

Ulus devlet modeline dayalı modern bir devlet inşa etmenin en temel ihtiyaçlarından biri de savaşın yol açtığı nüfus kaybını yeniden artırmak ve sağlıklı, üretken nüfusun ortaya çıkmasını sağlayacak adımları atmaktı. Mustafa Kemal; "büyük millet olmanın gereği" olarak Türkiye nüfusunun artması, ulusal sağlık sorunlarının çözülmesi, ölümlerin azaltılması, kişilerin üretim için yetenekli bir şekilde yetiştirilmesi yönünde görüşlerini 1920'li yıllardaki söylevlerinde sık sık dile getiriyordu.[2]

Meclis bir yandan işgal altındaki ülkeyi kurtarmaya çalışırken bir yandan da memleketin sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirilmesi için ihtiyaç duyulan genç nüfusu artırmaya yönelik çözümler bulmaya, toplumsal hayatı düzenleyici adımlar atmaya çalışıyordu.[3]

BMM israfı önleme ve daha üretken bir nüfus yaratma maksadıyla iki önemli kanun çıkardı. Bunlardan biri 14 Eylül 1920'de her türlü alkollü içki ithalatı, imalatı ve kullanılmasını yasaklayan Men-i Müskirat Kanunu; bir diğeri ise Düğünlerde Men-i İsrâfat Kanunu'ydu. Meclis sadece alkollü içeceklerin tüketimini yasaklamakla kalmıyor, aynı zamanda düğünlerdeki harcamaları da kısıtlıyordu.[4]

Bu makale, düğün harcamalarını kısıtlayan kanun tartışmalarını ve Meclis'in evlilikleri artırarak yeni bir toplum oluşturma çabasında olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Meclis'in düğünlerde israfı kısarak evliliklerin önünü açma amacıyla kabul ettiği Men-i İsrâfat Kanunu, kanunun kaldırıldığı 1966 yılına kadar devam etse de bu makale daha çok Birinci Meclis'in toplumsal tahayyülüyle ilgili olduğu için Birinci Meclis Dönemi'ndeki tartışmalara odaklanacaktır.

Meclis'in düğünlerde israfı azaltan bu kanunu çıkarmadaki amacı ekonomik kaynakların son derece cılız kaldığı Milli Mücadele Dönemi'nde toplumun maddi birikiminin gereksiz yere harcanması ve düğünlerde yapılan harcamaların yarattığı sosyal problemleri çözmekti. Sosyal problemlerin çözüm yollarından biri ise evliliği teşvik ederek nüfusu artırmak, fuhuşun önüne geçerek toplumsal düzeni güçlendirmekti.

Meclis görüşmeleri sırasında vekillerin kendi aralarında yaptıkları tartışmalarda genel eğilimin düğün masrafları nedeniyle evliliklerin azaldığı, nüfusun düştüğü, fuhuşun artığı, toplumun ahlaki yapısının bozulduğu yönündeydi. Dolayısıyla savaşla birlikte toplumsal meseleler de meclis gündemindeydi.

Meclis'in çok renkli görünümü içinde her vekilin hayalinde bir toplum tasavvuru vardı ve bu toplum tasavvuru içinde yer alan meseleler başlık parası, dul kadınların durumu, fuhuş, fes yerine kalpak giyilmesi, frengi gibi hastalıklarla savaştan tutun da kadınların muayene edilme biçimlerine kadar Meclis'in ilk gününden tartışılmaya başlamıştı. Örneğin savaş

İlk Meclis mebusları

sonrası dul kadınların durumuyla ilgili çözüm yollarından biri olarak mecburi evlilik tasarısı dahi ortaya atıldı. Samsun Milletvekili Hamdi Bey 19 Ekim 1920'de "Bekârlık Kanunu" teklifini BMM'ye sunarak "BMM'nin kontrolü dâhilinde bulunan yerlerde evliliğin başlangıç yaşının 18, sonunun ise 25 olarak belirlenmesini, 25 yaşını doldurup da evlenmeyenlerden bekârlık vergisi alınması gerektiği"ni öneriyordu. O dönemde bu teklifler yasalaşmamış olsa da benzer yasa teklifleri daha sonraki yıllarda da sunuldu.[5]

Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı (İçöz) Bey ise çok çocuklu fakir ailelere yardımda bulunmak için bekârlardan vergi alınmasını teklif ettiğini belirtiyordu: "*Teklifim bekârları evlenmeğe mecbur etmek değil; sadece onları evlenmeğe teşvik ve çok çocuklu ailelere belli ölçülerde de olsa destek sağlamak içindir.*" Konu gazetelerde tartışıldı. Süleyman Sırrı Bey'in teklifi birkaç defa reddedilmesine rağmen 1949 yılında dolaylı şekilde de olsa bekârlık vergisi, "Bekârlık Zammı" adı ile yasallaştı.[6]

Evlilik kurumu bir nüfus politikasının temel tartışma alanını oluştururken aynı zamanda toplumsal ahlakın, düzenin devamlılığı için de önemli bir kurum olarak gündelik hayatın merkezinde yer almaktaydı. BMM üyeleri sadece yeni bir devletin kurumsal inşası için değil, aynı zamanda "ideal toplum düzeni" üzerine de kafa yoruyor ve eskinin bakiyesiyle birlikte yeni bir toplum düzeni oluşturmaya çalışıyorlardı. İçki, kumar, fuhuş, aile, evlilik; başlık parası, berdel gibi konuları Meclis'te tartışarak çözüm üretmeye çalışan vekillerin önerileri, kurulmaya çalışılan yeni bir devletin toplum tahayyülüne ilişkin idealleri ortaya koyması açısından oldukça önemliydi. Vekillerin, içkiden kumara kadar sosyal hayatın düzenlenmesine dair görüşlerinin temeli aileye dayanıyordu. Ahlak gibi kültürel değerleri aktaran bir kurum olarak aile güçlü toplumun da temel taşlarından biri olarak görülüyordu.

Memleketin nüfus kayıplarına çözüm olarak görülen evlilik teşviki aynı zamanda savaşta dul kalan kadınların da sahiplenilmesini sağlayarak devletin üzerindeki yükü hafifletecekti. Evliliklerin artmasıyla fuhuş gibi ahlaksız eylemler, hastalıklar azalacaktı. Evliliği teşvik etmenin bir yolu da düğün masraflarını kısmaktan geçiyordu. Böylelikle halkın da tasarruf tedbirleri alması için düğünler hedef alındı.

Aslında evliliğe yönelik düzenlemeler çok daha önceye dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıldan itibaren düğünlerde yapılan israfların ve başlık parasının yol açtığı sosyal problemler karşısında fermanlar çıkarılmıştır. 1844'te neslin çoğalmasını engelleyen sorunun evliliklerin azlığından kaynaklandığını belirten Kocaeli Sancak Meclisi'nin şikâyeti İstanbul'da görüşülmüş, Padişah Abdülmecid düğünlerde yapılan masraflarla ilgili bir ferman yayınlayarak başlık parası alışkanlığının ortadan kalkması gerektiğini bunda ısrar edenlerin cezalandırılacağını belirtmiştir.[7]

Ancak evliliğe yönelik sorunların devam etmesiyle evlilik sürecinde yapılan israfı engellemek amacıyla 1872'de "İzdivaç ve Tenaküh Maddesi Hakkında Tenbihatı Havi İ'lânname" başlığıyla bir yasal düzenleme yapılmıştır. Bu yasada düğün masraflarının evlenmeye mani olduğu, yapılan masrafların dinen de

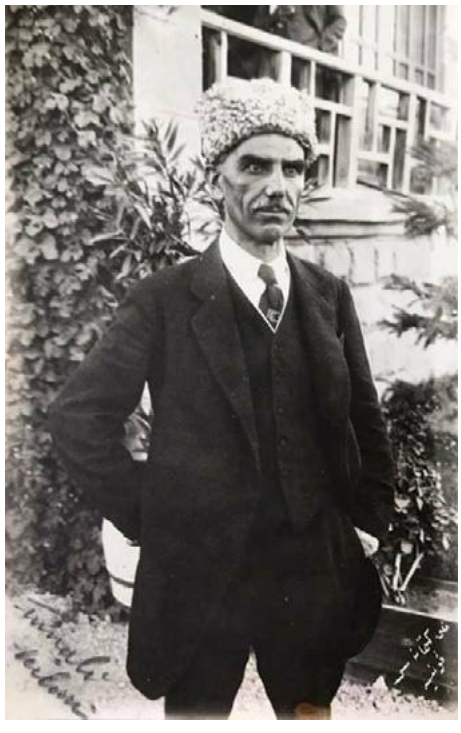

Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey ve Gümüşhane Milletvekilleri

uygun olmadığı, evliliğin azalmasıyla nüfusun azaldığı, ahlakın bozulduğu; kadın ve erkeğin gayrimeşru ilişkisinin, fuhuşun arttığı dile getirilmiş; düğünlerde çeyiz, nişan, düğün adetlerindeki israf yasaklanmıştır.[8] Evliliği düzenlemek ile toplumsal ahlak birbiriyle ilişkilendirilmiştir.

İLK ÖNERİ HÜSREV GEREDE'DEN

TBMM'de düğünlerdeki israfı önlemek amacıyla ilk önerge Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey'den gelmişti. Uzun süren savaşlar, ekonomik bunalımlarla düğünlerde yapılan israfların tehlikeleri üzerinde durulmuş, sahip oldukları birikimi, hayvanını, tarlasını düğün için satmanın aileye getirdiği yük ve yoksullaşmaya vurgu yapan Hüsrev bey, BMM'de sunduğu önergesinde şunları ifade etmişti:

Tunalı Hilmi Bey

> Köylümüz düğün yüzünden pek perişan oluyor. Saadet ocağı diye kurulan aile düğün israfı yüzünden borç içinde kalıyor düğün yüzünden pek perişan oluyor. Ailenin sonu sefalete varıyor. Köylüler hükümeti milliyemizden bu gibi israfın önüne geçecek evamirin isdarını bekliyor... Umumi bir derdi içtimai olan bu hale karşı Büyük Millet Meclisinin bir karar vermesi pek lazımdır. Mesela: kına gecesi, içkili, çalgılı davetler, cihaz asmak, teshir etmek, düğün bohçaları, hediye taktimi, cihaz tedariki için mal ve mülk satmak, borç etmek araba alayları gibi israfatın men'i ve fukaranın rencide olmaması için vakti hali olanlara bile müsaade olunmaması, nikâhın bir zarureti elime karşısında erkeğin mahkuhesini boşayamayacak kadar yüksek, fahiş olmasına şeran mesağ verilmemesi için icabına tevessül olunmasını teklif eylerim.[9]

Hüsrev Bey, kanun teklifine yönelik itirazlar karşısında, halkın bizzat kendisine müracaat ederek bu soruna bir çözüm bulunmasını istediklerini, bir jandarma neferinin ise kendisine gelip şunları ilettiğini anlatıyordu: "Efendi ben jandarma neferiyim, karımın sandığına bak, on para etmez, benim için, fakat emin olunuz bin liralık elbisesi vardır. Giyemez. Bunlar fantezi şeylerdir. Allah aşkına siz meclise gidince, mademki milleti düşünüyorsunuz, köylü için çalışıyorsunuz, Allah aşkına şu düğün meselesi için bir çare bulunuz dedi."[10]

Tunalı Hilmi Bey ise kaymakamlık döneminde bu hususla ilgili yaşadığı hadiseleri meclis genel kurulunda paylaşmaktaydı. Gençlerin düğün masrafı yüzünden evlenemediklerini, dolayısıyla kız kaçırma olaylarının sosyal bir yaraya döndüğünü belirterek bu konuda çıkarılacak bir kanunu desteklediğini belirtiyordu.[11]

Karesi Mebusu Abdülgafur (Iştan) Efendi, altı ay önce Anadolu'nun en büyük dertlerinden biri olan düğün masrafları sorununa çözüm bulmak amacıyla

bir kanun teklifi verdiklerini fakat teklifin Meclis'te hâlâ görüşülemediğini belirterek kanun önerisinin Meclis'te tartışmaya açılmasını önermekteydi.[12]

Abdülgafur Efendi'yle birlikte yasa teklifi veren Karesi Mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey ise bu zor günlerde halkın "kendi yağında kavrulan" bir hale gelmesi için yönlendirilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Hasan Basri Bey'e göre düğün israfının gençleri evlilikten soğuttuğunu, toplumsal ahlakın bozulmasına sebep olduğunu belirterek şunları söylüyordu:

> İzdivaç emri ehemmine büyük bir sekte veren bu âdetin binnetice tenakusu nüfusumuzda bir sebep teşkil etmekte olduğunu izana hacet yoktur. Filhakika, görenek belîyyesiyle elyevm devam eden düğün israfatı birçok gürbüz gençlerimizi teehhülden alıkoyduğu, fakir islâm kızlarım senelerce kocalttığı gibi, kız kaçırmak fazihasına da meydan verdiği ve bu yüzden ahlaki umumiyenin müteessir olduğu teessüfle görülmektedir.[13]

Hasan Basri Bey, daha kapsamlı bir düzenleme için düğün israfları hakkında kanun teklifi sunar ve teklifi aynı gün okunur. Hasan Basri Bey'in verdiği kanun teklifi şöyleydi:

> Düğünlerde cihaz (çeyiz) teşhiri ve açıktan nakli, erkek tarafından bir kattan fazla elbise hediye edilmesi, düğün günlerine münhasır olmak üzere bir günden fazla çalgı çaldırılması, düğün gününe mahsus olmak şartıyla beş sofradan fazla yemek yaptırılması, nişan, çevre merasimi ile ağırlık ve hediye itası gibi israfa sebep olan durumlar yasaktır. Her kazanın müftüsü, belediye reisleri, belediye meclisleri mahalli ve idari talimatnameler tanzimine yetkili ve gerekli tedbirleri alıp tatbikini takip etmeye mecburdur. Hükümet düğünlerle ilgili israf kanunu dairesinde mene ve belediyelere bu hususta destelemeye vazifelidir. Kanuna muhalif hareket edenler müftü, belediye reisi ve azalarının çoğunun takdirine göre elliden yüz liraya kadar para cezası veya Sulh mahkemelerince yargılanarak bir aydan altı aya kadar hapis ile cezalandırılırlar.[14]

TOPLUMSAL AHLAK VE KAMU DÜZENİ

Evliliğin önündeki en büyük engellerden biri olan israfın yasaklanmasıyla birlikte başlık parası, mehir[15] ve kız kaçırmanın yarattığı sorunlara da değinildi. Başlık parası veremeyen ya da mehri ödeyemeyen gençlerin kız kaçırması yüzünden aileler arasında sorunların çıktığı ve toplum huzurunun bozulduğu söyleniyordu. Hatta birçok kavganın cinayetle sonuçlanması nedeniyle kanun denetiminin kaza ya da belediye reisine mi, müftüye mi yoksa kaymakam ve askeri kumandaya mı verilmesi tartışıldı.[16]

Ayrıca mehrin de evliliklerin önünü açacağı gerekçesiyle miktarına sınırlama getirilmesi talep edildi. Mehrin sınırlamasını talep edenlerden biri de mehrin Avrupa eşyaları almak, Hristiyan terzilerine elbise diktirmek gibi nedenlerle harcanması dolayısıyla sınırlanması gerektiğini belirten Feyzi Efendi'ydi. Feyzi Efendi ayrıca mehrin sınırlandırılmasıyla genç kızlar "paralı yaşlı erkek"lerle evlenmek yerine yaşıtlarıyla evlenebilecekti. Feyzi Efendi'ye göre "genç kızlar, genç oğlanlarla evlenmeliydi."[17]

Mehrin kadının evliliği için güvence oluşturduğunu düşünenler kanun kapsamının gereksiz düğün masraflarını men etmek amacı güttüğünü, mehir gibi

Mayıs 1920. Şeker Bayramı'na hazırlık

KANUN İSRAFTAN YOLA ÇIKSA DA BAZI SOSYAL PROBLEMLERİ ÇÖZMEYE VE AİLE KURUMUNUN DÜZENLENMESİNE, TOPLUMSAL AHLAKI KORUMAYA YÖNELİK ÇABALARI İÇERMEKTEYDİ. ÖRNEĞİN, MALATYA MEBUSU FEYZİ EFENDİ'YE GÖRE: "MEMLEKETİN EN BÜYÜK YARASI KIZ KAÇIRMA MESELESİDİR. HAPİSHANELERİN YÜZDE DOKSANI, BU SUÇTAN YATAN ADAMLARLA DOLUDUR."

aile içi meselelerle ilgilenmemek gerektiğini belirtiyordu. Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi insanların geleneklerine, törelerine karşı kanun icat etmenin insanları yalancılığa sevk edeceğini, düğün sahiplerinin mehri müeccel olarak düşük göstereceğini ancak gizli olarak daha fazla vereceğini, uygulamaların pratikte işleyemeyeceğini belirterek kanunun reddini önermekteydi.[18] Sonuç olarak kanuna mehir ya da başlık parası hakında bir düzenleme eklenmedi.

Kanun israftan yola çıksa da bazı sosyal problemleri çözmek ve aile kurumunun düzenlenişi, toplumsal ahlakı korumaya yönelik çabaları içermekteydi. Örneğin, Malatya Mebusu Feyzi Efendi'ye göre: "Memleketin en büyük yarası kız kaçırma meselesidir. Hapishanelerin yüzde doksanı, bu suçtan yatan adamlarla doludur. Kızlarını satan babalar yüzünden parası olmayan adamlar, kız kaçırırlar. Bu olaylarda cinayetle sonuçlanır." Bu yüzden kanunun denetiminin kaza müftüsüne ve belediye reislerine verilmesini doğru bulmamış, her kazada kaymakam veya askeri kumandaya görev verilmesini önermiştir.[19] İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey'e göre ise yetki doğrudan doğruya memurlara verilmelidir. Yozgat Mebusu Hulusi Efendi ise köylü ile en fazla teması kuran kişinin müftü olduğunu, asıl icraatın zaten hükümet tarafından yapılacağını belirtir: "...Müftü köylünün haline, ahvaline vakıf olmazsa kim olur?" diyerek karşı çıkar.[20] Bu görevlendirme meselesi uzunca tartışıldıktan sonra kanunun ikinci maddesi şu haliyle kabul edilir: "Her livanın mecalisi umumiyesi işbu kanun ile kavanini saire ahkâmına mugayir olmamak şartıyla mahallî ve idarî talimatnameler tanzimine ve gerek ona müstenit tedabirin Hükümet marifetiyle tatbikini takibe mecburdur."[21]

Ancak davul çaldırmak, köçek oynatmak gibi düğün eğlencelerinin israf sayılarak sınırlama getirilmesinin talep edilmesi de tartışmalara neden olur. Düğün eğlencesine "bir günden fazla çalgı çalınamaz" şeklinde bir madde ekleyerek sınırlama getirilmesine Ali Rıza Efendi karşı çıkar ve bunun istismara açık olduğunu belirtir. Ali Rıza Efendi: "Ne bir hafta çalsınlar ne de bir gün çalsınlar. Kanunda zikretmeyelim. Çalgı kelimesinin tayyını teklif ediyorum. Bari yapıyoruz, tamamiyle olsun". Mustafa Sabri Efendi ise çalgı çalmanın düğünlerin alametifarikasından olduğunu, "At oynanacak, pehlivan güreşecek, bunsuz düğün olur mu" sözleriyle ifade ederek karşı çıkar. [22]

Müzakere edilen "Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu" 25 Kasım 1920 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmiş, 28 Mart 1921 tarihinde 55 numaralı kanunla yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.[23] Kanunun maddeleri şu şekildedir:

Madde 1- Düğünlerde alelıtlak cihaz teşhiri, cihazın açıktan nakli, erkek tarafından iki kattan fazla

25 Aralık 1921, geçit töreni

Ali Şükrü

elbise ihdası, düğün günlerine munhasır olmak üzere bir günden ziyade çalgı çaldırılması ve ziyafet verilmesi, nişan, çevre merasimi ile ağırlık ve hedaya itası ve köçek oynatılması gibi israfat memnudur.

Madde 2- Her livanın mecalisi umumiyesi işbu kanun ile kavanini saire ahkâmına mugayir olmamak şartile mahallî ve idarî talimatnameler tanzimine ve gerek ona müstenit tedabirin hükümet marifetiyle tatbikını takibe mecburdur.

Madde 3- İşbu mevat ve talimatnameler hilâfında hareket edenler mahallî belediyelerine ait olmak üzere elliden yüz liraya kadar cezayi nakdî ita veya bir aydan altı aya kadar hapis ile mücazat olunurlar.

Madde 4- İşbu mevaddan mütevellit mesail Sulh mahkemelerinde rüyet olunur. Bu baptaki hükümler kat'î ve lâzimül'in farzdır.

Madde 5- Hitan cemiyetleri için masraf ihtiyariyle düğün yapmak memnudur.

Madde 6- İşbu kanun ile menedilen eşya müsadere ve mahallî belediyeleri namına bilmüzayede füruht ve irat kayit edilir.

Madde 7- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'idir.

Madde 8- İşbu kanunun icrayi ahkâmına Büyük Millet Meclisi Dâhiliye ve Adliye vekilleri memurdur.[24]

SONUÇ

Birinci Meclis üyeleri, 1920-1923 döneminde savaşın ortaya çıkarmış olduğu sorunların yanında toplumsal sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır. Meclis üyeleri içki, kumar, fuhuş; tasarruf, sağlık, aile, ahlak gibi birçok konuyu tartışarak gündelik hayat pratikleri içinde daha sağlıklı bir aile yapısının nasıl olması gerektiğine dair yeni bir toplum tahayyülü çizmeye çalışmışlardır. Ailenin "ahlaklı" bir toplumsal düzenin sağlanmasında en temel kurum olarak görülmesi, evliliği özendirici politikalar üretme çabasını da beraberinde getirmiştir. Evlilik sürecindeki gelenek ve göreneklerin ağırlığının evlenen çift sayısının azalmasına neden olduğu, bu durumun da toplumda ciddi sıkıntılar yarattığı, nüfusun azaldığı, fuhuşun arttığı ve bu sebeplere bağlı olarak da cinayetlerin çoğaldığı dile getirilmiştir. Evlilikleri artıracak çözümlerden biri de evliliklerin önündeki mali yükü ortadan kaldıracak tasarruf tedbirleri alınmasıdır. Bu tedbirlerin en somut örneği ise Men-i İsrâfat Kanunu olmuştur. Bu çalışmada ele alan Men-i İsrâfat Kanunu yapılırken Meclis'te vekillerin kendi aralarında yaptıkları tartışmalar, aynı zamanda evlilik kurumunun bir nüfus politikasının temel tartışma alanınını nasıl oluşturduğunu ve evliliğin toplumsal ahlakın, düzenin devamlılığı için önemli bir kurum olarak gündelik hayatın merkezinde nasıl yer aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kanun zamanla işlevini kaybetmiş, 20 Eylül 1966'da Anayasa Mahkemesi kararıyla kanunun, ferdin ve toplumun ulaştığı sosyal ve ekonomik gelişme çizgisinin gerisinde kaldığı, düğün sırasındaki uygulamaların yurdun ekonomik gücüne zarar verebilecek nitelikte olmadığı gerekçeleriyle iptaline karar vermiştir.[25]

DİPNOTLAR

1 Birinci Meclis hakkında daha detaylı bilgi için Bkz: Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

2 Yeni Türk Devleti'nin kuruluş döneminde ve Cumhuriyetin ilânından önce yeni bir nüfus politikasının benimsenmekte olduğunu Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında şöyle açıklamıştı: *"Sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye hususatında takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, vefiyatın tenkisi, nüfusun tezyidi, emrazı içtimaiye ve sâriyenin gayri müessir bir hale ifrağı, bu suretle milletin dinç ve saye kabiliyettar bir halde sahih-ül beden olarak yetiştirilmesi..."* Bkz. Adnan Güriz, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, 1975, s. 42-43.

3 Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27.

4 Şeref Ertaş, "Bağımsızlığımızı Sağlayan Kurumlar ve Bugün", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1981.

5 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 19.10.1920, s. 93-94.

6 Yaşar Semiz, *age*., s. 424.

7 Turan Şerafettin, *Tanzimat Devrinde Evlenme Meselesi, Aile Yazıları* 4, (Der. Ahmet Çiğdem, Beylü Dikeçligil), 2. Baskı, 1991, Ankara, s. 55.

8 Tülay Ercoşkun , "Tuna Vilayeti, Yanya ve Konya Eyaletlerinde Evlenmeyle İlgili Düzenlemeleri", *Tarih Dergisi*, 2010 s. 52-53.

9 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 363.

10 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 27.10.1920, s. 216.

11 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 364.

12 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 2, 3.6.1920, s. 68.

13 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 361-362.

14 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 362.

15 Mehir İslam hukukunda evlenme sırasında erkek tarafından kadına belirli bir miktar para ya da mal ödenmesi veya ödeme yükümlülüğü altına girmesi anlamına gelir. Daha fazla bilgi için Bkz: Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVII, 2013, S. 227.

16 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 366.

17 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 6, 25.11.1920, s. 35-36.

18 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5. 11.11.1920, s. 363.

19 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 366.

20 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 367.

21 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 384.

22 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 5, 11.11.1920, s. 365.

23 Kanunla ilgili daha detaylı çalışma için Bkz. Feyza Kurnaz Şahin, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek; Düğünlerde Men'i İsrafat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları", *Atatürk Dergisi*, C. 2, S. 1.

24 *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt, I, s. 146.

25 Kanunun iptal kararı 8 Mayıs 1967'de *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlükten kaldırılmıştır. Resmî Gazete, 8 Mayıs 1967, 12592

MİLLİYETÇİLİK VE ANTİ-EMPERYALİZMİN ARASINDA:

Kıbrıs Meselesi'nde Yunan ve Türk Solu

NIKOS CHRISTOFIS

BU MAKALENİN AMACI, HEM TÜRKİYE HEM DE YUNANİSTAN İÇİN ULUSAL BİR ANLAM TAŞIYAN KIBRIS ÖZELİNDE ANTİ-EMPERYALİZMİN NASIL KULLANILDIĞINI GÖSTERMEKTİR. ANTİ-EMPERYALİZM SOLUN "SİLAHLAR"INDAN BİRİSİ OLDUĞUNDAN ANALİZİMİZİ SOL PARTİLERLE, YUNANİSTAN'DAKİ BİRLEŞİK DEMOKRATİK SOL (EDA) VE TÜRKİYE'DEKİ TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ (TİP) İLE SINIRLAYACAĞIZ. ANTİ-EMPERYALİZMİN NE OLDUĞUNU TANIMLAMAYA ÇALIŞMAKTANSA, ANTİ-EMPERYALİST SÖYLEM VE EYLEMLERİ PRATİK SİYASETİN ALANINA YERLEŞTİRMEYE ÇALIŞACAĞIZ.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren "Washington'un, diğer başkentlerin eylemlerini belirleyen parametreleri oluşturabilir olmasıyla"[1] birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) enformal bir imparatorluk olarak tezahür etmiştir. Öte yandan emperyalist kural koyuculuğun güçlenmesiyle birlikte bu güce karşı direnç de artar.[2] Yunanistan ve Türkiye'de, emperyalizme direniş tek bir temel öncüle dayanmaktaydı: ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'yle (NATO) olan asimetrik iş birliği Yunanistan ve Türkiye'yi ABD bağımlısı hatta yarı sömürge haline getirmişti. Her ne kadar işbu ülkelere kolonyal statü aktüel olarak dayatılmıyor olsa bile[3] hakiki bir demokrasi imkânsız, iktisadense geri kalmışlık kaçınılmaz görülmekteydi. Sol emperyalist kuvvetleri, kendi ülkelerini fiilen bir işgale maruz bırakan yabancı işgalciler olarak tasavvur ediyor ve sunuyordu.[4] Yunanistan ve Türkiye, başını ABD'nin çektiği emperyalist güçlerin sömürgeleştirilmiş veya yarı sömürge haline getirilmiş bir nesnesiydi ve bu ulusların coğrafi, askeri, stratejik ve ekonomik pozisyonları emperyalistlerin çıkarlarına kullanmak suretiyle dönüştürülmüştü. Başka bir deyişle, Yunanistan ve Türkiye'nin emperyalist güçlere önemli pazar ve hammaddeler sağlayan ve Kore Savaşı'nda (1950-53) olduğu gibi emperyalist savaşlara asker veren çevre ülkeler arasında olduklarına inanılıyordu. Dolayısıyla, emperyalist güçler onları baskı altında tutup ulusal haklarından mahrum bıraktığından ve onları sömürgeleştirdiğinden, her iki ülke de ne bağımsız bir ulusal politika oluşturabilir ne de bunu uygulayabilirdi.

Bu makalenin amacı, her iki ülke için de ulusal bir anlam taşıyan Kıbrıs özelinde anti-emperyalizmin nasıl kullanıldığını göstermektir. Hakikaten, Kıbrıs, çatışan iki milliyetçilik (Yunan ve Türk) açısından temel bir ihtilaf konusunu temsil eder. Anti-emperyalizm solun "silahlar"ından birisi olduğundan analizimiz de kendisini sol partilerle; Yunanistan'daki Birleşik Demokratik Sol (EDA) ve Türkiye'deki Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile sınırlayacaktır. Anti-emperyalizmin ne olduğunu tanımlamaya çalışmaktansa, anti-emperyalist söylem ve eylemleri pratik siyasetin alanına yerleştirmeye çalışacağız. Bir başka deyişle, "sosyalizm, sosyalistlerin ne yaptığına dönüşür".[5]

BİRLEŞİK DEMOKRAT SOL/*ENIAIA DIMOKRATIKI-ARISTERA* (EDA, 1951-196)

1878'de Kıbrıs'a Britanya sömürgeciliğinin ulaşmasından sonra, *enosis* (Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi) maskesi altında irredantist Yunan milliyetçiliği yavaş ama emin adımlarla büyük çapta ve yekpare bir kitle hareketi halini aldı. Kıbrıs toplumunun Helen

1956 yılında Atina'da yapılan bir Kıbrıs mitingi

Birleşik Demokratik Sol'un kuruluş kongresinden

karakteri, kilisenin rolü ve Büyük Ülkü'nün (*Megali Idea*) Yunan etnisitesinin ikamet ettiği bütün bölgeleri tek bir Yunan devleti içerisinde kapsamayı amaçlayan siyasal programı, bu sürecin kurucu unsurlarını ve meşruiyetini sağlarken[6] Britanya "Helenizmin müdahalesi için sadece ortamı yaratmakla kalmayıp bunun tohumlarını da ektiğinden" araçsal bir role sahipti.[7] Özellikle *Megali Idea* kavramında ifade edildiği biçimiyle irredantist düşünce süreç içerisinde bir tür politik ve kültürel ortodoksi, Yunan devletinin "yegâne ideolojisi" halini aldı.[8]

İkinci Dünya Savaşı ve özellikle de Yunan İç Savaşı'ndan (1946-49) sonra irredantizm, vatanseverlik ve antikomünizm ile ilişkilendirilip iç savaşın sonuçları bütünüyle sol siyasi itikada atfedilmesiyle solu ülkenin "vatanseverlik sahnesinden" dışlayarak sağ siyaset tarafından ifade edilir olmaya başladı. Ethnikofrosyni (Εθνικοφροσύνη-ulusa sadakat), savaş öncesi Yunanistan'ının güncellenmiş ideolojik ortodoksisi idi lakin bir anti-komünist platform olarak yeniden vücuda geldi; Yunan devletinin güvenlik aparatında kurumsallaştırıldı ve "ulusal bütünlüğe ve hakim 'toplumsal düzene' sadakatin ölçüsü" olarak işlev gördü.[9]

Bu arka plan bağlamında, parlementoda yasal olarak EDA tarafından temsil edilen Yunan solu, Yunan toplumuna yeniden entegre olabilmek için aralıksız biçimde vatanseverliğini kanıtlamak zorundaydı. Bu, Helenliği EDA için de "tartışma götürmez" olan Kıbrıs ulusal meselesi üzerinden zahmetli ve her zaman da başarılı olamadan gerçekleştirilmeye çalışıldı. Hattızatında, "hiç kimse Megalonisos (Muhteşem Ada)'nın Yunanlılığını ve halkının ulusal bütünle tekvücut olma hakkını tartışma konusu bile etmeye cesaret edemezdi."[10] Sola göre, bir geçiş aşaması, kendi kaderini tayin hakkı (self-determinasyon) ile elde edilebilirdi zira adanın nüfusunun yüzde sekseni Yunan olduğuna göre bu aşama kaçınılmaz olarak enosis'e götürecekti.

Fakat kendi kaderini tayin hakkı; Yunanistan'ın, ana hedefi "vassallık durumunu muhafaza etmek"[11] olan ABD emperyalizmine bağımlılığı nedeniyle gerçekleştirilemezdi.[12] EDA için ekonomik, askeri, siyasal bütün yönleriyle emperyalizm, ülkeyi esaret altında bulunduruyor ve onu Kıbrıs'ı Britanya Koloni idaresinden ve genel olarak emperyalist emellerden özgürleştirecek bağımsız bir dış siyaset oluşturmaktan alıkoyuyordu. Parti, meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşıyan Yunanistan'a ABD'nin getirdiği itirazların veya Kıbrıs'ın self-determinasyon hakkına dair herhangi bir doğrudan ya da dolaylı atfın bulunmamasının gösterdiği üzere ülkenin ulusal bağımsızlığının yitirildiğini ileri sürüyordu.

Hem sol hem de sağ, ikisi birden Anglo-Sakson emperyalizminin Türkiye'ye yaygın bir destek sağladığını savunuyordu. Bu inanç, Yunan siyasi çevrelerinde Eylül 1955 olaylarından yani Türk hükümetinin Kıbrıs'ta meydana gelen anti-kolonyalist olaylardan birkaç ay sonra İstanbul Rum nüfusuna karşı organize ettiği pogromla daha da kuvvetlendi.[13] Bu olaylar, sol için Büyük Güçler ve Türkiye ile yapılmış tüm antlaşmaların ivedilikle sonlandırılmasının[14] hayati derecede önemli olduğunu göstermekteydi zira "Kıbrıs'taki durumu kritik bir aşamaya getirmişlerdi, (...) soykırıma taşıyabilirdi."[15] Türkiye ve Büyük Britanya'nın Kıbrıs'a dair müşterek politika ve taktikleri ve NATO üzerinden ABD'nin politikaları, EDA tarafından Kıbrıs üzerindeki emperyalist tahakkümün bekası için müşterek bir ajandaya göre hareket eden "ortak emperyalist kamp" olarak algılanmaktaydı. Ülkenin iç işlerine artan ABD müdaheleciliği ise EDA ve "halkın temel haklarının restorasyonu ve Anavatan Yunanistan"[16] ile birleşmenin ülkenin ve Helenizmin başlıca düşmanları olan ve halka boyun eğdirme amacındaki yeni Persler[17] konumundaki Amerikalılardan ve NATO'dan kurtulma anlamına geleceği inancını da destekleyen Yunan gençliğinin dinamik varlığını imliyordu.[18]

Aralık 1963'teki kanlı toplumlar arası olayların ardından Kıbrıs Krizi, anti-emperyalizm/anti-Amerikancılığın olanca hararetiyle yeniden ortaya çıktı. Buna göre "Amerikan emperyalistleri ve Yunan gericileri ortaklaşa hareket ederek büyük bir komplo aracılığıyla Kıbrıs Meselesi'ni kapatmayı ve Yunanistan'da

EDA liderlerinden İlias İliu

demokrasiyi alaşağı etmeyi organize ediyorlardı."[19] ABD'nin Yunan tezlerine ilişkin tavrı, adada mezalimi durdurmayı hedefleyen Türk işgalinin Johnson mektubuyla ABD tarafından durdurulmuş olması ve bunu takip eden Fullbright Misyonu, hepsi birden Yunanistan'ı ve Kıbrıs halkını hedefe koyan büyük bir komplo olarak algılanmaktaydı.[20] Öyle ki bu komplo, emperyalist ülkelerin bölgeyi kontrol etme ve bölgedeki askeri tasarımlarını gerçekleştirme[21] amacıyla Kıbrıs'ı bir NATO üssüne çevirmeyi hedefliyordu.[22]

Kıbrıs'ı bir NATO askeri üssüne çevirme emperyalist hedefi, Yunan hükümetinin Kıbrıs meselesini kapatmak istemesinin canlı bir kanıtını oluşturmaktaydı. Hükümetin propogandasıysa Yunan halkını ikna etmek için 1959 Londra-Zürih antlaşmalarında olduğu gibi ABD'nin "Kıbrıs'ı biz Yunanlılara verebileceği" üzerineydi. Fakat hükümet, Atlantik topluluğunun çıkarının "bütün ulusal çıkarların üzerinde" geldiğini görmemekteydi.[23] Partinin vurguladığı üzere ABD her zaman, Britanyalıların önerdiği herhangi bir planı hızlıca kabul etmelerinin de gösterdiği gibi, Kıbrıs'ı "emperyalist ve kolonyalist NATO'nun otoritesi altına sokmayı" amaçlamaktaydı.[24]

EDA için Kıbrıs Meselesi birleşik bir anti-emperyalist mücadeleyle çözülebilecek sömürgecilik karşıtı bir mesele oluşturmanın dışına asla çıkmadı. Bu durum dönemin Batı karşıtı, NATO karşıtı ve genel olarak anti-emperyalist iklimiyle tutarlı bir duruştu. EDA; anti-emperyalist ve Batı karşıtı ajandasını, komünist eylemlerin odağı olduğu şeklindeki suçlamaların hedefinde kalma korkusuyla Sovyetler Birliği'nin pozisyonlarını her zaman açıkça destekleyerek sergilememiş fakat Bağlantısızlar ve Üçüncü Dünya ülkelerini ve Soğuk Savaş süresince şekillenen anti kolonyal ve anti emperyalist iklimi sürekli destekleyerek ifade etmiştir. Hakikaten, EDA sıklıkla Latin Amerika ve Üçüncü Dünya'daki sömürgecilik karşıtı ve anti-emperyalist mücadelelerin Yunanistan'ın Kıbrıs Meselesi'nde desteğini araması gereken güçleri oluşturduğuna atıf yapmaktaydı.[25]

İlias İliu ve arkasında Mikis Theodorakis

Kıbrıs'ı tehdit ederek emperyalistler, "özgürlük hareketlerinin moralini sıfıra düşürmeyi arzuluyorlardı." Onlar Afro-Asya sahillerinin "kaygılı" seslerini gözetleyen saldırgan bir askeri üs inşa etmek istiyorlardı.[26]

Bir parti destekçisinin yazdığı üzere emperyalist komplo Yunan hükümetini yanına çekmeyi başardı zira "Yunan hükümeti resmi deklerasyonlarının ardında, enosis'in bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulması ve self determinasyon aracılığıyla gerçekleşmesinin bir ulusal ve tahkim edilmiş çözüm olduğunu hiçbir zaman idrak edemedi."[27] Bu tahkim edilmiş çözüm, Yunan Kıbrıs liderliğince de paylaşılan "Bağımsızlık-Self-Determinasyon-Enosis"[28] pozisyonundan başka bir şey değildi.

TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ, 1961–1971

Türkiye için Soğuk Savaş gerçekliği ve ülkenin Batı ile olan ittifakı, Mustafa Kemal Atatürk ve çevresi tarafından tasavvur ve dikte edilen Batı'ya mensup olma vizyonunun ete kemiğe bürünmesiydi. Soğuk Savaş ortamında Türkiye, NATO'nun ihtiyaç ve "talimatlarını" bilfiil takip ederek anti-komünizmi benimsedi ve onu devletin başlıca ideolojik öğelerinden birisi haline dönüştürdü. Aynı zamanda ulusal bütünlük ve ulusun Batı yönelimi ve ulusal özdeşleşme için zorunlu görülen Soğuk Savaş öğelerini kendisine uyarladı. Sonuç, Soğuk Savaş koşullarına uyum

TİP III. dönem büyük kongre divanı. 9-11 Kasım 1968, Ankara Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu. Kongrenin divan başkanlığını Çetin Altan üstlenmişti. Tarih Vakfı Arşivi TİP Fonu

sağlamış, "Türk milletinin bütünlüğünü tehdit eden" komünist dahili düşman ve Türk ulusunun güvenliğini tehdit eden harici ulusal düşman ile savaşan; milliyetçi, anti-komünist, Kemalist bir sağ idi. Soğuk Savaş'ın yaygın bir karakteristiği olan komünizmin ulusal tehditle eş tutulması, Türkiye bağlamında ise soğuk savaştan önceki düşman olan İslam'ın "millileşmesi" ve ulusun hizmetine gerisin geriye konulması anlamına gelmekteydi.

İslam'ın resmi ideolojiye yeniden dahil edilmesi Türkiye'nin Osmanlı geçmişini veya en azından onun bazı özelliklerini Türkleştirmesine de yardım etti. Kıbrıs vakasında bu öğeler ada evvelden Osmanlı toprağı olmasından müevellit, Kıbrıs'a da atfedilmesini sağladı. Kıbrıslı Türkleri Türk ulusunun bir parçası olarak telakki eden bir irredantizm olarak ifade edildi. Bu dönemden itibaren Kıbrıslı Türkler, Türk ulusunun hem komünizm hem de ulusal "emperyalist" düşman ve Yunanlılar tarafından tehdit edilen bir parçası oldular.[29] Türk Ulusal Kurtuluş Dönemi'ndeki (1919-1922) Yunan tehdidi geliştirildi ve Soğuk Savaş konseptine uyarlandı. Bu çerçevede Yunan irredantist ajandası olan *enosis*, Yunan tehdidinin halen güncel ve geçerli bir tehdit olduğunu kanıtlayan bir katalizör işlevi gördü ve Kıbrıs Sorunu'nun bir milli dava olarak görülmesine yardım etti. Son olarak Kıbrıs'a ulusal bir içerik ve boyut kazandırarak Türkiye, (Türk solu için de 1960'lar boyunca önemli bir unsur oluşturan) Kemalist bir ilke olan Misak-ı Milli'den uzaklaşmamayı da becerdi.

Mehmet Ali Aybar TİP'in Akhisar İlçe Örgütü önünde konuşma yaparken

1960'lar boyunca, ulusal mecliste TİP tarafından temsil edilen Türk solu, üç belirgin fakat birbirine harmanlanmış özellikle tanımlanmıştı: anti-emperyalizm, ulusalcılık ve Kemalizm. Sonuncu özellik meşruiyeti sağlıyor ve geri kalanı için itici bir güç görevi görüyordu. Türk solunun anti-emperyalizmi, Kıbrıs Sorunu'nun ana referans noktasını oluşturduğu bağımsız bir Türk dış politikası ile tanımlanıyordu.[30] Parti sözcüsü Mehmet Ali Aybar'ın ileri sürdüğü gibi "Kıbrıs Sorunu'nun altında emperyalizmin büyük çıkarları yatar" ve bu yüzden Türkiye "bağımsız bir dış politika sürdürememektedir."[31] Bağımsız dış politika, Sovyetler Birliği ve ABD'ye eşit mesafede bulunmak anlamına geliyordu.[32] Üçüncü Dünya ve Latin Amerika örneklerini takip eden[33] TİP, anti-emperyalizmi başka şeylerle birlikte ulusalcılıkla bağlantılandırdı. Bu "halkımızın dış boyunduruğa, emperyalizm ve kapitalizme karşı tutumunun fikri ifadesidir. [Ulusalcılık] bağımsızlık fikrine tereddütsüzce bağlanmıştır."[34]

TİP'in önemi, Türk siyasetinde başlıca anti-emperyalist seslerden biri olmayı başarmasında yatar. Partinin ana argümanı Demirel hükümetinin ABD ile olan ikili antlaşmaları ve dostane ilişkilerini eleştirmek, "[35] milyon metrekare Türk yurdunun Amerikan işgalinde olmasından"35 sorumlu tutmak üzerine kuruluydu. Sadece Demirel hükümeti ve Adalet Partisi değil, bütün Türk hükümetleri ve partinin ifadesiyle komprador burjuvazi, sert bir biçimde, Mustafa

TİP'in mahalli seçimlere ilişkin Taksim'de düzenlediği 26 Mayıs 1968 tarihli miting. Tarih Vakfı Arşivi TİP Fonu

Kemal'in ölümünden itibaren Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ihanet etmekle eleştiriliyordu.

TİP'e göre Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin bir *déjà vu* durumunda olduğunu gösteriyordu ve 1963'ten sonra Makarios'un anayasayı değiştirme girişiminin adada neden olduğu kriz, Türk halkına tıpkı Milli Mücadele Dönemi'nde olduğu gibi aynı emperyalist kuvvetlerle karşı karşıya olunduğunu kanıtlıyordu. Başka bir ifadeyle, Türkiye yeniden Anglo-Sakson emperyalizmi ve Yunan burjuvazisinin Büyük Ülkü (Megali Idea) tutkusuyla karşı karşıya bulunmaktaydı.[36] Parti, ülkenin dış sermayeye bağımlı hale gelerek Anglo-Sakson emperyalizminin tuzağına düşmüş olduğuna atıfta bulunuyordu. Bu bağımlılık ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gerçek niteliği Johnson Mektubu'nda açığa çıkmış ve aynı zamanda Türk hükümetini Kemalist ilkelerin ne ölçüde uzağına düştüğünü kabul etmeye zorlamıştı.[37]

Yunanistan'ın emperyalizmin bir aracı haline geldiği hissi, birkaç ay sonra Acheson Planı sayesinde teyit edildi. Bu plan bir ABD icadıydı, Kıbrıs'ın Yunanistan ile *enosis*ini, adanın bir kısmını Türkiye'ye bırakmak suretiyle teşvik ediyordu. Partiye göre Türk hükümeti Acheson Planı'nı kabul etmemeliydi çünkü bu plan başka bir emperyalist müdaheleye işaret etmekteydi. Plan "gizlenmiş bir enosis"ti ve kabulü, ülkeyi Anglo-Sakson emperyalizminin yörüngesine yerleştirerek ulusal çıkarlara ters bir çözümün onaylanması anlamına gelecekti.[38]

TİP'in ABD Başkanı Johnson'un (Kıbrıs'ta olası bir Türk askeri çıkarmasını caydırma amaçlı) mektubuna ve Acheson Planı'na gösterdiği tepki tüm sosyalistlerin ve Atatürkçülerin müşterek bir anti-emperyalist cephede, tam bağımsız bir dış politika için güçlerini birleştirme çağrısıydı.[39] Benzer şekilde, 1966'da Malatya'da yapılan genel kongre sürecinde, Türkiye'nin öncelikli ajandasının Atatürk Türkiye'sinin Milli Mücadele Dönemi'ndeki dış politikasına dönerek tam bağımsızlığa erişmek olması gerektiği kararlaştırıldı.[40] Milli Bağımsızlık Savaşı, TİP'in ulusal bağımsızlık kavrayışının tarihsel temeli olarak sunulmaktaydı. Partinin söyleminde, Milli Mücadele yılları ulusal sınırlar içerisinde yer alan insanların milli uyanışı olarak resmediliyordu. Aybar şu şekilde saptamaktaydı: "Birincisini tamamladıktan kırk sene sonra, ikinci milli bağımsızlık mücadelesine başlamak zorundayız [...] Son Amerikan askeri ülkemizi terk edene kadar mücadele içerisinde kalmaya kararlıyız."[41] Atatürk milliyetçiliği, Batı emperyalizmine karşı mücadelenin temelini oluşturmaktaydı.

TİP, hiçbir hükümetin farkına varmadığı ve farkına varmak istemediği şeyin Büyük Britanya ve ABD'nin Kıbrıs meselesinde Rum ve Yunan tarafında yer aldığı olduğunu çünkü çıkarlarının en iyi bu yolla korunduğunu iddia etmekteydi.[42] Kıbrıs'taki İngiliz üsleri ve Kıbrıs'ı bir NATO üyesi yapma amacıyla Yunanistan ile birleşmesine (enosis) destekleri İngiliz ve Amerikan çıkarlarının açısından birincil öncelikteydi. Haliyle Türk hükümetlerinin "ittifak" ve "dostluk" söylemleri halkın güven duyabileceği politikalar değildi. Bir parti bildirgesinin belirttiği üzere, "Johnson Mektubu'yla birlikte halk uyandı ve buna binaen anti-emperyalist mücadeleye katıldı. Kıbrıs Sorunu, anti-emperyalist mücadelenin ve İkinci Milli Kurtuluş

Hareketi'nin kitleler ve kamusal bellek için en elle tutulur, en kavranabillir ve en hassas meselesidir."[43] Parti bildirgesinde, "Kıbrıs sorunu referans noktasıdır ve anti-emperyalist mücadele için en yüksek öneme haizdir." ama hükümet bunu idrak edememekte ve Amerika'ya karşı çıkamamaktadır. Bu yüzden, Kıbrıs Sorunu parti için özellikle Türk halkının tartışılmaz hakkı olan "kendi kaderini tayini hakkı"na emperyalizm ve onun yerli iş birlikçileri tarafından el konmuş olmasından dolayı kayıp bir dava hükmündeydi. Kıbrıs kendi haklı sahibine (Türkiye) dönemeyeceğinden ve (iki tarafın adanın bir parçasını kendine katması anlamında) "çifte *enosis*" Yunan ve Anglo-Sakson emperyalistlerce engelleneceği için Türkiye ve Üçüncü Dünya ülkelerini de içeren diğer küçük devletler için en iyi çözüm, silahtan arındırılmış federe bir Kıbrıs olabilirdi. Bu görüş, TİP'in 1960'lar boyunca en temel pozisyonlarından biri oldu.[44]

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden itibaren sol, milliyetçiliğin devletin güçlü ideolojik aygıtlarınca berkitildiği ve yaygınlaştırıldığı, Marksizmin vatanseverlikle uzlaşmayan dış mihraklarca yönlendirilen bir ideoloji olarak tasavvur edildiği toplumlarda faaliyet göstermek zorundaydı. Milliyetçilik, *Ethnikofrosyni* ve Kemalizm gibi öne çıkan formlarında, devletin etkin biçimde toplumla özdeşleşmesini sağlayan vasıtalardı ve aynı zamanda homojenleştirilmiş irade imajını inşa etmek için müsait bir zemin sağladı. Milli birlik görüntüsü ve ulusal çıkarları savunmanın, meşruiyet arayışındaki partiler için azımsanmayacak şekilde etkin bir araç olduğu kanıtlandı. Solu aynı zamanda vatansever gösterme girişimi ve kendisini tüm ulusun öncüsü olarak sunarak popülerlik ve temiz bir sicil edinme gayreti, nihayetinde hakim ideolojilerle özdeş olmasa bile, anti-emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı bir söylem aracılığıyla solun benzer ideolojik araçlar benimsemesine yol açmıştır. Bu süreç boyunca ulusun önceliği kavramı anti-emperyalist hareketlerin de temelini oluşturdu. Aynı zamanda, bir taraftan anti-emperyalizm sol için insanları mobilize edecek vasıtaları oluştururken, bu moblizasyon, anti-emperyalizm veya enternasyonalizm namına değil fakat milliyetçilik namına gerçekleşiyordu. Bir başka deyişle; sosyalizm, sosyalizmin anti-emperyalist değerlerini milliyetçiliğin partiküler ve irredantist değerlerinin hizmetine sunularak ulusal hedeflere tabi kılınmıştı.

Nitekim, her zaman tutarlı bir anti-emperyalizm ve anti-kolonyalizm ile domine edilmiş olmasına rağmen sol, karşılık gelen ulusal merkezlerin çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçladı. Dahası, solun hedefi Kıbrıs için bağımsız bir ulus devlete dönüşebilecek ulusal bağımsızlığı elde etmek değildi. Bilakis, Yunan örneğinde, ulusal bağımsızlık *enosis* için bir geçiş aşaması olacaktı; Türk örneğindeyse, ulusal bağımsızlık, Türkiye'ye ilhak veya *Taksim* Büyük Güçler ve Yunanistan tarafından şiddetle reddedildiğinden, zorunlu çözümü oluşturmaktaydı. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, sol da anavatanların anakronik irredantizmlerine tutsak düşmüştü; Yunan ve Kıbrıslı Yunan eliti tarafından gösterildiği gibi *enosis* Kıbrıslı Yunan toplumu için tek ulusal çözümdü. Ulusal çözüm olarak, Türkiye ve Kıbrıslı Türk toplumu, silahsızlandırılmış, federe bir Kıbrıs'ı benimsediler zira diğer seçenekler uygulanabilir bir alternatif teşkil etmiyordu ve partiye göre eninde sonunda ciddi problemlere neden olacaktı.

NIKOS CHRISTOFIS – TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, SHAANXI NORMAL UNİVERSİTESİ, XI'AN, ÇİN

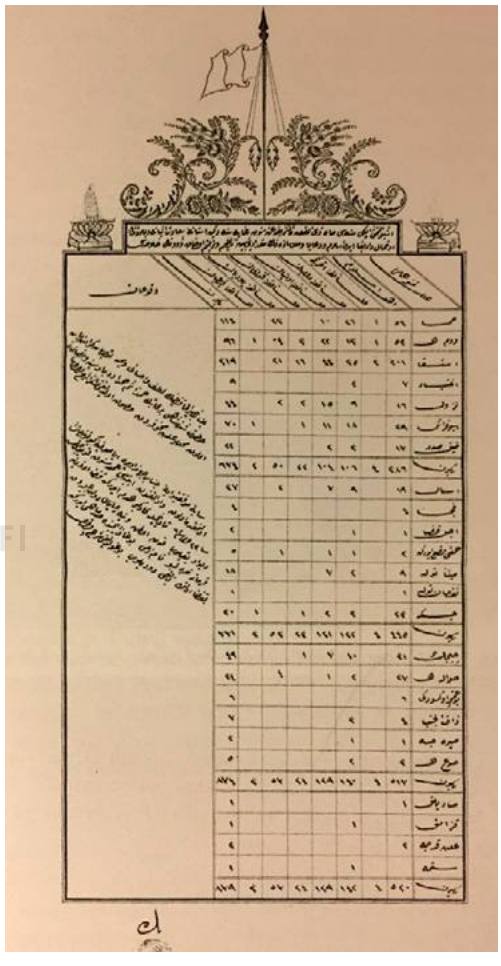
DİPNOTLAR

1 G. Lundestad, *The United States and Western Europe since 1945. From 'Empire' by Invitation to Transatlantic Drift*, Oxford: Oxford University Press, 2003, syf. 64
2 E. Said, *Culture and Imperialism*, New York: Vintage Books, 1994, syf. xxiv
3 H. Bozarslan, 'Turkey: Postcolonial Discourse in a Non-Colonised State', P. Poddar, R.S. Patke, and L. Jensen (eds), *A Historical Companion to Postcolonial Literatures – Continental Europe and its Empires*, Edinburgh: Edinburgh Universitysi Press, 2008, syf. 423–427
4 EDA, *Programme of the EDA*, (EDA programı) Atina: EDA,1961; TİP, *Seçim Bildirisi*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1963
5 D. Sassoon, (2001), 'Socialism in the Twentieth Century: An Historical Reflection', M. Freeden (ed.), *Reassessing Political Ideologies. The Durability of Dissent*, London: Routledge, s. 50
6 S. Anagnostopoulou, 'The Church of Cyprus and its "Ethnarchic" Role: 1878-1969', S. Anagnostopoulou, *The Passage from the Ottoman Empire to the Nation-States. A Long and Difficult Process: The Greek Case*, İstanbul: The ISIS, 2004, syf: 198-225
7 A. Varnava, *British Imperialism and Cyprus, 1878-1915: The Inconsequential Possession*, Manchester: Manchester University Press,. 2012, syf. 33
8 I. Stefanidis, *Stirring the Greek Nation: Political Culture, Irredentism, and Anti-Americanism, 1945-1967*, Aldershot: Ashgate, 2007, syf. 17
9 A.g.e, syf. 30
10 *The Cyprus Question in the Greek Parliament* (CQGP), cilt 1, 1997, syf. 40
11 EDA, *For a National Democratic Change*, Athens: EDA, syf. 8–9
12 EDA, *op. cit.*, syf. 13–14
13 EDA, *Decisions and Announcements of the General Council and of the Executive Committee of the EDA on the Vital Problems of the People and the Country*, Athens: EDA, 1955, syf. 19
14 Archives of Contemporary Social History (ASKI), *EDA Arşivi*, klasör: 478
15 *CQGP*, op. cit., syf. 267
16 *Avgi*, 20 Nisan 1955
17 The Titan god of destruction. (Felaketin Titan Tanrısı)
18 *Avgi*, 6 Aralık 1958
19 *Avgi*, 23 Eylül 1964
20 *Avgi*, 5–8 Mayıs 1964; Ayrıca merkez siyasetin gazetesi *Ta Nea*, 8 ve 11 Nisan 1964 tarihli yayınlarına bakılabilir.
21 A.g.e, syf. 200
22 *CQGP*, cilt 3, syf. 281
23 A.g.e, cilt 2, syf. 262
24 EDA, *The Cyprus Question and the London and Zürich Agreements*, Atina: EDA, 1959, s: 4-12
25 C. Odysseos,'Cyprus in the Plan of Imperialist Counter-Attack' *Helliniki Aristera*, 15, 1964, 49
26 C. Odysseos, 'The Middle Eastern Crisis and Cyprus', *Helliniki Aristera*, 21–22, 1965, 79–89
27 A. Diamantopoulos, 'Cyprus in the Centre of Conspiracy', *Helliniki Aristera*, 13, 1964, syf: 3–6
28 *Avgi*, 9 Şubat 1967
29 S. Anagnostopoulou, *Turkish Modernization: Islam and Turkish Cypriots in the Mazy Path of Kemalism*, Athens: Vivliorama, 2004, syf. 182
30 See N. Christofis, *From Socialism via Anti-Imperialism to Nationalism. EDA TIP: Socialist Contest over Cyprus*, Doktora Tezi, Leiden: Leiden Universitesi, 2015
31 M. A. Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968, syf. 322
32 A.g.e, syf. 97
33 A. Ünsal, 'TİP'in Ulusal Bağımsızlık Anlayışı', G. Vassaf, *Mehmet Ali Aybar Sempozyumları, 1997-2002*, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 2003, syf. 247–252
34 M. A. Aybar, 'Hürriyet ve Demokrasizimin Temeli Anayasa', *Sosyal Adalet*, 11, 1963, syf. 9
35 M. A. Aybar, *TBMM Tutanak Dergisi*, 7 Kasım 1965, syf. 176
36 B. Boran, 'Kıbrıs Meselesinde Niçin Amerika da Sovyetler de Bizi Desteklemiyor?', *Dönüşüm*, no. 5, Haziran 1965. Yeniden basım B. Boran, *Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar*, cilt 1, TÜSTAV, 2010, syf. 575–578
37 International Institute of Social History (IISG), *Kemal Sülker Papers*, kutu 558
38 B. Boran, *op. cit.*
39 IISG, *Kemal Sülker Papers*, kutu 551
40 TİP, *Türkiye İşçi Partisi II. Büyük Kongresi Alınan Kararlar ve Yapılan Seçimlerin Sonuçları*, İstanbul: TİP
41 IISG, *Kemal Sülker Papers*, klasör 610, kutu 1
42 A.g.e
43 IISG, *Kemal Sülker Papers*, kutu 558
44 B. Boran, *TBMM Tutanak Dergisi*, 5 Ocak 1967, syf. 79.

İstanbul'un Kolera ile Tanışması: 1831 Salgını*

NURAN YILDIRIM

ARALIK 2019'DA ÇİN'DE BAŞLAYAN "KORONAVİRÜS" (COVID-19) SALGINI MART 2020'DE PANDEMİYE (KÜRESEL SALGIN) DÖNÜŞTÜ. BİLİMİN BUNCA GELİŞMİŞLİĞİNE RAĞMEN KORONAVİRÜS KARŞISINDA ÂCİZ KALAN İNSANOĞLU, "SOSYAL MESAFELENDİRME" ADI VERİLEN TOPLUMSAL İLİŞKİLERİ SINIRLAMA YANINDA KARANTİNA GİBİ KÖKLERİ ÇOK ESKİLERE DAYANAN YÖNTEMLERE BAŞVURMAKTADIR. BU MAKALEDE, 200 YIL ÖNCE "İLLET-İ CEDİDE" (YENİ HASTALIK) OLARAK TANIMLANAN O ZAMANIN BİLİNMEYEN HASTALIĞI KOLERANIN İSTANBUL'DA YAPTIĞI İLK SALGIN İLE DÖNEMİN UYGULAMALARI İNCELENECEKTİR.

Karantina İdaresi ölüm jurnali, İstanbul 21 Ekim-19 Kasım 1846. BOA.İ.HR. 1753

Kolera yüzyıllarca Hindistan'ın Ganj Nehri sahillerinde, özellikle Bengal eyaletinde, yöresel olarak bulunmaktayken İngiliz askerlerin bölgeye gitmesi ve İngiliz ticari faaliyetlerinin başlaması üzerine önce Kalküta'ya, 1817-1823 yıllarında Asya ve Uzak Doğu'ya yayılarak ilk pandemik (küresel) salgınını yapmıştır. Çok geçmeden patlak veren ve 1829-1851 yıllarını kapsayan ikinci pandemi bütün kıtalara yayılarak küresel salgına dönüştü. Avrupa'ya yayılan kolera İstanbul'a gelmekte gecikmedi. Ardından ortaya çıkan pandemik kolera salgınları büyük çapta ölümlere neden olmuştur.

Robert Koch (1843-1910) etkenini (*vibrio kolera*, kolera vibriyonu) bulduktan (1883) sonra hastalığın yayılması, bir yerde tutunup kalması için özel şartların bulunması gerektiği; profilaksisi, epidemiyolojisi ve mücadelesi için nelerin lazım geldiği anlaşılmış ve açıklanmış ancak bundan sonra hızı kesilebilmiş ve kolera, 20. yüzyıl başlarında kontrol altına alınmıştır.

Kolera vibriyonları kokuşmuş kirli sularda ve hastaların dışkılarında bulunur; kanalizasyona karışmış sular ve bu suların bulaştığı yiyeceklerle bağırsaklara ulaşır. İki üç gün sonra karın ağrısı, bulantı, şiddetli kusma ve ishal başlar. Mide ve bacaklarda su, mineral ve tuz kaybına bağlı kramplar görülür. Su kaybı ve hızlı kilo kaybı nedeniyle şok tablosu ortaya çıkar ve saatler içinde ölümle sonuçlanır.

İLLET-İ CEDİDE İSTANBUL'DA

İstanbul'da ilk kolera vakaları, ikinci küresel salgının bir uzantısı olarak 26 Temmuz 1831'da görülür. Karadeniz'deki Odessa limanından gelen bir yelkenliyle Galata'ya ulaşır. Kolera, 26 Temmuz-1 Ağustos arasında günde 12 civarında ölümle hafif seyrederken 3-5 Ağustos günlerinde şiddetlenir ve günlük ölü sayısı 120'ye çıkar. Ölü sayısının 5-10 Ağustos arasında 200'ü aşması şehirde büyük heyecan yaratır. Eylül ortasına kadar süren salgın sonunda beş-altı bin İstanbullu

hayatını kaybetmiştir.[1] Hemen ardından Mart 1832'de Paris'te çıkan kolera salgınında 13 günde koleraya yakalanan 3.903 kişiden 1.494'ü hayatını kaybetmiş;[2] altı ay süren salgın 19.000 ölüm ile son bulmuştu.

Kolera, Osmanlı Devleti'nde olduğu kadar tıp dünyası için de yeni bir hastalıktı. Bu yıllarda Fransız tıbbını rehber almış olan Osmanlı Devleti, Fransa Devleti'nin tanınmış Fransız hekimlerine kolera hakkında hazırlatmış olduğu bir talimatı aynen Türkçeye çevirterek *Takvim-i Vekayi*'de yayımlattı. Bu talimat; koleraya yakalanmamak için uyulması gereken kurallar, salgın zamanında neler yenip içilmesi gerektiği, doktor beklerken koleralı hastaya tez elden yapılması gereken ilaçları anlatmaktaydı. Fransız doktorların önerdiği korunma önlemlerinin başında, "yüreği kavi, korkusu az olmak" geliyordu. Havası hoş yerlerde oturulmalı, odalar sık sık havalandırılmalı, temizliğe özen gösterilmeliydi. Vücut, içki gibi hararet getirici şeylerden kollanmalı, ağır yiyeceklerden sakınılmalı; hıyar, marul, hindiba, yer elması gibi sebzeler yenmeliydi. İçme suyunun gayet saf ve berrak olmasına dikkat edilmeliydi. Hatta süzgeçten geçirilip içine pek az sirke katmakta fayda vardı. Bu duyuruda yer alan en önemli uyarılarından biri, kolera hastalarının ayrı bir odaya yatırılması ve giysilerinin sıcak sabunlu su içine atılmasıydı. Sirkeli su içmek de uzun yıllar uygulanacak bir tedbirdi.[3]

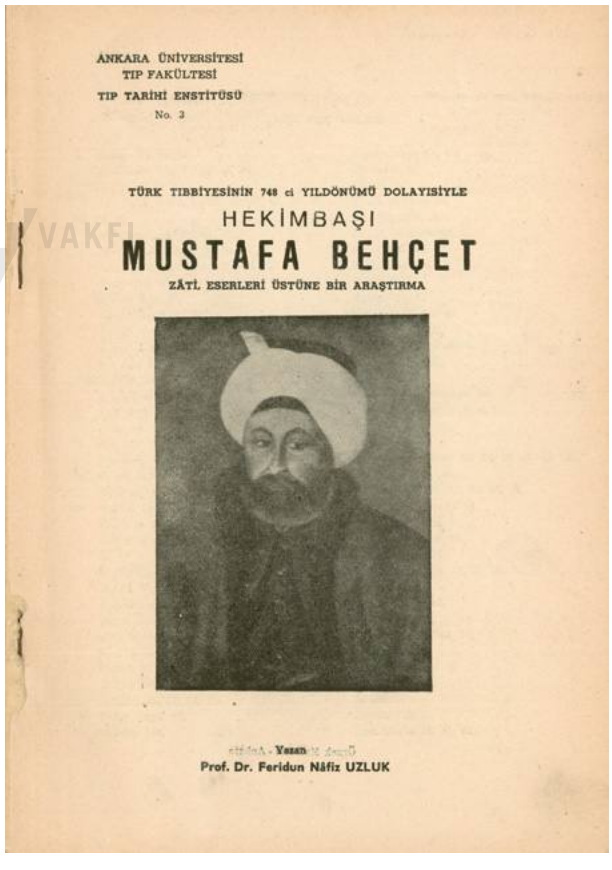
Salgın sırasında hekimbaşı olan Mustafa Behçet Efendi (1774-1834); padişaha sunduğu bir yazısında, bazı gazeteler ile hekimler tarafından verilen bilgilere göre ilacı henüz bilinmeyen koleranın veba gibi temasla insandan insana sirayet ettiğini ve hastalık cevherinin havaya karışıp teneffüs yoluyla bulaştığını bildirir. Korunmak için şunları tavsiye eder:

> Karantina ve perhize riayet edilip açıklık ve yüksek yerler mesken tutulmalıdır. Zeytinyağlı ağır yemeklerle süt ve sütlü gıdalar insan bedeninde bu hastalığa müsait bir zemin oluşturduğundan çarşı pazarda satılan zeytinyağlı baharlı dolma, zeytinyağında pişmiş lokma; baklava, çörek, börek, sütlü muhallebi, kurabiye ve revani gibi yiyeceklerin bir müddet satışı yasaklanmalı. Ekşi meyveler ile sirke, soğan, sarımsak dışındaki meyveler askerlere de men edilmelidir.[4]

KOLERA RİSALESİ

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi; salgın sırasında resmi yazışmalarda "*illet-i muvahhişe*" (ürkütücü hastalık) olarak anılan koleraya ve korunma yöntemlerini anlatan bir kılavuz kitapçık yazdı. Henüz bir isim konmadığı için (sonraları *Asya Kolerası, kolera morbüs* adlarıyla anılacak olan) bu hastalığı, "*illet-i cedide*" (yeni hastalık) olarak tanımladı. Sonradan *Kolera Risalesi* (Matbaa-i Âmire İstanbul 1247/1831)[5] adıyla ünlenen bu kılavuz kitapçık 4. 000 adet basıldı ve tanesi 30 paradan 3.000 kuruş tutan basım masrafı hazineden ödendi.[6] Devlet ricali, askeri görevliler ve devlet memurlarına birer adet verildi, mahalle muhtarlarına da ikişer adet dağıtıldı.[7] Kolera Risalesi, Almancaya ve Tunus'ta Arapçaya çevrildi.[8] Mustafa Behçet Efendi bu kitapçığı yazma gerekçesini şöyle açıklamaktadır: "İllet-i cedideden korunmak amacıyla tedbirler almak meşru ve makuldür. Bu hastalıktan korunmanın yolu, hastalığın keyfiyeti ve ilaçlarının anlatılıp öğretilmesi hekimbaşının görevi olduğundan, halka ulaştırmak amacıyla bu varaka bir mukaddime ve üç bap üzerine yazıldı."

Mukaddimede, bu illetin yanmış safranın mideye ve bağırsaklara dökülmesi nedeniyle yukarıdan ve aşağıdan kay ve ishal yapan ve genellikle ölümle sonlanan vahim bir hastalık[9] olduğunu belirten Mustafa Behçet Efendi, bu hastalığın Arapçada "*Heyza*" (şiddetli kusma) ve "*Maraz-ı Esved*" (kara hastalık) tabir edildiğini ifade eder. Salgın yaparak beldeden beldeye ve insandan insana bulaşarak kısa zamanda öldürmesinin şimdiye kadar işitilmediğini, tıp kitaplarında yazmadığını dile getiriyor. Bazı gazete evrakı ve bazı mekteplerin (tıp okullarının) hekimlerinden, bu hastalığın tahminen 1814 (1230) yıllarında Hindistan'da ortaya çıkıp Acem ülkesi ile Kuzey Doğu'nun nehirli göllü taraflarında görüldüğünün anlaşıldığını bildiriyor.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TIP FAKÜLTESİ
TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
No. 3

TÜRK TIBBİYESİNİN 740 cı YILDÖNÜMÜ DOLAYISİYLE

HEKİMBAŞI
MUSTAFA BEHÇET
ZÂTİ ESERLERİ ÜSTÜNE BİR ARAŞTIRMA

Yazan
Prof. Dr. Feridun Nâfiz UZLUK

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi

Kolera Risalesi'nin ilk bölümünde hastalığın başlangıcı ve belirtileri anlatılmaktadır. Hastalık genellikle görülen ve bilinen bir sebep yokken, şiddetli bir baş dönmesi ile başlar. Eller ve ayaklar büzülür. Midede veya karnın iki tarafında şiddetli sancı olur. Çehre ve diğer organlar morarır, ardından kanlı ve kötü kokulu kusma ve ishal başlar. Genellikle hastanın damarları o kadar içeriye gömülür ki kan almak mümkün olmaz. Hasta bazen sekiz saatte bazen daha az bir zamanda ölür.

KOLERADAN KORUNMA YOLLARI

Mustafa Behçet Efendi ikinci bölümde hastalıktan korunma yollarını anlatmaktadır. Başlıca korunma yolu hastalardan uzak durmaktır. Tahkik olunduğuna göre hastalık çıkan eve mümkün mertebe uğranmayıp hastanın yanında olanlarla dahi sohbetten sakınmalıdır. Zira bu hastalığın da taunda yani vebada olduğu gibi temas yoluyla bulaştığı tecrübe olunmuştur. Bir hanede kolera ortaya çıktığında, derhal hastanın bütün giysileri yıkanıp temizlenir. Hasta odasındaki tüm eşya yıkanır ve oda beş-on gün kapalı tutulur. O evde birkaç gün çömlek içinde sirke pişirilir. Mümkün mertebe alçak yerlerde birbirine yakın evler bulunan mahallelere gidilmez. Gitmek mecburiyeti olursa, sirke veya hırsız sirkesi, nişadır ruhu (amonyak), hiç olmazsa sarımsak koklanır. Aslında bunlar her yerde koklanmalıdır. Evler günde bir kez günlük, katran, servi kozalağı ya da ardıç tohumu yakılarak tütsülenmelidir. Mümkün olduğu kadar havadar yerlerde oturulmalıdır.

Bu hastalığın sebebi yanık safra olduğundan safrayı artıran ve tahrik eden yiyecek ve içeceklerden sakınılmalıdır. Ağır yemekler yerine az miktarda hafif gıdalarla yetinmelidir. Zeytinyağıyla pişirilmiş bütün yemekler bu hastalığı davet ederler. Çünkü zeytinyağının safrayı yakma istidadı vardır. Ayrıca çok yağlı yemekler ile poğaça, yağlı çörek, börek, helva, lokma gözleme gibi hamur işlerden de perhiz etmelidir. Hekimler, süt ve sütlü yemekler yanında yumurtadan da sakınmak gerektiğini söylemektedirler. Çünkü bunlar hemen safraya dönüşürler. Erik, şeftali, kayısı, kavun, karpuz, hıyar ve benzeri meyveler çabucak safraya dönüştüklerinden yenmemelidir. Aşırıya kaçmadan elma, nar, koruk, ekşili şerbetler, limonata ve sirkencübin (sirke ve bal karışımı) kullanılabilir. İçme suyuna bir miktar sirke katmak ve sirkeli salatalar yemek de tavsiye edilmektedir. Şiddetli öksürüğü olanlar ve sirke dokunur mizaca sahip olanlar sirkeyi koklamak ve yüzlerine sürmekle yetinmelidir. Mustafa Behçet Efendi'nin ekşi yiyecek ve içecekleri tavsiye etmiş olması önemlidir. Çünkü etkeni bulunduktan sonra kolera vibriyonlarının asit ortamda tutunamadıkları anlaşılmıştır.

Yemeklerden çabuk hazmedilen ve mideye yük olmayan pirinç ve frenk arpası çorbaları içilmeli; piliç-tavuk-koyun etlerinden yapılmış söğüş ve kebaplar yenmelidir. Patlıcan, lahana, kabak, bamya, taze fasulye, raziyane (rezene) filizleri[10], semizotu gibi hazmı kolay hafif sebze yemekleri tercih edilmelidir. Ağır yağlı olmamak kaydıyla az miktarda pilav ve zerde yemenin zararı yoktur. Şarap, rakı, rom ve benzerleriyle afyon gibi keyif vericilerden uzak durmak gerekir. Çünkü bunlar safranın yanmasına neden olur.

Sabah akşam yemeklerinden önce bir fincan nane suyu yahut oğul otu, kekik, ağaç kavunu kabuğu suları kullanılırsa mideye ve sinirlere kuvvet verir, yiyecekleri hazmettirir. Nane yağı[11] ve adı geçen suların birinden bir kâseye birkaç damla damlatılıp iyice çalkaladıktan sonra içmelidir. Bir küçük fincan suya 10-15 damla kral suyu[12] veya oğul otu ruhu damlatılıp içilse yararlıdır. Kadim hekimler, soğan ve sarımsak yemenin bedeni kötü havadan muhafaza ettiğini söylerler. Soğan, sarımsak yiyenlerde bu illete rastlanmadığı tecrübe olunmuştur. Bunlardan başka, kalbe zarar verecek korkulardan sakınmak, koruyucu tedbirleri itinayla alıp tevekkülle Allah'a sığınmak evlâdır.

Üçüncü bap, hastalığın görülmesi halinde alınacak tedbirler ve ilaçlara ayrılmıştır. Hastalık şiddetli baş dönmesi ile başladığında hemen birkaç baş sarımsak ve soğan, tuz, hardal, biber, kırmızı biber, kes-

Hırsız Sirkesi, Dört Hırsız Sirkesi (*Vinaigre Des 4 Voleurs*)

Fransa-Toulouse Veba Salgını (1628-1631) ile Büyük Marsilya Vebası'nda (1720) ölenlerin cesetlerini soyan dört hırsız yakalanmış. Cesetlere dokundukları halde neden vebaya tutulmadıklarını anlatırlarsa affedilecekleri bildirilmiş. Bunun üzerine hırsızlar, kendi yaptıkları bir sirkeyle ellerini yıkadıklarını ve gargara yaptıklarını itiraf etmişler. Sonraları, "Dört Hırsız Sirkesi" adıyla ünlenen bu sirke, salgınlarda hasta odalarında ve pek çok hastalıkta yüzyıllarca kullanılmıştır.
Tarih, yer, hırsız sayısı ve bileşimi hakkında değişik anlatılar olan Dört Hırsız Sirkesi; 1748 ve 1884 Fransız kodekslerinde yer almıştı, ve eczanelerde antiseptik olarak satılırdı. Bugün de aynı isimde ticarette bulunmaktadır.

Dört Hırsız Sirkesi / Vinaigre des 4 Voleurs

Bileşimi değişken olmakla beraber, Dört Hırsız Sirkesi genellikle antiseptik özellikler taşıyan pelin otu, biberiye, adaçayı, nane, sedef otu, lavanta, eğir otu, tarçın, karanfil, küçük Hindistan cevizi, sarımsak gibi tıbbi ve aromatik bitkilerin, şarap veya elma sirkesi içinde ıslatarak yumuşatılmasıyla (maserasyon) elde edilir.[20]

İlk kolera salgınından sonra İstanbul Boğazı'nda önce Büyük Liman sonra Rumeli Kavağı, Anadolu Kavağı, Umuryeri ve Serviburnu'nda karantinahaneler açıldı

kin arak (rakı), nişadır, sedef otu, tiryaktan hangisi bulunursa dövülüp sirkeyle merhem yapılır; fanila veya çuhadan yapılmış bir keseye ve ellere sürülüp hastanın ayakları ve elleri kızarıncaya kadar sıkıca ovulur. Acilen bir hekim çağrılır onun marifetiyle koldan kan alınır. Midenin üstü ve göbekte sancı varsa oraya 20 kadar sülük yapıştırılır ya da sancı yeri arak (rakı) ya da iksirül-hasse (?), acı elma yağı ile merhem yapılıp üzerine konur. Veyahut beş on kırmızıbiber zeytinyağında kaynatılıp üzerine konur. Nane yağı veya biberiye yağı, merhem gibi oluncaya kadar zeytinyağıyla karıştırılıp sancı yerine sürülür üzerine ısıtılmış tülbent bırakılır. Ağrıyı dindirmek için ayrıca papatya matbuhu (dekoksiyonu) veya bir fincan suya bir damla nane yağı-diş otu yağı-biberiye yağlarından biri damlatıp içirilir. Sancı geçince hasta papatya çayı veya mürver çiçeği ya da çay matbuhu (dekoksiyonu) verilip terletilir.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi kolera hakkındaki tavsiyelerine, "Bu illetden korunmak için anlatılanlar yapılırsa Allah'ın izniyle kurtuluşun mümkün olduğu, birkaç saat ihmal edilirse bu tedbirlerin yararlı olmadığı gözlemlenmiştir" ifadesiyle son verir.[13]

DR. DEKAY'İN GÖZÜNDEN İSTANBUL'DAKİ İLK SALGIN

Portekiz, Lizbon'da doğan Dr. James Ellsworth DeKay (1792-1851), küçük yaşta ailesiyle birlikte Amerika'ya gider. Sonra İngiltere Edinburg Üniversitesinde tıp fakültesinden doktor diplomasını alır (1819). Tekrar Amerika'ya döndükten sonra gemi yapımcısı Henry Eckford'un (1775-1832) kızıyla evlenir. Kayınpederinin Osmanlı bahriyesine yaptığı fırkateyn İstanbul'a götürülürken geminin cerrahı olarak İstanbul'a gelir (1831). Tersane-i Âmire'de gemi inşa bölümünün başına geçecek olan Henry Eckford İstanbul'da vefat edince Dr. DeKay Amerika'ya döner ve zooloji ile ilgilenir. Türkiye hakkındaki gözlemlerini, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832 by an American* (New York, 1833) başlığıyla yayımlar.[14] Bu kitap, "*1831-1832 Türkiyesi'nden Görünümler*" başlığıyla Türkçe olarak yayımlanmıştır (ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009).

Dr. DeKay İstanbul'dayken şehirde çıkan ilk kolera salgınına tanık olmuştur. Kitabında koleranın aniden Topkapı Sarayı yakınında bekleyen bir Amerikan savaş şalopasında (eskiden kullanılan iki direkli küçük tekne) çıktığını belirtir. Kısa sürede teknedekilerin çoğu hastalanmış, bunların üçü öldükten sonra denize açılan tekneden bir daha haber alınamamıştır. Çok geçmeden şehrin bir semtinde ortaya çıkan kolera bir süre sonra orayı terk edip şehrin bir başka köşesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Hekimlere göre hastalığa sebep olan şey hava akımlarıyla taşınıyordu. Koleraya yakalananlara sıcak rom veya rakıyla beraber, belirtilerin şiddetine göre, derhal 50-200 damla afyon tentürü ve 5-20 damla nane yağı

veriliyordu. Ardından hasta bayılana ya da nabzı daha düzenli ve güçlü hale gelene kadar kan alınıyordu. El ve ayakları ovuşturup ısıtmak da iyi sonuç veriyordu. Hastaya nekahet döneminde Arap zamkı ile su karışımı ya da bunun gibi hafif sulandırıcılar içirilirdi. Ayrıca bol miktarda sülük uygulanır sonraki aşamalarda sık sık kalomel (cıva klorür) ve afyon verilirdi. Bu tedavi hastalık başladığında uygulanırsa hastalığın ilerleyişi durdurulabiliyordu. Ölü sayısının hesabı tutulmadığından tam olarak kaç kişinin öldüğü bilinmeyen bu salgında Dr. DeKay'e göre bin kişi ölmüştü.[15]

DeKay, koleraya yakalananlara sıcak rom veya rakıyla beraber, belirtilerin şiddetine göre, derhal 50-200 damla afyon tentürü verildiğini söyler. Oysa Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi *Kolera Risalesi*'nde şarap, rakı, rom ve benzerleriyle afyon gibi keyif vericilerden uzak durmayı tavsiye etmiştir.

Dr. DeKay Amerika'ya döndükten sonra kolera salgını ile ilgili gözlemlerini aktarır. Avrupa'da koleraya yakalananlar bazen bulundukları evin kapı ve pencereleri örülerek ölmeye bırakıldıkları halde Türkiye'de sirke ve bazı maddelerle tedavi edilmeye çalışıldığını belirtir ve bunun insani bir çaba olduğunu ekleyip takdir eder. Anılarında Türkiye'yi ve kurumlarını övmesi dönemin Helenistlerini kızdırmıştı.

Dr. DeKay; Asya kolerası hakkında İstanbul'da edinmiş olduğu bilgiler sayesinde, New York'taki doktorların bu hastalığa neyin sebep olduğuna dair hiçbir fikirlerinin olmadığı o yıllarda, Porto şarabını kolera ilacı olarak kullanmasıyla büyük ün kazanır. Şarabın koleraya yararlı olup olmadığı kesin olarak bilinmemesine rağmen o kadar popüler olur ki "*Dr. Port*" adıyla çağrılmaya başlar. Koleranın ne olduğu, hangi yollarla yayıldığı konularını tartışmak üzere ilk kez olarak Kanada'da toplanan uluslararası hekimler kongresine katılan Dr. DeKay; İstanbul'daki gözlemlerine dayanarak koleraya yakalananların kurtarılabileceğini ileri sürmüş, onun bu gözlemleri kolera hakkında yeni görüşlerin doğmasına yol açmıştır.[16]

SALGININ SONUÇLARI

İstanbul'u etkisi altına alan ilk kolera salgınının en önemli sonucu Osmanlı Devleti'nde karantina teşkilatının kurulmasına neden olmasıdır. Salgın sırasında Payitaht İstanbul'un denizden korunması gündeme gelmiş, Galata Nazırı Sârım Bey'in dost ülkelerin sefaret tercümanları ile yaptığı toplantıda alınan karar uyarınca Boğaziçi-İstinye Körfezi Karadeniz'den gelen yabancı gemilere; Liman-ı Kebir/Büyük Liman-Sarıyer ise Osmanlı Devleti gemilerine karantina yeri olarak tahsis edilmiştir.[17] Ardından Boğaz'ın iki yakasına karantina istasyonları ile karakollar yapılmıştır. Adalar ve Rumeli sahillerinden kalkıp Çanakkale Boğazı'na gidecek ve Akdeniz Boğazı'ndan İstanbul'a geçecek gemilerin ve kayıkların karantina yoklamalarına başlanmıştır.[18] Akabinde ilk karantina yönetmeliği sayılan yedi maddelik bir talimatname hazırlanmış (1837), ertesi sene de karantina uygulamalarını belirlemek üzere Meclis-i Sıhhiye (Conseil Supérieur de Santé) adıyla karantina idaresi kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nin ilk tahaffuzhanesi/karantina İstasyonu, Kuleli Kışlası'nın bir bölümünde faaliyete geçmiştir. (1838).[19]

DİPNOTLAR

* Nuran Yıldırım: İstanbul'un Sağlık Tarihi. İstanbul 2010, s. 73-75'den geliştirilmiştir.

1 Mordtmann: "Die Cholera in der Türkei und Konstantinopel im Jahre 1893", *Separatabdruck aus der Hygienischen Rundschau*, 1894, No. 7 u.8, 1. ; Süleyman Numan: *Tıp Fakültesi Seririyat-ı Tıbbiye Derslerinden: Kolera*. Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye 1326 [1910], s.11.

2 *Takvim-i Vekayi*, 27, 27 Zilhicce 1247 [17 Mayıs 1833].

3 *Takvim-i Vekayi*, 23, 21 Zilkade 1247 [22 Nisan 1832]. ; 24, 3 Zilhicce 1247 [4 Mayıs 1832]. ; 26, 17 Zilhicce 1247 [18 Mayıs 1832].

4 Feridun N.Uzluk: "Cholera Risalesi", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, Yıl.1, s.4 (İstanbul 1935), s.145-156.

5 Dr.DeKay, şehirde bedava olarak dağıtılan *Kolera Risalesi*'nin, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi başkanlığında İstanbul'daki Türk doktorlar tarafından hazırlandığını söylemiş ve özetini kitabının sonunda vermiştir. Bkz. James Ellswort DeKay: *1831-1832 Türkiyesi'nden Görünümler*. ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s.117, 395-397.

6 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), C. SH. 7/344, 20 Rebiülevvel 1247 [29 Ağustos 1831].

7 *Takvim-i Vekayi*, 2, 7 Cemaziyelahır 1247 [13 Kasım 1831].

8 Demetrius Maurocordato : "Die Cholera-Epidemi zu Konstantinopel und verhaltungsmassregeln dabei, von Mustafa Behçet, Leibartz des Turkischen Kaisers. 12 Seiten Turkische Sprach. Staatsdruckei, İstanbul 1831" 'Kleineformat' Aus dem Türkischen übersetzt und mit Anmerkungen begleitet, *Hufeland- Journal*, Band.74 oder. 67 des Neuen Journals, Seite 33-47. Bk. Feridun Nafiz Uzluk: "Cholera Asiaticanın Epidemi Tarihi Üstüne Bir Araştırma", *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C.8, s. 1 (1948), s.17-20. ; Daniel Panzac: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997, s.231. ; Nancy Callagher: "Late Contributions to Arabic Medicine: A Treatise on Cholera", *Proceedings of The First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1976, II, s.301.

9 Mustafa Behçet Efendi, hastalığın nedenini o dönemde Avrupa'da ve İslâm dünyasında hılтlar/sıvılar yani humoral patoloji teorisine göre "yanmış safranın mideye ve bağırsaklara dökülmesi" olarak vermektedir. Humoral patolojiye göre insan bedeninde dört sıvı/salgı vardı: hava-kan (haima), ateş-safra (chole), toprak-kara safra ya da sevda (melanchole) ve su-balgam (phlegma). Bu salgıların denge halinde bulunması sağlık olarak tanımlanırken denge bozulduğunda hastalıklar ortaya çıkmaktaydı. Tedavi bozulan dengeyi yeniden sağlamak amacına yönelikti. Soğuktan ileri geldiği düşünülen bir hastalıkta sıcak mizaçlı ilaçların tercih edilmesi gibi.
Humoral patoloji teorisi, Rudolf Ludwig Karl Virchow (1821-1901) tarafından kurulan, yaşamın temel birimini hücre kabul eden ve hastalığı anlamak için hücreyi incelemek gerektiğini kanıtlayan, sellüler patoloji teorisi ile çürütüldü (1858). Bk. Talia Bali Aykan: "Patoloji", *Dünya'da ve Türkiye'de Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*. Ed. E. K. Unat, İstanbul 1988, s. 344-355.

10 Midevi, gaz söktürücü etkileri vardır. Bk. Turhan Baytop: *Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi*. İstanbul 1984, s. 359.

11 Mide bulantılarını kesici, gaz söktürücü özellikleri vardır. Bk. Turhan Baytop: *Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi*. İstanbul 1984, s. 337.

12 Kral Suyu (Aqua Regia), bir ölçü nitrik asit(kezzap), üç ölçü hidroklorik asit (tuz ruhu) karışımı. Altın ve platin gibi metallerle tepkimeye girebilen kuvvetli bir asit çözeltisidir. İlk kez Ebu Musa Câbir bin Hayyam tarafından bulunduğu tahmin edilir.

13 Feridun Nafiz Uzluk: "Cholera Asiaticanın Epidemi tarihi üstüne bir araştırma", *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C. 8, s.1 (1948), s.6-9.

14 https://nybirds.org/KBsearch/y1964v14n2/y1964v14n2p74-76scotland.pdf. Erişim, 3 Mart 2020.

15 James Ellswort DeKay: *1831-1832 Türkiyesi'nden Görünümler*. ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s. 248-250. Burada söz konusu edilen tedavi, rom ve rakı hariç, Kolera Rialesi'nde önerilenlerle örtüşmektedir.

16 Niyazi Berkes: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları I, İstanbul Matbaası, İstanbul [1978], s.184. ; Between the first blind cave fish and the Last of the Mohicans: the scientific romanticism of James E. DeKay. *Journal of Spelean History* 36, 1, s.19-29.

17 *Takvim-i Vekayi*, 2, 7 Cemaziyelâhır 1247 [13 Kasım 1831].

18 BOA. HAT. 524/25569/E, 18 Zilhicce 1250 [17 Nisan 1835] ve 524/25569/F, 18 Zilhicce 1250 [17 Nisan 1835].

19 *Takvim-i Vekayi*, 2, 7 Cemaziyelahir 1247 [13 Kasım 1831]. ; [Ahmet Mithat Efendi]: "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de Karantina Yani Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi", *Salname-i Nezaret-i Umûr-ı Hariciye.(1318 Hicri senesi)*. Def'a 3. İstanbul 1318[1900], 437. ; BOA, HAT. 1229/47952/A, 29 Zilhicce 1247 [19 Mayıs 1833].

20 Bk. http://fr.wikipedia.org/wiki/Vinaigre_des_quatre_voleurs. Erişim 11 Mart 2020.

SINIRIMIZ GÖKYÜZÜ

Kurumsal Çözüm Ortaklığı

- Kongre, seminer ve toplantı organizasyonları
- Yurtiçi ve yurtdışı otel rezervasyonları
- Bayii teşvik gezileri
- Uçak biletleri

1988'den beri **Oasis**

Grubunuza Özel İlgi Turları

- Gastronomi, mimarlık, tarih, müzik, sanat

Gümüşsuyu Mah. Miralay Şefik Bey Sok. Antalya Apt.
No:5 Kat:3 D:8 Taksim, İstanbul
T: +90 212 292 47 14 F: +90 212 292 47 97
oasis@oasis.com.tr www.oasis.com.tr

IATA | Accredited Agent

TÜRSAB
TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ
ASSOCIATION OF TURKISH TRAVEL AGENCIES

KORONA GÜNLERİNDEN TARİHE BAKMAK I:

Salgınlar Çağında Osmanlı'da Hekim Olmak

İSMAİL YAŞAYANLAR

VEBA YÜZYILLARCA ASYA, AFRİKA VE AVRUPA'DA HAKİM OLDUĞUNDAN İNSANLAR BU HASTALIĞA KARŞI TECRÜBE KAZANMIŞTI. BU SEBEPLE VEBA FAKİRLERİ ÖLDÜRECEK BİR SİLAH OLARAK GÖRÜLMÜYORDU. ANCAK XIX. YÜZYILDA BİRDENBİRE ORTAYA ÇIKAN VE KITALARI SARAN KOLERA SALGINLARI, KENTLERDE YAŞAYAN ORTA VE ÜST SINIFIN RAHATSIZLIK DUYDUKLARI ALT KESİMİN TEŞKİL ETTİĞİ VAROŞLARI YOK ETMEK İÇİN İCAT EDİLMİŞ BİR SİLAH OLARAK GÖRÜLDÜ. BİR BAŞKA DEYİŞLE ALT SINIFIN ORTAK DÜŞÜNCESİ, VAROŞLARDA ŞİŞEN NÜFUSUN KOLERA VASITASIYLA YOK EDİLMEK İSTENİYOR OLDUĞUYDU.

Salgın hastalık muayenesi yapan bir hekim.
Wellcome Library Collection

Çin'in Vuhan kentinde 2019 Aralık ayı sonlarında ortaya çıkan ve ocak ayında tanımlanan COVID-19 virüsünün sebep olduğu öksürük, yüksek ateş ve akut solunum yolu rahatsızlıklarıyla insan vücudunda kendini gösteren hastalık, şu anda tüm dünyanın gündeminde. Başlangıçta Çin'den dünyaya bu denli hızlı yayılacağı tahmin edilmeyen virüs, kısa sürede Kuzey Yarım Küre'nin neredeyse tamamını işgal etti. Pek çok ülke karantina ve sokağa çıkma yasağı uygulamaya başladı. Bunun yanında tüm ülke yönetimlerini ve halklarını meşgul eden iki mesele daha gündeme geldi: dezenfeksiyon ve hekimlerin salgın durumundaki olağanüstü çalışma düzenleri. Elbette bu meselelerden birisi mikrobiyoloji ve epidemiyolojiyi, diğeri de tıp etiğini ilgilendiriyor. Ancak dünya tarihinde bu konuların gündeme gelmesi bir ilk değil. 1817'de Hindistan'dan dünyaya yayılan ve altı büyük pandemiyle 1923'e kadar küresel gündeme bomba gibi düşen bir hastalık olan kolera sürecinde de benzer tecrübeler yaşandı. 1817'de dünyaya yayılmasına rağmen bundan tam 65 yıl sonra yani 1882'de hastalığa neden olan bakteri olan *vibrio cholerae*nın keşfedilebilmesi, tıp biliminin ve mikrobiyolojinin henüz gelişme evresinde olması ve en önemlisi de ilki 1927 yılında üretilecek olan antibiyotiklerin hayatımızda olmaması, koleranın milyonlarca insanı öldürmesine sebep oldu.

Doktorasını kolera üzerine yapmış bir tarihçi olarak[1] daha önce kaleme aldığım salgın hastalıkların yayılması ve kitlesel ölümlere yol açması, karantina ve dezenfeksiyon usullerinin uygulanmasıyla ilgili konularla bir gün canlı olarak yüzleşeceğim aklı-

Osmanlı sultanını tedavi eden yabancı hekimler. Wellcome Library Collection

ma gelmezdi. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 11 Mart 2020'de COVID-19'un neden olduğu "yeni koronavirüs" salgınını pandemi yani kıtalararası yayılan bir salgın hastalık olarak ilan etti. Böylece 19. yüzyıl boyunca kolera sebebiyle yaşanmış olan endişeleri bizler de farklı bir boyutta duymaya başladık. Hastalığın görüldüğü tüm ülkelerde eğitime ara verildi ya da uzaktan eğitim uygulamalarına geçildi; kamu personelinin çalışma saatleri düzenlendi; restoran, kafe ve market dışı alışveriş yapılan mekanlar kapatıldı. İnsanların kendilerini tecrit etmeleri tavsiye edildi; 65 yaş üstü bireylerin sokağa çıkması yasaklandı. Kamusal alanlarda ve toplu taşıma araçlarında dezenfeksiyon işlemleri sıklaştırıldı. Uzmanların kolonya, antibakteriyel sabun, eldiven ve maske kullanma çağrıları bu ürünlerin yok satmasına hatta yer yer karaborsaya düşmesine sebep oldu. Kısacası tarihte yaşanan süreçlerin benzerleri tıbbın ve mikrobiyolojinin bu denli gelişmiş ve ilerlemiş olduğu bir dönemde yeniden yaşanmaya başladı.

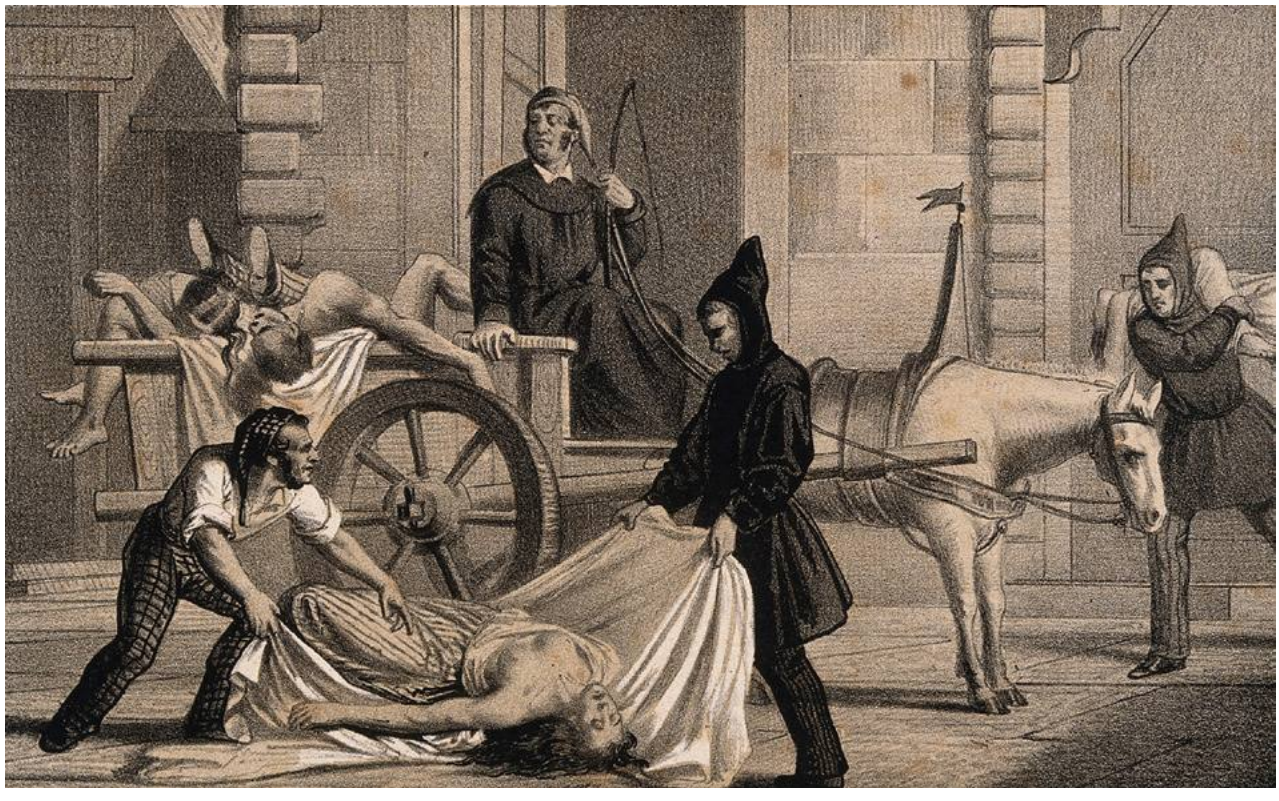
İki kısımdan oluşacak bu yazıda bir tıp hekimi veya mikrobiyoloğun değil bir tarihçinin gözünden, kolera ve diğer salgınlarla mücadele sürecinde Osmanlı Devleti'nde dezenfeksiyon uygulamalarının nasıl gerçekleştirildiği ve salgın çağında hekimlerin çalışma düzenlerinin hangi kurallara bağlı olduğu konuları ele alınacaktır. Birbirinden bağımsız gibi görünen bu iki konu, esasen kamu sağlığı tarihinin doğal çizgisinde gelişmiş olan iki meseledir. Günümüz pratikleriyle, yakın tarihimizdeki uygulamaları karşılaştırma imkanı sağlayacak bu yazı, evlerimizde geçirdiğimiz tecrit günlerinde geçmişi duyumsamamızı bir nebze de olsa sağlayacaktır.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI'DA HEKİMLİK VE SAĞLIK MEVZUATI

XIX. yüzyıla kadar medreseler ve darüşşifalar dahilinde teorik ve pratik eğitimler neticesinde Hekimbaşılık kurumundan alınan icazetnamelerle hekim olunabiliyorken Tıbhane-i Amire'nin (1827) açılmasıyla hekim olmak ve bu mesleği icra etmek için öncelikle buradan izin alınması şartı getirildi. Tıbhane'nin kurulmasındaki temel amaç askeri hekim yetiştirmek olsa da; hekimlik, cerrahlık, eczacılık, kehhallik (göz hekimliği), kâbilelik (ebelik) ve benzeri işleri icra eden grubun denetlenebileceği bir kurum halini almış olması da önemli bir gelişmeydi. Bu kurum hekimlerin icazetname almasını zorlaştırıyor ve *fenn-i tıp* ile meşgul olan diğer uzmanlık dallarında faaliyet gösterenleri ise katı kurallar altında çalışmaya zorluyordu.[2]

Nisan 1849'da yürürlüğe giren *Talimat-ı Tıbbiye*, hekimlerin vazifelerinde uymaları gereken kuralları bir araya getiren bir metindi. Bu talimatnameye göre kent merkezinde görevli hekimler, her kim hastalanırsa hastalansın, çağırıldığında onu muayeneye gitmek, hastanın gelmesi durumunda ise bekletmeden muayene etmek durumundaydı. Kent civarındaki köy, kasaba ve nahiyelerdeki hastalara da bakmakla yükümlü olan hekim, eğer buralara hasta bakmak üzere gitmişse, yol ücreti alabilecekti. Yoksulların ödeyecekleri yol giderleri kaza idare meclisince karşılanacaktı. Bölgede salgın görülürse hekim derhal ilgililere haber verecek; hastalık yapıcı lağım, bataklık ve kirlilik gibi hususların önlenmesi için çaba sarf edecekti.[3]

1861 yılında uygulamaya konan *Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname*'de ise diplomasız kimsele-

Palermo'da 1835 salgınını gösterir bir gravür

Wellcome Library, London Iconographic Collections, Library reference no: ICV No 10742

rin hekimlik yapması kesinlikle yasaklandı. Hekimin çalışabilmesi için Mekteb-i Tıbbiye yahut Avrupa'daki tıp fakültelerinden diploma almış olması zorunluydu. Mekteb-i Tıbbiye açılmadan önce icazetname alarak hekimlik ya da cerrahlık yapanlar icazetnameleriyle Mekteb-i Tıbbiye'ye giderek buraya kayıt olmak zorundaydı. Bu nizamnamenin 15. maddesine göre mevzuatın yürürlüğe girmesinden üç ay sonra İstanbul'da ve bir yıl sonra da taşrada icazetname ve diplomalı hekim bulunmayan yerlere Mekteb-i Tıbbiye'ce hekim tayin edilecekti. Böylece büyük merkezler haricinde birçok taşra şehir ve kasabası devletin sağlık hizmetlerinden yararlanma şansı elde edebilecekti.[4]

1849'da yürürlüğe giren Talimat-ı Tıbbiye'nin daha sistemli hale getirildiği 1869 tarihli *İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi* de kamu sağlığı çalışmaları hususunda en önemli adımlardan biriydi.[5] Bu nizamnameye göre *Nezaret-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye* adıyla bir idare kuruldu. Bu idare sivil sağlık işlerinin icrasında Dahiliye Nezaretine müracaat edilmesi şartıyla *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezareti*ne bağlandı. Nezaret-i Umur-ı Tıbbiye nezdinde genel sağlıkla ilgilenmek, salgın hastalık çıktığında gerekli tedbirleri almak ve bütün sağlık meselelerinin icraatında yetkili olmak üzere *Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye* adında bir komisyon kuruldu. [6] Bu komisyonun ana kuruluş amacı kamu sağlığı meselelerinin belirlenip, müzakere edilmesiydi. Komisyon serbest çalışan hekim ve eczacıları teftiş eder, bu hekimlerin veya eczacıların sebep olduğu ölüm vakalarında mahkeme şeklini alarak davayı bilimsel hükme bağlardı. Gureba hastanelerine nezaret etmek, salgın ve bulaşıcı hastalıkları önlemek, alınacak tedbirleri belirlemek üzere talimatnameler hazırlamak, vilayetlere tayin edilen hekimlerin görev ve sorumluluklarını talimatnamelerle belirlemek, vilayetlere sıhhiye meclisleri ya da cemiyetleri kuruldukça bunların icraatlarını teftiş etmek, lüzum gördükçe vilayetlere teftiş memurları tayin edilmesini sağlamak da görevleri arasındaydı. Ayrıca İstanbul ve taşradaki belediye dairelerine hekim, eczacı, aşıcı, ebe gibi sağlık memurları seçip tayin eder; yabancı ülkelerde okuyup Osmanlı Devleti'nde çalışmak isteyen hekim, eczacı, aşıcı ve diğerlerinin sınavını yapar; tıp şubeleriyle eczacılar hakkındaki nizamnamelerle iradelerin uygulanmasına özen gösterir; cinayetlere ilişkin olarak gönderilen tıbbi meseleleri inceler; zehirlenerek ölenlere otopsi yaparak zehir incelemesi yapar; emekli olmak isteyenleri muayene eder; taşradaki hekimler tarafından verilen emekliye sevk raporlarını incelerdi.[7]

Kamu sağlığının kurumsallaşması sürecinde yaşanan bir diğer gelişme de *belediye/memleket hekimliği*nin tesisi idi. İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi'nin 1. ve 2. maddelerine göre İstanbul'da Şehremaneti, vilayetlerde ise valiler tarafından Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti ile görüşülerek belirlenecek yerlere memleket hekimleri tayin edilmesi, gereken yerlerde yanlarına birer hekim muavini verilmesi, İstanbul ve taşra belediyelerinin eczane açmaları ve memleket hekimleriyle muavinlerinin maaşlarının bağlı bulundukları belediyeler tarafından ödenmesi hükme bağlandı.[8] Bu yolla taşraya sağlık hizmeti götürmeye çalışması, devletin Tanzimat Dönemi'nde halk sağlığı sorunları karşısında kendisini sorumlu tuttuğunun en önemli kanıtıydı. Tüzüğe göre memleket tabibi olarak tayin edilen hekimler

yalnızca tedavi edici hizmetlerle ilgilenmeyecekler, bunun yanında başta salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele olmak üzere kamu sağlığı hizmetlerinde de görev alacaklardı.[9] Bu hekimlerin belediye tarafından tayin ve ilan olunan yerde haftada iki gün parasız olarak hastaları muayene etmek, bu sürede zengin-fakir ayrımı yapmaksızın hiç kimseden para almamak, parasız muayene günlerinde hekim veya muavini tarafından ücretsiz aşı yapmak, muayene yerine gelemeyecek kadar hasta olan herkesin evine gitmek; hasta fakir ise hiçbir ücret talep etmemek, hali vakti yerinde ise mahalli belediye tarafından tespit edilen ve Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezaretince tasdik edilen miktarda muayene ücreti almak; bölgesinde yayılmakta olan bir hastalık varsa derhal mahalli hükümete bildirmek, salgın hastalığın tabiatı ve tıbbi kaideler doğrultusunda gerekli tedbirleri hükümet yetkilisinin onayıyla yerine getirmek, salgının neden ortaya çıkmış olabileceği üzerinde tespitlerde bulunmak, hastalığı önlemek için alınacak önlemler hakkında mahalli idareye bilgi vermek, görev mahaline vardıktan dokuz ay sonra bölge hakkında yaptığı incelemeler ve düşüncelerini içeren bir rapor kaleme alıp, Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezaretine göndermek, nezaretten gelen tüm emirleri uygulamak gibi görevleri bulunuyordu.[10] 1913'te yayımlanan *Vilayat-ı İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi* ile belediye/memleket hekimliği unvanı, *hükümet hekimi* unvanıyla değiştirildi. Fakat hekimin yetki ve sorumluluklarında bir değişme yaşanmadı.[11]

HEKİMLERİN MARUZ KALDIKLARI TEHDİT VE ŞİDDET

Sağlık çalışanlarının maruz kaldıkları tehdit ve şiddet hareketleri bugün ne yazık ki yaygın olarak basına yansıyan haberler arasında olmaya devam etmektedir. Her ne sebeple olursa olsun hiçbir şekilde meşrulaştırılamayacak olan tehdit ve şiddet davranışı, geçmişte de sağlık çalışanlarına, özellikle de hekimlere gösteriliyordu. Salgın hastalıkların tedavisine verilen ortak tepkilerden birisi, hastalıkların yönetici sınıf ve zenginler tarafından alt sınıfı yok etmek için hekimlere icat ettirilen suni silahlar olarak görülmesiydi. Veba yüzyıllarca Asya, Afrika ve Avrupa'da hakim olduğundan insanlar bu hastalığa karşı tecrübe kazanmıştı. Bu sebeple veba fakirleri öldürecek bir silah olarak görülmüyordu. Ancak XIX. yüzyılda birdenbire ortaya çıkan ve kıtaları saran kolera salgınları, kentlerde yaşayan orta ve üst sınıfın rahatsızlık duydukları alt kesimin teşkil ettiği varoşları yok etmek için icat edilmiş bir silah olarak görüldü. Bir başka deyişle alt sınıfın ortak düşüncesi, varoşlarda şişen nüfusun kolera vasıtasıyla yok edilmek isteniyor olduğuydu. Bu örnekler sadece Müslüman ülkelerde değil, Hristiyan ülkelerde de gözlemlendi. Amerika'da ve Avrupa'da hekimlerin kolera tedavisi bahanesiyle insanları katlettiği düşüncesi hakimdi.[12] Almanya'da halk, hekimlerin koleradan ölen her hasta için devletten para aldığını düşünüyordu.[13] Rusya, Tunus ve Mısır'da da benzer tepkiler görüldü.[14]

Salgın hastalıklar sırasında hekimlerin giydiği kıyafeti gösteren bir maket.
Wellcome Library Collection

Osmanlı topraklarında da bu türden olaylara rastlandı. Osmanlı'da hekimlere uygulanan şiddet ya da şiddet girişimi hususunda henüz derli toplu bir araştırma yapılmamış olup, burada sadece saldırı ve tehdit hadiselerine örnek teşkil edecek iki kenti ele aldık. Bunlardan ilki 1848 kolera epidemisini yaşayan Antep'tir. Salgın esnasında Antep'e American Board misyonunun üyesi olan bir hekim geldi. Azariah Smith isimli bu hekim, kentteki Gregoryen Ermenilerin tepkisiyle karşılaştı; kenti derhal terk etmemesi durumunda, elinde taş ve sopalarla bekleyen kalabalık tarafından saldırıya uğrayacağı yönünde tehditler aldı. Dr. Smith, kentin küçük Protestan cemaatinin liderinin evindeyken yakalandığı bu grubun gazabından Müslümanlar sayesinde kurtuldu. Zira salgının şiddetli olduğu dönemde kente bir hekim gelmesi, özellikle misyonerlik faaliyetlerinden endişe duymaları için herhangi bir sebepleri olmayan Müslüman halk için bir umut kaynağı oldu.[15]

İkinci örneğimiz ise 1910 kolera epidemisini yaşayan Trabzon'dur. Trabzon Vilayeti Umur-ı Sıhhiye Müdürü Dr. Depino'nun 14 Eylül 1910 tarihinde Sıhhiye Meclisi'ne gönderdiği raporda, Trabzon halkının kolera tedavisinde görevli olan hekimlere karşı tepkili oldukları ve hastalığı yaymak için hekimlerin kendilerine zehir verildiğini iddia ettikleri ifade ediliyordu. Raporun devamında hekimlerden birinin bu sebeple tehditlere maruz kaldığı, bir grup tarafından sıkıştırıldığı ve ancak mahalli idarenin müdahalesiyle kurtarılabildiği hatta kızgın grubun hekimin halka verdiği kolera ilacını zorla karısına içirttikleri

Trabzon Acritéon Hastanesi'nde ameliyat yapan hekimler.

Atilla Bölükbaşı, *Anılarda Trabzon*, Cilt 2, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, s. 725

yazıyordu.[16] Trabzon'da meydana gelen bu olaydan birkaç ay sonra şehrin karantina hekimi Dr. Ekonomis de bir tehdit mektubu aldı. Mektupta hekimin on gün içinde şehri terk etmesi gerektiği yazıyordu. Bu tehdidin sebebi kentte yaşanan kolera salgını sebebiyle alınan tedbir ve tecrit önlemleri idi. Konu derhal tetkik edildi, Dr. Ekonomis'in şüphelendiği kişiler sorgulandı, şüphelilerin el yazılarıyla mektuptaki yazı karşılaştırıldı; bu esnada mektupta belirtilen on gün geçmiş olmasına rağmen hiçbir olay vukua gelmediğinden dosya kapatıldı.[17]

Bu olayın ardından eylül ayında Trabzon Belediye Hekimi Dr. Leon'a bir saldırı düzenlenmişti. Dr. Leon şehir merkezinde bir grup tarafından sıkıştırıldı ve neredeyse parçalanmak üzereyken zabitlerce kurtarıldı. Hekime saldıran grubun isteği, Dr. Leon'un istifa etmesiydi.[18] Kentte kolera salgını olduğu ve hekime en çok ihtiyaç duyulduğu günlerde zaten az sayıda olan hekimlere yönelik bu saldırı merkezin tepkisini çekti. Trabzon Vilayeti'nin yaptığı tahkikat neticesinde olayın ortaya çıkış sebebi anlaşıldı: Buna göre Dr. Leon kolera hastası olan birini muayene etmiş ve ardından hastaya ilaç vermişti. Hasta ilacı içtikten bir gün sonra hayatını kaybetmişti. Hastanın yakınları Dr. Leon'un hastayı kasten öldürdüğüne dair bir dedikodu çıkararak halkı galeyana getirmiş ve bunun neticesinde kızgın bir kalabalık hekime saldırmıştı.[19]

İSMAİL YAŞAYANLAR – DÜZCE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bu makale büyük oranda bahsi geçen doktora çalışmasından derlenmiştir. Bkz. İsmail Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Uludağ Üniversitesi, Bursa 2015.

2 Fatih Tetik, *Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007, s. 18-19.

3 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2013, s. 312.

4 Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 15, 2004, s. 190-193 ; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 155-158.

5 Nizamnamenin tam metni için bkz. "İdare-i Tıbbiye-i Mülkiyenin Nizamnamesidir [27 Şaban 1286], *Düstûr*, Birinci Tertip, Cüz-i Sani, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289, ss. 803-807.

6 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 2010, s. 33.

7 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 33-34.

8 Yıldırım, *a.g.e*, s. 42.

9 Erdem Aydın, "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003, s. 448.

10 Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", s. 197-198.

11 Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", s. 201-202; Aydın, "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", s. 449.

12 Asa Briggs, "Cholera and Society in the Nineteenth Century", *The Past and Present Society*, No. 19, 1961, s. 91.

13 Richard J. Evans, *Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years 1830-1910*, Oxford: Oxford University Press, 1987, s. 242.

14 Briggs, *a.g.m.*, s. 88, 91; Nancy E. Gallagher, *Medicine and Power in Tunusia 1780-1900*, Cambridge: Cambrigde University Press, 1983, s. 5.

15 Gül Kızılca Yürür, *Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Okullarının Tarihi ve Çevreye Etkileri*, [Basılmamış Doktora Tezi], İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2013, s. 56.

16 *Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Mazbatası (MUSM.)*, 11 Teşrîn-i Evvel 1910, s. 25; İsmail Subhi, *Kolera Tabibi*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası, 1326, s. 10.

17 *MUSM.*, 21 Mart 1911, s.16.

18 BOA., *Dâhiliye Nezâreti İdâre Evrâkı (DH.İD.)*, 51/9, Lef 5, 14 Eylül 1327.

19 Aynı belge, Lef 16, Teşrîn-i Evvel 1327; *Hekim*, Nu: 20, 15 Teşrîn-i Evvel 1326'den aktaran, *Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Haz. Mustafa Çulfaz, Trabzon: Serander ve Trabzon Tabip Odası Ortak Yayını, 2007, s. 263.

SINIRLARI AŞAN TEKNOLOJİ

Dilediğiniz video ve ses kaydını zamandan ve bütçeden tasarruf yaparak
sadece birkaç dakika içinde metne çevirebilir,
algıda tamamlama özelliği sayesinde,
%100'e yakın çeviri başarısı elde edebilirsiniz.

Desifren.com
yeni nesil yapay zekâ

444 7 212
info@desifren.com

AJANS PRESS GROUP
Desifren.com bir Ajans Press Group ürünüdür

TARİHİN EN ÖLÜMCÜL VİRÜSÜNÜN YENİDEN HATIRLANMASI:

İspanyol Gribinin Kısa Bir Öyküsü

MURAT YOLUN

OSMANLI İMPARATORLUĞU SON DEMLERİNDE BALKAN SAVAŞLARI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI GİBİ YIKICI DENEYİMLERİN YANI SIRA HALK ARASINDA İSPANYOL NEZLESİ VEYA İSPANYOL HASTALIĞI OLARAK BİLİNEN GRİP PANDEMİSİ FACİASINDAN DA DERİNDEN ETKİLENDİ. SALGININ OSMANLI'YA HANGİ YOLLARDAN SİRAYET ETTİĞİNİ TESPİT ETMEK GÜÇ OLSA DA AVRUPA'DAN GELMİŞ OLMASI BİRAZ DAHA MUHTEMEL OLARAK GÖRÜNMEKTEDİR.

Eric Hobsbawm'ın Aşırılıklar Çağı olarak adlandırdığı zaman dilimi (1914-1991) iki dünya savaşı, devrimler, buhranlar ve imparatorlukların çöküşü gibi küresel ölçekli hadiselere şahitlik ederken bu periyotta yaşanan ve insanlık tarihinin en büyük biyolojik felaketlerinin başında gelen İspanyol gribi 1918 ve 1920 arasında 50 ile 100 milyon arasında insanın hayatına mal oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın son perdesinde sahneye çıkan bu grip salgını 14. yüzyıldaki veba salgını (Kara Ölüm) ile birlikte Mahşerin Dördüncü Atlısı[1] olarak hastalık yapıcıların (patojenlerin) ne kadar ciddiye alınması gerektiğini apaçık biçimde ortaya koydu. 2019'un son sonlarında Çin'de patlak veren ve oldukça bulaşıcı olan COVID-19 (Coronavirüs) hastalığı yaklaşık 100 yıl öncesinde tüm dünyada yaşananların kısmen bir benzerini şu sıralar bizlere yaşatarak İspanyol gribi pandemisini tekrar gündemimize getirdi. Grip

Grip salgınının ilk çıktığı yer olarak kabul edilen Camp Funston'da kurulan hastane

Birinci Dünya Savaşı'ndan maske ile dönen ABD askerleri

çoğunlukla pek öldürücü olmayan ve hatta tarihte Osmanlı dahil birçok ülkede üst makamlara bildirilmesi bile zorunlu olmayan bir hastalık iken bunun milyonlarca insanı ortadan kaldıran bir pandemiye dönüşmüş olması oldukça şaşırtıcı gelebilir.

GRİP SALGININ ORTAYA ÇIKIŞI

İspanyol gribinin Birinci Dünya Savaşı gibi kaotik olarak adlandırabileceğimiz koşullar altında ortaya çıkmış olması, hastalığın seyri hakkında birçok bilginin kamuoyundan saklanması ve basın üzerinde ciddi bir sansürün olması gibi faktörler hastalığın tam olarak nerede başladığını ve pandemi haline nasıl geldiğini anlamamızı güçleştirse de salgının ortaya çıktığı yer konusunda üç temel görüş bulunmaktadır. İlk görüş, bu salgının Çin'de başladığını ve daha sonra buradan da tüm dünyaya ihraç edildiğini savunmaktadır. Çin'deki kanatlı hayvan sayısının fazla olması ve 20. yüzyılın başlarında 400 milyondan fazla insanın yaşaması bu ülkede bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması ve yayılması için uygun bir ortam sağlıyordu. Zaten grip salgınları Çin'de sıklıkla görülüyordu ancak bunlar çoğunlukla küçük çaplı salgınlar olarak adlandırabileceğimiz endemik şekilde kalıyordu.

Bu biyolojik felaketin kökenini bulmak için American Medical Association tarafından görevlendirilen Dr. Edwin Jordan'ın yapmış olduğu çalışmalar bu görüşün sağlam şekilde temellendirilmediğini ve Çin'de savaş döneminde görülen üst solunum yolu enfeksiyonlarının tam olarak grip değil de pnömonik veba olduğunu ortaya koydu.[2] Jordan, İspanyol gribinin habercisi olarak adlandırabileceğimiz bir hastalığın izini Çin'de bulamadı. Hayvanlardan insanlara geçen (zoonotik) hastalıkların yayılması ve hatta Çin dışına da sirayet ederek bir salgına dönüşmesi için son derece elverişli olduğu bilinmekteydi. Günümüzdeki COVID-19 hastalığı Dünya Sağlık Örgütü tarafından grip olarak tanımlanmasa da bu hastalığın hayvanlardan insanlara geçtiği mikrobiyolojik olarak tespit edilmiştir. Zaten birçok epidemiyolog bir sonraki grip salgının Çin'den çıkmasının kuvvetle muhtemel olduğunu sonraki yıllarda sıklıkla dile getiriyordu. Bu tarz bir hastalığın Çin gibi nüfus ve kanatlı hayvan yoğunluğunun fazla olduğu bir ülkede zuhur etmesi tarihsel epidemiyoloji ile ilgilenenler için şaşırtıcı olmadı.

İspanyol gribinin anavatanı hakkındaki ikinci görüş ise hastalığın Batı Avrupa'dan tüm dünyaya sirayet ettiği hakkındadır. Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı muharebelerinin cereyan ettiği yerlerden biri olan Flandre ovasında ve civarında milyonlarca asker bulunmaktaydı. Bu askerler arasında en dikkat çekici olanlarının başında ise günümüzde Laos olarak adlandırılan Vietnam ve Kamboçya'nın bulunduğu yerlerde hüküm sürmüş olan Annam Krallığı'ndan getirilmiş askerler geliyordu. Fransızlar bu topyekûn harpte asker ve iş gücü açığını karşılayabilmek için sömürgelerinden takviye yapma ihtiyacı duymuştu ancak Güneydoğu Asya'dan gelen bu kişiler beraberlerinde Annam zatürresi olarak adlandırılan bulaşıcı bir solunum yolu enfeksiyonunu da getirdiler.[3] Ayrıca, Fransa'nın kuzeydoğusundaki Etaplés kentinde bulunan İngiliz üssünde 1 milyondan fazla asker barınmaktayken bu üssün hemen yakınında da do-

Maske ile oynayan beyzbol oyuncuları

muz, kaz, ördek gibi zoonotik hastalıklar taşıyabilen hayvanların çiftlikleri bulunmaktaydı.[4] Bu askerler arasında savaşın sonlarına doğru pürülan bronşit denilen bir solunum yolu enfeksiyonu salgın biçiminde görüldü. İspanyol gribinin Batı Avrupa'dan tüm dünyaya ihraç edildiğini savunanlar Annam zatürresi ve pürülan bronşitin bu küresel faciayı tetiklediği kanısında olmalarına rağmen bu bahsedilen hastalıkların grip pandemisine yol açan Influenza A tipi H1N1 virüsü ile bağlantısı mikrobiyolojik açıdan ortaya koyamamıştır. Zaten bu zatürre ve bronşit salgını son derece sınırlı kaldı.

1918'de gerçekleşen bu grip pandemisinin nereden çıktığına dair üçüncü yaklaşım ise Amerika Birleşik Devletleri'ni işaret etmektedir. Burada görülen vakalar ile dünyanın geri kalanındakilerde görülen semptomlar hemen hemen aynı ve kurbanları da benzer bir profil çiziyor. İlk vakalar 1918'in Ocak ve Şubat aylarında Kansas City'ye bağlı Haskell County'den gelmeye başlandı. Burada görev yapan Dr. Loring Miner, daha önce hiç görmediği bir enfeksiyonla karşılaşınca durumu *American Public Health Service*'e bildirdi ve konuyla alakalı olarak *Public Health Reports* isimli dergiye salgınla ilgili uyarılar içeren bir makale gönderdi ama makale basıldığında artık hastalığa çok sayıda kurban verilmeye başlanmıştı. Hastalığın ortaya çıktığı Haskell County'de çok sayıda domuz ve kümes hayvanları çiftliklerinin yanı sıra Çinli işçilerin de bulunduğu *Camp Funston* isimli bir kışla da yer alıyordu. Grip salgını ister buradaki domuz veya diğer kanatlı hayvanlardan ister Çinli işçilerden gelmiş olsun, İspanyol pandemisinin ana üssü burasıydı. Dünya üzerinde H1N1 virüsünün ilk olarak görüldüğü yer olarak kayıtlara geçti.[5] Kışla gibi kalabalık mekanlar, hayvanlarla kurulan yakın temas, Uzak Doğu gibi yerlerden gelen işçiler burada salgın hastalık için gereken koşulların olgunlaşmasını sağladı. Kampın kumandanı olan Leonard Wood, Kansas valisine şunları yazdı: "Bir günde 1440 dakika vardır. Ben size gripten dolayı hastaneye günde 1440 hasta kabulü aldığımı söylersem, tıbbi ve bakımla ilgili hizmetlerin üzerindeki yükü anlayabilirsiniz."[6]

İspanyol gribinin yayılmasındaki en önemli etmenlerden bir tanesi de siyasi ve tıbbi otoritelerin başta kasıtlı şekilde kayıtsız ve duyarsız davranmasıydı. *American Medical Association* grip salgınına karşı özel bir önlem alınmasının gereksiz olduğunu söylerken gazeteler ise savaş döneminde sivil ve askerlerin moralini yüksek tutabilmek için sessiz kalmayı tercih etmişlerdi. Ancak salgın, *Camp Funston*'dan günde ortalama 70 askerin gripten öleceği *Camp Devens* gibi diğer kışlalara da sirayet edince durumun hayli ürkütücü olduğu hızlı biçimde idrak edildi.[7] Esasında bu durum, tarihteki birçok salgın için de söylenebilir. İnsanlar öldürücü salgını uzak bir ihtimal olarak değerlendirerek onu görmezden gelmeyi veya umursamamayı tercih ederler. Salgının ciddiyeti ortaya çıkıp ilk ölümler görülmeye başlayınca işin rengi de değişiyordu.[8]

Grip salgınının pandemi haline dönüşmesine yol açan kilit unsur ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nda 2 milyon civarında askerini Avrupa'ya göndermesiydi. Fransa'nın batısında bulunan Brest'e ayak basan *American Expeditionary Forces* askerleri H1N1 virüsünün kıta geneline yayılmasını sağladılar ancak Avrupa'da savaş döneminde basın üzerinde ciddi sansür mekanizması bulunduğundan birçok insan salgından bihaberdi. Avrupa kamuoyu bu biyolojik felaketi savaşta tarafsız kalan İspanya medyası aracılığıyla öğrendiğinden dolayı "İspanyol gribi" olarak adlandırdı.

Grip pandemisi, dünyayı üç dalga halinde vurdu. İlk dalga martta başlayıp 1918'in yazında sona ererken ikinci dalga ise yine aynı senenin sonbaharında ortaya çıktı. Son dalga ise 1918'in sonlarında başlayıp etkisini gösterdi. Gribin etkisi 1920'lerin başında dahi görülmüş ise de esas öldürücü olan ise H1N1 virüsünün mutasyon geçirmesinden dolayı son iki dalgaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde terhis edilen on milyonlarca asker, salgının dünyanın en ücra noktalarına kadar sirayet etmesini de hızlandırdı. Amerika'dan Batı Avrupa'ya gelen salgın buradan da Balkanlar, İskandinavya, Hindistan ve Orta Doğu gibi uzak yerlerde de kendisini hissettirdi. Afrika ve Asya'daki sömürgeler de hızlı biçimde enfekte oldu. Grip salgınına yakalananlar arasında Alman Şansölyesi Max Von Baden, Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George, ABD başkanı Woodrow Wilson, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İrlandalı ünlü yazar Bernard Shaw gibi tanınan kişiler yer alıyordu.

DÜNYA GENELİNDE GRİP PANDEMİSİ İLE MÜCADELEYE DAİR NOTLAR

İspanyol gribinin yaratmış olduğu etki bir bakıma modern bilimsel tıbbın yetersizliğini de ortaya koydu. Salgınla mücadele eden doktorlar hastalığın mikrobiyolojisini çözümlemeye çalışırken Influenza A tipi H1N1'in değil de Alman bakteriyolog Richard F. J. Pfeiffer'in *Haemophilus Influenzae* basilinin gribin müsebbibi olduğunu düşünüyorlardı. Zaten hastalığa yol açan patojenin bu virüs tipi olduğunu tespit edebilmek için gereken teknolojik donanımdan da yoksunlardı. Bu tipteki patojenleri görebilmek için gerek elektron mikroskoplarının icat edilmesi için 1930'ları beklemek gerekecekti.

Grip salgınına yol açan patojenin mikrobiyolojik yapısının tam olarak tespit edilememesi yüzünden doktorlar tedavi ve önleme noktasında birbirinden farklı ve çelişebilen öneriler sundular. Hastalığın bulaşıcı olduğu ve bunu kontrol altına almanın en iyi yollarının başında enfekte olan kişiyi tecrit etme olduğunun farkındaydılar ancak savaş koşullarının halen etkisini hissettirdiği bir dönemde geniş kitlesel bir karantina uygulaması pek mümkün olamayabiliyordu. Savaşın sonunda evine dönen on milyonlarca askeri karantina altına almak oldukça çetrefilli bir işti. Yine pek çok doktor gribin tedavisi için istirahat, iyi beslenme ve hijyen kurallarına uyma gibi temel olarak üç öneride bulundu. Dünyanın birçok ülkesinde sinema, kilise ve eğitim kurumları kapatılarak geniş halk kitlelerinin bir araya gelmesi önlendi.

İngiltere'de nezleden korunmak için değişik görünümlü maskeler takan insanlar

Her ne kadar aşı bulunması için kurumsal çabalar mevcut olsa 1918'de İngiltere'de *Royal College of Physicians* (Kraliyet Doktorlar Akademisi) İspanyol gribini kesin olarak tedavi eden bir ilacın bulunmadığını açıkladı.[9] Avrupa ve Amerika'da doktorlar arsenik ve sıtmaya karşı kullanılan kinin gibi kimyasalları tavsiye ettiyse de bunların da gribe karşı bir çözüm olmadığı anlaşıldı. Salgın karşısında en büyük problem patojeninin kendisinin bir türlü çözümlenememesiydi. *American Medical Association* (Amerikan Tıp Kurumu) baskanı Victor C. Vaughan grip konusundaki bilgilerinin 14. yüzyıldaki Floransalıların veba hakkındaki bilgisinden fazla olmadığını itiraf etmek durumunda kaldı.[10]

Salgının ilk olarak başladığı Amerikan ordusunda günlük denetleme ve sıcaklık ölçümlerinin yapılması, hastaların tecrit edilmesi, yüz maskelerinin kullanılması, temiz havalandırmanın sağlanması, kapalı mekânda bir araya gelmenin yasaklanması, sağlıklı kişilere burun ve ağız için sprey dağıtılması ve deneysel aşılamalar yapılması gibi önlemler alındı. Bunlar her zaman olumlu sonuç vermiyordu ancak Amerikan ordusunun sağlık biriminden sorumlu idaresi (*The Army Medical Department*) bu önlemlerin vakaları azaltmaktan ziyade salgının yayılmasını yavaşlatabileceğini kabul etti.[11] Hükümet dışındaki sağlık örgütleri gribin kökenini tespit etmek ve etkilerini azaltabilmek için çalışmalar yaptılar. Çeşitli şirketler de grip salgınına karşı ürünler geliştirdi. Bunlardan en göze çarpanı, *Lancet* dergisinin de onayladığı "Arellano Grip Maskesi" adındaki bir üründü. Bu gaz maskesi toplumun pek çok kesiminin alabileceği makul bir fiyattan satışa sunuldu,[12] ama grip virüsü mikroskobik olduğu için kumaştan yapılan gaz maskelerinin içinden çok rahat bir biçimde geçmeye devam etti. Amerika'nın Illinois eyaletinde bulunan Rockford'taki *The Great Lakes Naval Training*'de (Great Lakes Deniz Eğitim Garnizonu) bulunan hastanedeki personellerden bazıları gripten korunmak için maske taktı. Bu yöntemin sonucu ise oldukça şaşırtıcı oldu: maske takanların %8,3'ü, takmayanların ise %7,9'u gribe yakalandı.[13] Hastalığın kesin bir tedavi yönteminin olmamasından ötürü tedbirler daha ziyade beslenme, bireysel ve kolektif hijyeni sağlama, istirahat gibi farmasötik olmayan (ilaç dışı) tedbirlere kaydı.

İSPANYOL GRİBİ OSMANLI'DA

Osmanlı İmparatorluğu son demlerinde Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi yıkıcı deneyimlerin yanı sıra halk arasında İspanyol nezlesi veya İspanyol hastalığı olarak bilinen grip pandemisi faciasından da derinden etkilendi.[14] Salgının Osmanlı'ya hangi yollardan sirayet ettiğini tespit etmek güç olsa da Avrupa'dan gelmiş olması biraz daha muhtemel olarak görünmektedir. Demiryollarının ve deniz ulaşımının görece daha iyi olduğu yerlerde bulunan insanlar ilk enfekte olanların başında geliyordu. Salgın esnasında İstanbul'da bulunan ve bununla ilgili raporlar hazırlamış olan Alman hekim M. Weinberg gribe başta motorlu taşıt kullanan, muhaberede ve de-

miryollarında görev yapan askerlerin yakalandığını tespit etti.[15] Osmanlı ordusunun menzil hizmetlerinde yer alan askerler en fazla risk altında olan gruptu.

Grip pandemisinin her üç dalgası da Osmanlı'da etkili oldu ancak tüm dünyada olduğu gibi son ikisinin öldürücülüğü daha yüksekti. Bu hastalığın belirtileri Amerika ve Avrupa'dakiler ile büyük ölçüde aynıydı. Sıhhiye Sahra Genel Müfettişi olan Süleyman Numan Efendi bunları şu şekilde sıraladı: hastalığın birden başlaması, 39-40 dereceye varan yüksek ateş, hastanın boğazında kırmızılık, kuru öksürük, bel ağrıları ve menenjiti andıran diğer belirtiler.[16] Grip, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Osmanlı'da da resmi makamlara bildirilmesi zorunlu olmayan bir hastalık idi. Pandeminin ilk dalgasında, grip vakalarının sağlık kurumları veya diğer kurumlar tarafından kaydedilmesi zorunlu olmadığından tam bir tespitte bulunmak mümkün değildir. İstanbul'da Emrâz-ı Sâriye (Bulaşıcı Hastalıklar) Heyeti'nin reisi Ekrem Bey de gribin bildirilmesinin zorunlu olmadığı için ellerinde net sayısal veriler bulunmadığını ifade etmiştir[17] ancak pandeminin sonuçları ortaya çıkmaya başladıktan sonra daha net veriler ortaya çıkmıştır.

Grip salgınının ikinci dalgasında, havaların soğumaya başlaması ve askerleri terhisi salgının hızlanmasında başat bir rol oynadıkları o dönemde görev yapan sağlık personelleri tarafından da teyit edildi. Doktor Weinberg gribin ikinci dalgasının etkisi hakkında şunları söylüyor: "Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi Toroslar'ın güneyindeki ülkelerde, Avrasya ve İstanbul'da ağır bir grip formu hakimdi. Askerlerimiz bunu geri çekilirken öğrenmiş ve ağır kayıplar vermişlerdi. Her takviye ile kamplara yeni enfeksiyon taşıyıcılar gelmiş, böylelikle de salgın bir türlü son bulmamıştır. Kamplardaki koşullara uygun olarak çoğu zaman bütün bir kıtanın tamamının salgına yakalandığı olmuştur."[18] Savaşın sonlarında doğru arka arkaya yenilgiler alan Osmanlı ordusunun etkinliği griple birlikte daha fazla zarar görmüştür.[19]

Grip salgını Osmanlı ordusunda sıkça görüldüğünden birliklerde görev yapan tabipler de gerekli önlemleri almaya çalıştılar fakat askeri birliklerin tedbir alması sivil halka nazaran hem kolaylıklara hem de çeşitli zorluklara sahipti.[20] Doktorların bir kısmının askeriyede görevlendirilmiş olması bir nevi avantajdı ancak enfeksiyonun önlenmesindeki en önemli tedbirlerin başında gelen hastayı tecrit ederek istirahat ettirmek, siper ve kışla koşullarında her daim mümkün olmayabiliyordu. Yine de bir şekilde enfekte olmuş askerler çadırda veya başka koşullarda tecrit edildiler.[21]

İngiltere'de gribe karşı ilaçlama yapan bir görevli

Dört sene boyunca Cihan Harbi gibi fiziksel ve mental anlamda yıpratıcı olan bir deneyimden çıkan askerlerin bünyesi kötü barınma, beslenme, yetersiz sağlık hizmetleri gibi sebeplerden ötürü oldukça zayıflamıştı. Cephede veya cephe gerisindeyken kaptıkları H1N1 virüsünü Yozgat, Ankara, Eskişehir, Elazığ, Doğubayazıt gibi Anadolu'nun dört bir yanına sirayet ettirdiler. Bilhassa karayolu ve demiryolu hatlarının bulunduğu yerler salgının yayılmasının en önemli noktalarıydı. Ancak bu noktada şu hususa da dikkat çekmek gerekir: Savaş döneminde alınan Britanyalı ve Rus esirler de salgının yaygınlaşmasında rol oynadılar. Osmanlı hükümeti esirlerin firar etmesini engellemek için Anadolu'nun Kırşehir, Kütahya, Afyon, Kastamonu gibi ulaşımı nispeten daha zor olan iç bölgelerinde esir kampları kurmayı tercih etmişti ve böylelikle bu kampların virüsün rezervuarı konumuna gelmesine yol açtı.[22] Buralarda gripten sık sık ölümler meydana geldi. Irak cephesinde Osmanlı'ya karşı savaşan İngiliz ordusunda sıklıkla grip salgını kaynaklı zayiat meydana geldiği bilinmektedir. [23]

Osmanlı'da İspanyol gribine yakalananlar arasında en dikkat çekici kişilerin başında ise Mustafa Kemal yer alıyordu. Mustafa Kemal, 1917'de Şehzade veliaht olan Vahdettin Efendi ile birlikte gittiği Almanya seyahatinin dönüşünde böbreklerinden rahatsız olduğu için İstanbul'a hemen dönmez ve

Viyana'ya gider. Buradan da günümüzde Çekya sınırları içinde bulunan ve kaplıcaları ile ünlü Karlsbad'a gidip bir süre dinlendikten sonra İstanbul'a dönmek için tekrar Viyana'ya gelir. Avusturya'da İspanyol gribine yakalanır ve birkaç gün gecikmeyle İstanbul'a dönmek zorunda kalır.[24] Mustafa Kemal grip virüsünü herhangi bir komplikasyonu olmadan atlatmayı başardı. Ancak salgının üçüncü dalgasında 1919'da Samsun'a gitmesine yakın bir tarihte bir kez daha İspanyol gribine yakalansa da yaveri Cevad Abbas (Gürer) tarafından çağrılan doktorların muayenesi sonucunda hastalığın bünyesinde fazla etkili olmadığı tespit edildi.[25]

Nazım Hikmet, *Kuvâ-yı Milliye* şiirinin bir bölümünde İspanyol gribinin ne kadar yıkıcı olduğuna değinirken[26] Hüseyin Rahmi (Gürpınar) de bu hastalık hakkında yazdığı *Hakka Sığındık* romanına şu satırlarla başlıyordu:

> İstanbul'da Hoşkadem taraflarında İspanyol nezlesi yangın gibi haneden haneye savletle (hamlelerle) aile efradından üç dört cana kıymadıkça sönmüyordu. Hastalık zuhur eden evler ile imkân derecesinde ihtilattan (karşılaşarak görüşme) sakınılması hususunda etibbânın (tabiplerin) vesâyâsı gazetelerin ihtarâtı (uyarıları) bîtesir kalıyor. Bu nasayihin (nasihatlerin) zıddına hareketten mütevellit elim vakalar birbirini vely ediyor (ardı sıra geliyor), kimsede eser-i intibah (uyanış belirtisi) görülmiyor, cahil kafalar hep bildiğine gidiyordu.[27]

Grip hastalığının yarattığı tahribatın izlerini edebî eserlerde dahi bu şekilde görmek mümkündür.

İspanyol gribi salgını imparatorluğun ücra noktalarında dahi görülürken bununla baş edebilecek sağlık altyapısı savaş döneminde ciddi hasar almıştı. Her ne kadar bu hastalık için nihaî bir tedavi yöntemi olmamasına rağmen Osmanlı'nın Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasıyla birlikte ilaç ithalatının sadece İttifak Devletleri'nden yapılmasından ötürü ilaç temininde büyük zorluklar yaşanmıştır. Ayrıca sivil doktorların bir kısmının askeri birliklerde görevlendirilmesi, cephe gerisindeki halkın grip salgını karşısında kısmen hekimsiz kalmasına sebebiyet verdi. Örneğin, gribin etkilerinin halen az da olsa sürdüğü 1920'nin başlarında İstanbul Şehremaneti, Dahiliye Nezaretinden 30 kadar doktor talep etmişse de onların orduda görev yapmasından dolayı eli boş dönmek zorunda kalmıştı.[28] Zaten savaş dönemindeki doktorların sayısı da Ahmed Emin'in (Yalman) verdiği istatistikî verilere göre 2,555 idi[29] ancak savaşın sonunda bu sayı 1564'te düştü. Bu doktorların yaklaşık % 18'i (292 doktor) de bulaşıcı hastalıklardan ötürü hayatını kaybetti.[30] Siviller kadar sağlık personelinin de hayatını kaybettiğini söylemek gerekiyor.

Sağlık personeli ve ilaç noktasında yetersizliklere rağmen alınan önlemlere bakıldığında İstanbul Şehremaneti ve Sıhhiye Nezareti, gribin hava yoluyla yayıldığını düşündüğünden buna göre önleyici tedbirler alınmaya gayret edildi. Bu yüzden de yapılan ilk uygulamaların başında insanları kalabalık ortamlardan uzak tutmak geliyordu. İkinci dalgadan sonra çok sayıda ölüm gerçekleşince okul gibi kamuya açık mekânlara çeşitli kısıtlamalar getirildi. Salgın, Maarif Nezareti tarafından ciddiye alınarak ikinci bir emre kadar resmî ve gayri resmî bütün okulların kapatılmasını istendi. Buna rağmen bazı Ermeni ve Rum okullarının bu emre uymadığı tespit edilince[31] haklarında tahkikat başlatılmıştır.[32] Salgının etkisi zayıflayınca okullar tekrar eğitim ve öğretime açıldı.[33]

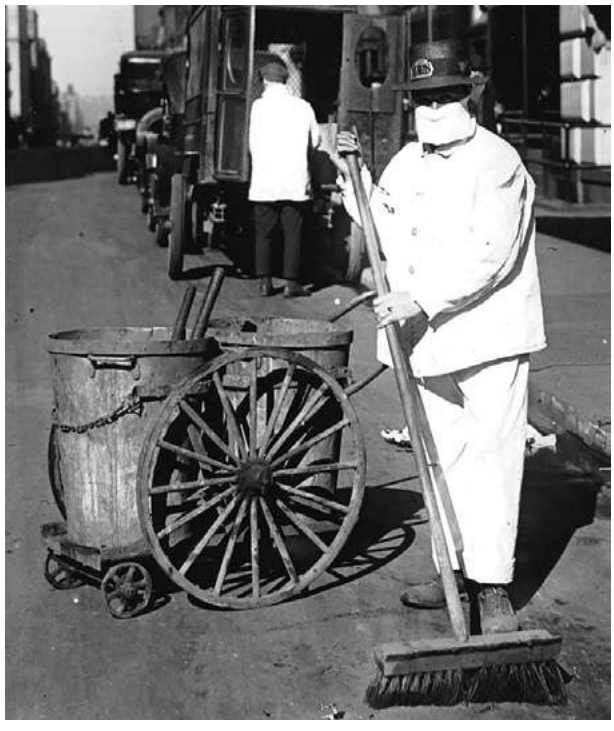

Tramvay konduktörü maskesiz bir yolcunun binmesine izin vermiyor

Grip pandemisi ile mücadele eden kurumların başında gelen İstanbul Şehremaneti insanların birbiriyle temastan kaçınması, okul gibi kamusal mekanların kapatılması, temizliğe özen gösterilmesi, hastalık kapanlara nasıl muamele yapılması gerektiği gibi oldukça bilgilendirici ve önleyici tedbirler ihtiva eden bir beyanname yayımladı.[34] Zaten dünya genelinde de nihai tedavisi olmayan bu gribe karşı verilen yanıt hijyen kurallarına uyma, düzenli uyku beslenme gibi önleyici tedbirlerdi. Osmanlı'da Bakteriyolojihane-i Şahane'nin müdürü Refik Bey, grip için aşı bulduğunu iddia etse de bu da pek işe yaramadı.[35] Hastalığın patojeni olan H1N1 virüsünün tespit edilememiş olması aşı gibi tedavi yöntemlerini de etkisiz kılmaya yetiyordu.

SAYILARLA İSPANYOL GRİBİ

İspanyol gribinin öldürücü bir hastalık olduğu tüm dünyanın mutabık kaldığı bir nokta olmasına rağmen, kaç kişinin buna yakalandığı ve hayatını kaybettiği hususunda büyük bir ihtilaf söz konusudur. Grip pandemisinin savaş dönemine ve savaş sonrası dönemi gibi kaotik bir zaman dilimine denk düşmesi, gribin birçok ülkede resmi olarak bildirilmesi zorunlu olan bir hastalık olmaması, düzenli kayıtların tu-

Maskeli temizlik işçileri

tulmaması gibi sebeplerden ötürü elimizde net sayılar mevcut değil ancak yine de bu biyolojik felaketin boyutları konusunda genel anlamda kabaca sayılar vermek mümkün görünüyor.

İlk grip vakaları ABD'de ortaya çıktığında bunları çok fazla ciddiye almayan ancak durumun vahametini kısa bir süre sonra idrak eden *American Medical Association* dünya genelindeki toplam ölüm sayılar konusunda en mütevazi tahmini yaparak 21 milyon kişinin bu pandeminin kurbanı olduğunu açıkladı. Bilhassa tarihsel epidemiyoloji ile ilgilenen tarihçiler ise ortalama olarak 50 milyon gibi daha yüksek bir sayı ileri sürmektedir, ancak İspanyol gribi konusunda detaylı araştırmalar yapmış olan John Barry ise bu sayının 100 milyon bile olabileceğini düşünmektedir.

Avrupa kıtasında ölüm oranının en yüksek olduğu ülkelerin başında sırasıyla binde 12,7 ve 12,3 ile Macaristan ve İspanya gelirken, günümüzde COVID-19 hastalığının bu kıtada en çok yayıldığı yerlerden olan İtalya binde 10,7 ile bu salgından da ölümlerin sayısı bakımından en çok etkilenen yerlerdendi. Pandeminin anavatanı olan ABD'de ise ölüm oranı binde 6,5 civarındaydı. Dünya üzerinde salgının en çok vurduğu kıta ise sağlık hizmetleri noktasında yetersizlik ve sömürgecilik faaliyetlerinden ötürü Afrika idi. Özellikle Kamerun neredeyse nüfusunun yarısına tekabül eden 250,000 kişiyi (binde 445) gripten ötürü kaybetti.[36]

Osmanlı Devleti'nde ise grip salgının ülkenin dört bir yanında görüldüğünü bilmemize rağmen net bir sayı vermek zor görünüyor ancak başkent İstanbul için verilen sayı İstanbul Şehremaneti ve Sıhhiye Mecmuası'na göre binde 5 dolaylarındadır. Bu kentin nüfusu 1918'de 1,100,000 civarında olduğunu varsayarsak buradaki toplam ölü sayısını 5,500 olarak tahmin edebiliriz. Ahmed Emin (Yalman) İstanbul'da sebebine bakılmaksızın toplam ölümlerin 1917'de 25,270 iken bir sene sonra yani İspanyol faciasının olduğu yıl 40,594'e sıçradığı bilgisini veriyor.[37] Takriben 15,000 kişilik ani artışın bir kısmının gripten kaynaklandığını düşünebiliriz. İspanyol gribi, tarihin en azılı biyolojik katillerinden birisi olarak tarih sayfalarındaki yerini bu şekilde almış oldu.

MURAT YOLUN – ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Hristiyanlık inancında kıyametin alameti olarak 4 tane atlıdan bahsedilmektedir. Her bir atlının kendine has işlevi ve anlamı vardır. Beyaz olan birinci atlı Tanrı'nın kendisini, yaşamı ve umudu temsil eder. Kırmızı olan ikinci atlı ise siyaset ve gücü temsil eder. Siyah olan üçüncü atlı kıtlıkları temsil eder. Dördüncü atlı ise solgun renktedir. Hem ölümü hem de vebayı temsil eder. Andrew Nikiforuk'a göre veba ve ölüm eş anlamlıydı ve eski insanlar için bu ikisi ayırt edilebilir değildi. Daha detaylı bilgi için bkz. Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 14-15.
2 John M. Barry, *The Great Influenza:The Story of the Deadliest Pandemic in History* (New York: Penguin, 2005), 457.
3 Anton Erkoreka, "Origins of Spanish Influenza Pandemic (1918-1920) and Its Relation to The First World War", *Journal of Molecular and Genetic Medicine* 3, S.2 (Aralık 2009): 192.
4 Ibid.,191.
5 Barry, *Great Influenza*, 2-3.
6 Alfred J. Bollet, *Plagues and Poxes: The Impact of Human History on Human Disease* (New York: Demos Medical Publishing, 2004), 107.
7 Michael B. A. Oldstone, *Viruses, Plagues and History* (New York: Oxford University Press, 2010), 310.
8 Charles Rosenberg, "What is an Epidemic ? AIDS in Historical Perspective," *Daedalus* 118, No.2 (Bahar 1989): 278-287.
9 Lori Loeb, "Beating the Flu: Orthodox Commercial Responses to Influenza in Britain, 1889-1919", *Social History of Medicine* 18, No.2 (Ağustos 2005): 211.
10 Alfred W. Crosby, *America's Forgotten Pandemic:The Influenza of 1918* (New York: Cambridge University Press, 1989), 312.
11 Carol R. Byerly, *Fever of War: The Influenza Epidemic in the US Army During World War I* (New York: New York University Press), 90.
12 Loeb, "Flu" 217.
13 Byerly, *Influenza*, 90.
14 Murat Yolun ve Metin Kopar, "The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire," *Belleten* LXXIX, Sayı:286 (Aralık 2015): 1100.
15 M. Weinberg, "Malaria and Grippe", *Beihefte Zum Archiv für Schiffs-und Tropen-Hygiene* 4, Ek 4 (1919): 178.
16 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Klasör no:5016, Dosya no:001, Fihrist no: 21, 14 Eylül 1334.
17 Sabah, 28 Kanun-ı Evvel 1334.
18 Weinberg, "Malaria und Grippe," 186-187.
19 TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivler Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA), DH-D. UM., Dosya no:19-3, Gömlek no:1-7/2, 12 Tesrin-i Evvel 1334.
20 Murat Yolun ve Metin Kopar, "Spanish Influenza," 1111.
21 Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım* (Ankara: Son Havadis Matbaası, 1956), 87.
22 Türk Kızılayı-Osmanlı Hilal-ı Ahmer Cemiyeti (OHAC) Arşivi, Kutu no:1134, Belge no:4, 18 Ağustos 1337; H.C.W. Bishop, *A Kut Prisoner* (London: John Lane, 1920), 231; C. L. Woolley, *From Kastamoni to Kedos* (Oxford: Blackwell, 1921), 43.
23 The National Archives of the United Kingdom (TNA), War Office (WO) 32/5215, 1918.
24 Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu* (İstanbul: Altın Kitaplar, 2010), 147.
25 Eren Akçiçek, *Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü* (İzmir: Güven Kitabevi, 2005), 165.
26 "Biz ki İstanbul şehriyiz,
Seferberliği görmüşüz:
Kafkas, Galiçya, Çanakkale, Filistin,
Vagon ticareti, tifüs ve İspanyol nezlesi
bir de ittihatçılar,
Bir de uzun konçlu Alman çizmesi
914'den 18'e kadar yedi bitirdi bizi"
Nazım Hikmet, *Kuvâyı Milliye: Şiirler* 3 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 23.
27 Hüseyin Rahmi (Gürpınar), *Hakka Sığındık: İşitilmedik Bir Vaka* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, Rumî 1335/1919), 2.
28 BOA, DH. UMVM., Dosya no:96, Gömlek no:25/3, 1 Mart 1336.
29 Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War* (New Heaven: Yale University Press, 1930), 252.
30 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2005), 298.
31 BOA, MF. MKT., Dosya no:1229, Gömlek no:45-3, 31 Kanun-i Evvel 1334.
32 BOA, MF. MKT., Dosya no:1229, Gömlek no:45-7, 2 Kanun-i Sani 1334.
33 BOA, MF. MKT., Dosya no:1229, Gömlek no:20, 9 Kanun-i Sani 1334.
34 Âti (İleri), 28 Kanun-i Evvel 1337.
35 Âti (İleri), 18 Tesrin-i Sani 1336.
36 Niall P.A.S. Johnson ve Juergen Mueller, "Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 Spanish Influenza Pandemic," *Bulletin of the History of Medicine* 76, S.1 (2002), 110-115.
37 Ahmed Emin (Yalman), *Turkey*, 249.

VESTEL QUANTUM RENK PALETİYLE

BAZI RENKLER SADECE SİZİN EVİNİZDE

ZORLU

VESTEL

BOYUT KOLEKSİYON KİTAPLARI

TÜRKİYE TARİHTEKİ HARİTALARI İLE BULUŞUYOR

KLAUDIOS PTOLEMAIOS
COĞRAFYA EL KİTABI

Geographike Hyphegesis

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ / İSTANBUL
CODEX SERAGLIENSIS GI 57
FAKSIMILE / TIPKI BASIM

1300'lerin başında Konstantinopolis scriptorium'da hazırlanın en nadide el yazması...

İlk küresel dünya haritası.

10 Avrupa, 4 Afrika haritası. Anadolu, Ege, Akdeniz ve Kıbrıs dahil 12 Asya haritası.

700 yıl sonra bilim dünyasıyla buluşuyor.

İKİ CİLT ÖZEL KUTUSUNDA

KLAUDIOS
PTOLEMAIOS

El Yazmaları ve Mehmet II'nin (Fatih) Entellektüel Kişiliği Üzerine
ARAŞTIRMA RAPORU

İLBER ORTAYLI SUNUM
A.M.CELAL ŞENGÖR KATKILARIYLE
ALFRED STÜCKELBERGER
FLORIAN MITTENHUBER
ROBERT FUCHS

1927-29 ve 2003-2011 restorasyon öyküleri. Topkapı Sarayı Müzesi, İsviçre Bern Üniversitesi Ptolemaios Araştırma Merkezi ve Boyut Yayın Grubu işbirliğiyle.

TABULA
PEUTINGERIANA

OSMANLI VE TÜRKİYE COĞRAFYASINDAKİ İZLERİYLE ROMA YOLLARI
ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ FAKSIMILE / TIPKI BASIM

BÜLENT ÖZÜKAN

682 cm uzunluğunda 48 cm yüksekliğinde tek parça harita.

Roma ve Osmanlı İmparatorluklarının yolları ve menzilleri üzerine tarihe interaktif yolculuk.

Roma, Konstantinopolis (İstanbul), Antiochia (Antakya), Nicomedia (İzmit), Nicea (İznik) ve Türkiye'den 168 yerleşim yeri.

TARİHTE
TÜRKİYE HARİTALARI

MERKEZİNDE ASIA MINOR'ÜN YER ALDIĞI 2000 YILLIK HARİTA KOLEKSİYONU

BÜLENT ÖZÜKAN

- Antik çağ anlatımları
- İslam coğrafyacıları
- Kilise etkisindeki haritalar
- Coğrafyanın dehası; Ptolemaios
- Keşifler çağının destansı haritaları
- Osmanlı-Rus savaşlarının cephe haritaları
- Osmanlı paylaşılırken...
- Cumhuriyet dönemi

ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Ermenistan, Avusturya, Macaristan ve Rusya arşivlerindeki dijital belgelerle hazırlandı.

2500 YILLIK HARİTA KOLEKSİYONU

TARİHTE İSTANBUL HARİTALARI

BÜLENT ÖZÜKAN

DETAYLI BİLGİ ve ERKEN SAHİP OLMA AVANTAJLARINDAN YARARLANMAK İÇİN

BOYUT

Boyut Kültür Ürünleri Danışma Hattı
444 53 53
boyutstore.com